

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Іванов Ю. Б.
Аведян Л. Й.
Кабанець А. Г.

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник

Харків. Вид. ХНЕУ, 2008

УДК 336.143(075.8)

ББК 65.261я73

I-20

Рецензенти: докт. екон. наук, професор, декан економічного факультету Національного технічного університету "ХПІ" *Перерва П. Г.*; докт. наук з держ. управління, професор кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України *Мамонова В. В.*; докт. екон. наук, професор, зав. кафедри економіки та маркетингу Харківського національного економічного університету *Орлов П. А.*

Затверджено на засіданні вченої ради Харківського національного економічного університету.

Протокол №5 від 21.12.2007 р.

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1.4/18-Г-1398 від 11.06.2008 р.)**

Авторський колектив: Іванов Ю. Б., докт. екон. наук, професор – вступ, модуль 2; Аведян Л. Й., канд. екон. наук, доцент – модуль 3; Кабанець А. Г., канд. екон. наук, доцент – модуль 1.

Іванов Ю. Б.

I-20 Фінансове регулювання економіки. Навчальний посібник / Ю. Б. Іванов, Л. Й. Аведян, А. Г. Кабанець. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 232 с. (Укр. мов.)

Подано структуру фінансового регулювання економіки, її функції. Розглянуто систему державних фінансів, роль і місце бюджету в державному фінансово-кредитному механізмі, фонди фінансових ресурсів загальнодержавного значення, управління державними фінансами, державний кредит та державний фінансовий контроль, податкову і бюджетну системи України. Велику увагу приділено прямому та непрямому оподаткуванню й податковому менеджменту, формуванню доходів бюджету, класифікації видатків Державного бюджету. Посібник підготовлено відповідно до програми Головного управління державної служби України.

Рекомендовано для студентів вищих навчальних економічних закладів, аспірантів, викладачів і державних службовців.

ISBN 978-966-676-272-9

УДК 336.143(075.8)

ББК 65.261я73

© Харківський національний економічний університет, 2008

© Іванов Ю. Б., Аведян Л. Й.

Кабанець А. Г.

2008

Вступ

Розв'язання складних економічних, науково-технічних та соціальних проблем розвитку ринкової економіки обумовлює необхідність ґрунтовного теоретичного аналізу фундаментальних економічних категорій кредитно-фінансових відносин та послідовного провадження ефективного механізму акумуляції та перерозподілу коштів.

Дослідження закономірностей формування Державного бюджету дозволяє ефективно впроваджувати економічні важелі урівноваження доходів та видатків, визначати об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення та зростання державного боргу, свідомо передбачити його можливі економічні та соціальні наслідки. Важливо зазначити, що формування та реалізація певної моделі бюджетоутворення, визначення взаємозв'язків Державного та місцевих бюджетів має значний мультиплікаційний ефект і тому дуже важливо проводити виважену економічну політику, послідовно та системно запроваджувати нововведення, маючи на увазі довготермінові наслідки порушення складних взаємозв'язків між суб'єктами бюджетного процесу.

У навчальному посібнику розкривається економічна природа державних фінансів, логічно вибудовується система формування доходів та видатків Державного бюджету, аналізуються причини бюджетного дефіциту, визначаються принципи побудови оптимальної податкової системи, що особливо актуально в умовах трансформаційних перетворень економіки України.

Робота складається з трьох модулів: "Державні фінанси", "Податкова система України", "Бюджетна система України". У роботі розглядаються питання управління державними фінансами та контролю за їх використанням, формування теоретичних і практичних знань щодо методів і джерел формування доходів бюджету та напрямків і форм фінансування видатків.

У кінці кожного розділу наводяться контрольні запитання для самоперевірки, які дадуть слухачам можливість перевірити правильність розуміння і ступінь засвоєння ними вивченого матеріалу.

Навчальний посібник є органічною складовою системи підготовки магістрів державного управління за спеціалізацією "Державна служба", буде важливим джерелом знань для всіх, хто прагне мати системні, ґрунтовні знання у фінансовій сфері України, намагається самостійно розібратися у складних проблемах сучасного бюджетотворення.

Модуль 1. Державні фінанси

Тема 1. Система державних фінансів України

1.1. Сутність державних фінансів

Термін "фінанси" походить від латинського *finantia*, що означає *обов'язкову сплату грошей*. У цьому розумінні він почав застосовуватися ще наприкінці XIII ст. в Італії.

У сучасному трактуванні **фінанси** – це система економічних відносин, які склалися в суспільстві між економічними суб'єктами з приводу створення, формування та використання фондів грошових коштів на основі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП).

Характерні риси сучасних фінансів: грошова форма, на відміну від натуральних (бартерних) відносин; розподільчий характер, розподіл ВВП через реальні грошові фонди, на відміну від цінового розподілу (тобто відсутній еквівалентний обмін).

Фінанси за походженням – це грошові відносини. Але не всі грошові відносини стають фінансовими. Це відбувається тоді, коли в процесі виробництва і реалізації товарів формуються і використовуються грошові доходи учасників процесу відтворення, тобто коли рух грошей набуває певної самостійності.

Фінансові відносини за суттю (природою) є розподільчими, причому цей розподіл вартості відбувається насамперед між економічними суб'єктами.

Економічні суб'єкти власне формують грошові фонди цільового призначення залежно від того, яку роль вони виконують у суспільному відтворенні загалом: чи є вони безпосередньо учасниками виробництва, чи лише здійснюють регулювання процесу виробництва.

Якщо за основу об'єктивного критерію класифікації фінансових відносин прийняти роль суб'єкта в суспільному відтворенні, то відповідно до цього в загальній сукупності фінансових відносин можуть бути виділені три сфери: *фінанси підприємств, установ і організацій; фінанси населення; державні фінанси*.

Названі сфери фінансових відносин взаємопов'язані і в сукупності утворюють єдину фінансову систему (рис. 1.1).



Рис. 1.1. Структура фінансової системи

Мета функціонування фінансової системи:

регулювати економічні процеси розвитку виробництва;

розв'язувати соціальні проблеми;

розв'язувати проблеми окремих регіонів;

розвивати зовнішньоекономічні відносини.

Основне завдання фінансової системи в ринковій економіці:

створювати умови для функціонування ринкового механізму;

виправляти недоліки цього механізму через систему розподілу ресурсів та перерозподілу доходів.

Державні фінанси – це: центральна підсистема фінансової системи країни, через яку здійснюється вплив держави на економічний та соціальний розвиток країни; сукупність економічних відносин, пов'язаних з первинним та вторинним розподілом ВВП з метою утворення грошових фондів, необхідних для виконання державою, властивих їй функцій; сукупність фінансових інститутів, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність [1].

Таким чином, *державні фінанси* – це система грошових фондів, зосереджених у руках держави і призначених для виконання властивих їй функцій, а також сукупність форм і методів, за допомогою яких ці функції реалізуються.

Необхідність державних фінансів зумовлена тим, що за будь-якого типу економічних відносин основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб, які не можуть бути задоволені через ринковий механізм, тобто через попит і пропозицію, а також особисто кожним громадянином у зв'язку з відповідними об'єктивними причинами. До них слід віднести структурну перебудову економіки, боротьбу з монополізмом, захист навколишнього середовища, захист тих громадян, які з'являються на ринку як споживачі (інваліди, діти, люди похилого віку), проведення фундаментальних наукових досліджень, загальну освіту, підготовку кадрів, соціальне забезпечення і страхування, охорону здоров'я тощо.

Держава будує свою фінансову політику, головним завданням якої є пошук оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів з метою прискорення зростання матеріального виробництва і добробуту населення.

Для побудови такої моделі потрібно визначити рівень втручання держави у господарську діяльність виробничих структур і рівень зобов'язань держави із соціального забезпечення своїх громадян. Від цих факторів

залежить, яка частка валового внутрішнього продукту має зосереджуватися у фінансових інституціях, створюваних державою.

Слід урахувати, що необґрунтовано висока частка централізації фінансових ресурсів призводить до негативних наслідків, оскільки централізовано важко здійснювати раціональний розподіл і забезпечити ефективне їх використання.

Зниження централізації при високій частці державної власності зумовлює безгосподарність і різкі перекося в розподілі та використанні фінансових ресурсів, а в кінцевому підсумку – фінансовий розлад в державі.

Потрібна також оптимізація перерозподілу фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні населення.

Якщо держава надмірно втручається в перерозподіл частки населення у валовому продукті, це підриває стимули до праці, знижує темпи економічного зростання. Водночас невтручання держави в цей процес або значне його скорочення також має негативні наслідки – стримує розвиток освіти, науки, призводить до зубожіння окремих верств населення тощо.

Перерозподільні процеси, що здійснюються за допомогою державних фінансів, – це явища макрорівня, проте роль державних фінансів не менше виявляється у формах і методах мобілізації фінансових ресурсів.

Важливе значення має те, як мобілізуються ресурси, якими каналами і в якій формі відбувається їх рух, на яких засадах вони виділяються і використовуються.

За умов ринку основними формами мобілізації фінансових ресурсів у розпорядженні держави є податки, збори і відрахування. Визначення об'єкта оподаткування або обчислення платежів, передбачених пільг, ставок податків і платежів, строків їх сплати, відповідальності за несвоєчасну сплату становлять механізм впливу на економічні та соціальні процеси, який окреслює роль фінансів на макрорівні.

При використанні фінансових ресурсів держава визначає метод фінансування витрат – пряме бюджетне фінансування, бюджетне кредитування або самофінансування. Ринкова економіка передбачає залучення коштів через випуск акцій, облігацій, різних кредитних зобов'язань. Це форма реалізації ролі фінансів у господарському механізмі держави.

Фінансова діяльність держави базується на законодавчо визначених формах мобілізації доходів і витрат з метою досягнення економічного і соціального прогресу в державі.

1.2. Правові й організаційні засади державних фінансів

Правове регулювання фінансових відносин, що виникають при створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, є однією з форм управління з боку держави економічним і соціальним розвитком.

Усі дії держави у сфері фінансів мають ґрунтуватися на правових актах. Ці акти виконують такі основні функції: визначають коло юридичних і фізичних осіб, на яких в конкретний період поширюється дія правової норми, права і обов'язки юридичних і фізичних осіб щодо мобілізації та використання фондів фінансових ресурсів; є основою для прийняття відповідних дій з виконанням правових норм.

Так, декретом Кабінету Міністрів "Про прибутковий податок з громадян" регулюються конкретні правові відносини, що виникають між державою і громадянами при сплаті прибуткового податку. Якщо він не сплачений у строк за відповідний період, то в дію вступають юридичні засоби забезпечення прав як держави, так і громадян.

Суб'єктами фінансових правових відносин є держава, громадяни і підприємницькі структури. Усі фінансово-правові відносини виникають і припиняються на законодавчій основі. Вони можуть припинятися також у випадках, встановлених законом, наприклад, у разі сплати платежів, використання передбачених асигнувань тощо.

Правові норми, що регулюють фінансові відносини, становлять систему фінансового права, яка ґрунтується на Конституції України. На основі Конституції приймається ряд законів, що регулюють окремі сфери фінансових відносин. Це, насамперед, Закони "Про бюджетну систему України", "Державний бюджет України на відповідний рік", "Про систему оподаткування України" та ін.

Від імені держави організаційну роботу з виконання чинного законодавства здійснюють фінансові органи.

Систему фінансових органів очолює Міністерство фінансів. Воно несе відповідальність за фінансове становище держави, розробку і реалізацію фінансової політики. Для оперативного керівництва створюється колегія, яку затверджує Кабінет Міністрів України.

На колегії розглядаються проекти нового фінансового законодавства, звіти керівних працівників міністерства і підзвітних йому фінансових органів, проекти бюджету і питання контролю його виконання. В апараті

міністерства створюються управління і відділи. На Міністерство фінансів покладено такі основні функції:

підготовка проекту Державного бюджету України, подання його до Кабінету Міністрів, а після схвалення ним – Верховній Раді;

організація виконання бюджетів, підготовка звіту про їх виконання і подання його на затвердження Верховній Раді;

розробка проектів нового фінансового законодавства і нормативних актів з фінансових питань;

обґрунтування основних положень фінансової політики держави і подання на розгляд Уряду й Парламенту України концепції бюджетної та податкової політики;

розгляд і реалізація управлінських рішень, пов'язаних з використанням фінансових ресурсів;

здійснення контролю за дотриманням фінансового законодавства всіма органами управління;

керівництво оперативною роботою фінансових органів різних рівнів;

контроль, ревізія, перевірка фінансово-господарської діяльності всіх державних організацій, установ і підприємств. Фінансові органи державної адміністрації, а також виконкоми місцевих Рад базового рівня виконують свої функції відповідно до чинного законодавства.

Нормативно-правове забезпечення фінансової системи: Конституція України; Закони України; Постанови ВРУ; декрети КМУ; укази Президента України; нормативні акти міністерств та інших органів; нормативні акти місцевих Рад.

1.3. Поняття фінансових ресурсів держави

Фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу і використання валового внутрішнього продукту за певний період.

Держава розпоряджається не всіма фінансовими ресурсами, створеними в країні за певний період часу. У розпорядженні держави знаходяться *централізовані фінансові ресурси*:

бюджетної системи;

державних фінансових інститутів (Центрального банку, державних фінансових органів, державних кредитних установ);

централізованих і децентралізованих фондів цільового призначення.

У кожному секторі фінансові ресурси розподіляються за рівнями управління. Проте не всі ресурси в державі є фінансовими ресурсами, якими розпоряджається держава.

У розпорядженні держави знаходяться ресурси бюджетної системи і різних видів централізованих і децентралізованих фондів, а також державних фінансових інститутів (Національний банк, державні страхові органи, державні кредитні установи).

Основна частка фінансових ресурсів становить грошове обчислення вартості чистого доходу, створеного в державі.

Це прибуток, відрахування до державних централізованих фондів цільового призначення, доходи від зовнішньоекономічної діяльності. Інша частина фінансових ресурсів становить частину фонду споживання, що перерозподіляються за допомогою фінансів.

Сюди входять прямі і непрямі податки з населення, в тому числі прибутковий податок з громадян, податок на додану вартість, акцизний збір, плата за землю, податок з власників транспортних засобів, місцеві податки і збори.

Третю частину фінансових ресурсів становлять різні відрахування, що включаються в собівартість продукції. У їх числі амортизаційні відрахування, відрахування на геологорозвідку, плата за воду, плата за землю тощо.

Розгляд структури джерел фінансових ресурсів в тісному взаємозв'язку із структурою валового внутрішнього продукту має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Джерелом фінансових ресурсів виступає валовий внутрішній продукт (ВВП) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Структура джерел фінансових ресурсів

Джерело	Фінансові ресурси держави
1	2
Чистий національний продукт (ЧНП)	непрямі податки на підприємців
Національний дохід (НД)	податок на прибуток; внески на соцстрах; внески до Пенсійного фонду; внески до Фонду загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття; доходи від зовнішньоекономічної діяльності держави та ін.

1	2
Особистий дохід	Податки на особистий дохід: прибутковий податок з громадян; податок на майно. Непрямі податки: податок на додану вартість; акцизний збір; місцеві податки та збори
Відрахування, що включаються в собівартість продукції	амортизаційні відрахування державних підприємств; відрахування на геологорозвідку; плата за воду, за землю тощо

Стає можливим визначити рівень участі фінансів у розподільних процесах і на цій основі дати оцінку ефективності функціонування фінансового механізму. До того ж значно розширюється інформаційна база для розробки фінансових показників ефективності економіки і розробки на їх основі напрямів фінансової політики держави.

Напрямки використання фінансових ресурсів держави

Поповнення основного і оборотного капіталу державного сектору економіки:

капітальний ремонт;

дотації планово-збитковим державним підприємницьким структурам;
поповнення нестачі оборотних коштів.

Формування фонду споживання:

виплати з фонду соціального захисту населення;

видатки на соціально-культурні заходи;

задоволення соціальних потреб працівників виробничої та невиробничої сфери;

соціальна підтримка окремих верств населення;

видатки на оборону і управління.

Формування фонду нагромадження державного сектору економіки:

капітальні вкладення;

придбання обладнання та інвентарю в бюджетних установах;

приріст нормативу власних оборотних коштів;

витрати за зовнішньоекономічними зв'язками;

створення резервних фондів.

Зведений фінансовий баланс держави – це система фінансових планів, яка включає:

фінансові плани підприємств (баланс доходів та видатків) усіх форм власності;

кошториси господарських організацій, які повністю фінансуються за рахунок Державного бюджету;

єдиний кошторис доходів та витрат невиробничої сфери (освіта, охорона здоров'я та ін.);

фінансові плани організацій, які займаються страхуванням;

Державний і місцеві бюджети.

Структура зведеного фінансового балансу:

фінансові ресурси всіх секторів економіки не залежно від форм власності;

обов'язкові та добровільні платежі населення;

довгострокові кредити банків;

доходи від зовнішньоекономічної діяльності.

У цілому обсяг фінансових ресурсів держави залежить від величини валового продукту, його внутрішньої структури, динаміки складових його частин. Правильне і науково обґрунтоване прогнозування величини фінансових ресурсів, напрямів їх використання – одна з основних передумов активізації впливу фінансів на економічний і соціальний розвиток в державі.

З цією метою щорічно розробляється баланс фінансових ресурсів та витрат держави. Це система показників, що характеризують величину створених і використаних фінансових ресурсів у державі за відповідний період. Його головні функції такі:

забезпечення узгодженості вартісних і натуральних показників ресурсів за джерелами створення і напрямками використання;

виявлення можливостей зростання фінансових ресурсів на основі підвищення ефективності господарювання;

посилення впливу фінансового механізму на підвищення раціонального використання всіх видів ресурсів;

обґрунтування меж централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті та інших ланках фінансової системи.

Зведений фінансовий баланс включає фінансові ресурси, що створюються у всіх секторах економіки незалежно від форми власності, а також добровільні та обов'язкові платежі, сплачувані населенням, довго-

строкові кредити банків, доходи від зовнішньоекономічної діяльності. У видатковій частині балансу наводять загальну суму витрат, здійснюваних підприємницькими структурами, державою, а також іншими фінансовими інститутами. Однак основним призначенням балансу є забезпечення інформацією процесу розробки зведеного бюджету держави, державного бюджету і місцевих бюджетів.

Ситуаційне завдання:

Вам як спеціалісту відділу доручено підготувати пропозиції щодо ефективного використання фінансових ресурсів України.

1. Які структурні складові фінансових ресурсів України?
2. Які напрямки використання фінансових ресурсів?

Контрольні запитання:

1. Охарактеризуйте систему фінансів України.
2. Мета функціонування фінансової системи.
3. Джерела формування державних фінансових ресурсів.
4. Напрямки використання державних фінансових ресурсів.
5. Зведений фінансовий баланс держави.

Тема 2. Роль і місце бюджету у державному фінансово-кредитному механізмі

2.1. Складові елементи фінансового механізму

Фінансовий механізм – це сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави в процесі створення і використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення. Структура фінансового механізму зображена на рис. 2.1.

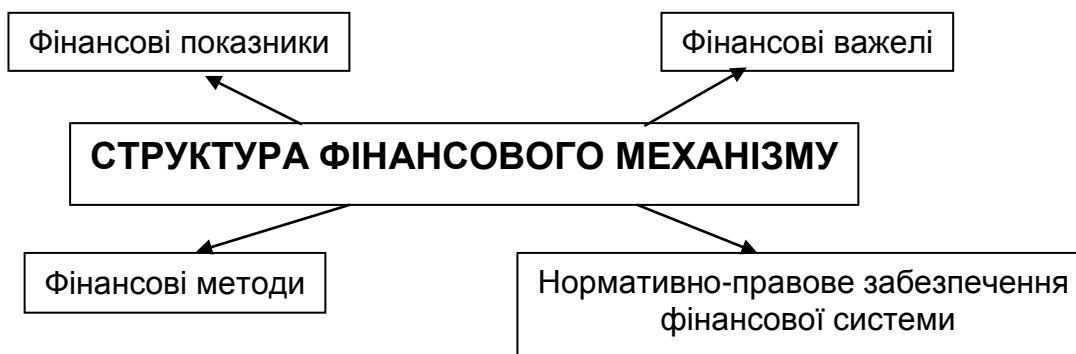


Рис. 2.1. Структура фінансового механізму

Фінансові показники – це абсолютні величини, які характеризують формування чи використання фінансових ресурсів держави, результати господарської діяльності підприємницьких структур, рівень доходів населення, рух ВВП, опосередкований фінансовими відносинами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Система фінансових показників

Зведені фінансові показники	Індивідуальні фінансові показники
<p>характеризують процеси на макрорівні, визначають загальноекономічні пропорції, дають фінансову оцінку ефективності суспільного виробництва.</p> <p>До них належать: загальнодержавні; галузеві; територіальні показники.</p> <p>Наприклад: загальний обсяг фінансових ресурсів; доходи та видатки бюджету; грошові нагромадження; фонд споживання; фонд нагромадження тощо</p>	<p>характеризують економічні процеси на макрорівні.</p> <p>До них належать: прибуток; різні податки та відрахування; платежі населення; соціальні гарантії; витрати на одну особу на освіту, соціальний захист, підготовку кадрів; витрати на соціально-культурні потреби тощо</p>

Фінансові методи: фінансове планування; оперативне управління; фінансове забезпечення; фінансовий контроль; фінансове регулювання.

Фінансове планування – це діяльність з визначення обсягів і джерел формування та напрямів використання цільових централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів суспільства.

Оперативне управління – діяльність, пов'язана з необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою досягнення запланованих результатів, своєчасного перерозподілу коштів та усунення диспропорцій.

Оперативне управління фінансами здійснюється через фінансовий апарат, склад і структура якого визначається відповідно до державного устрою країни.

Фінансовий контроль – діяльність, спрямована на перевірку правильності вартісного розподілу та перерозподілу ВВП і НД через від-

повідні фонди грошових коштів та їх використання відповідно до цільового призначення.

Фінансове регулювання – це законодавчо визначена система впливу держави на фінансові процеси в суспільстві.

Фінансові важелі – це конкретні форми здійснення процесів розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу, а саме:

- податки;
- збори;
- обов'язкові платежі;
- проценти за кредит;
- дотації, субсидії, субвенції;
- штрафи тощо.

Фінансові стимули – це фінансові важелі, за допомогою яких можна впливати на інтереси суб'єктів господарювання з метою підвищення зацікавленості в досягненні певних результатів. До них належать:

- фонди стимулювання, які утворюються з прибутку;
- бюджетне фінансування певних об'єктів народного господарства або напрямків розвитку (дотації, субсидії);
- фінансові пільги (податкові пільги, прискорена амортизація тощо).

Фінансові санкції – форма організації фінансових відносин покликана посилити матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання за виконання взятих зобов'язань (штрафи, пеня).

Штраф – фіксована грошова сума, яка накладається на порушника угоди, законодавства або чинних правил.

Пеня – сума грошей, яку сплачує порушник грошових зобов'язань в розмірі певного проценту від суми простроченого платежу за кожен день прострочення.

Фінансово-кредитний механізм є сукупністю фінансових методів впливу на соціально-економічний розвиток країни. Він складається з двох підсистем:

- 1) фінансове забезпечення;
- 2) фінансове регулювання.

Фінансове забезпечення здійснюється у таких чотирьох формах:

1. Самофінансування – покриття витрат за рахунок власних коштів. Це – вихідна форма.

2. Кредитування – покриття втрат за рахунок позичених коштів. Це – регулююча форма.

3. Акціонерний капітал – форма колективного капіталу, яка дає змогу концентрувати великі ресурси.

4. Бюджетні асигнування – форма державного фінансового забезпечення. З одного боку, вона є підпорядкованою, тобто вико ристовується тоді, коли не вистачає інших джерел або їх важко сформувати (це насамперед непривабливі для приватного бізнесу сфери діяльності). З іншого боку, ці асигнування можуть виконувати регулюючу роль при порушенні рівноваги цін, наприклад субсидії виробникам сільськогосподарської продукції.

За певних історичних умов бюджетні асигнування відіграють дуже важливу роль у формуванні національної економіки на основі кейнсіанської теорії бюджетного мультиплікатора.

Фінансове регулювання пов'язане з податковою системою і регулюючою функцією податків та з бюджетним субсидіюванням. Особлива роль належить бюджетному вирівнюванню.

2.2. Бюджетне регулювання

Розмежування доходів кожної з ланок бюджетної системи здійснюється на основі статей 63-68 Бюджетного кодексу України, який регламентує здійснення бюджетного регулювання.

Бюджетне регулювання – це щорічний перерозподіл загальнодержавних централізованих фінансових ресурсів між різними ланками бюджетної системи з метою збалансування бюджетів на рівні, не обхідному для виконання місцевими органами їх функцій.

Міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Трансферти можуть бути нецільовими та цільовими.

Нецільові трансферти не прив'язані до якоїсь певної мети їх використання. У цьому випадку трансферт називають "*дотацією*".

Одним із різновидів дотацій є дотація, що надається з метою вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує. Таку дотацію називають "*дотацією вирівнювання бюджетної спроможності*" або "*дотацією вирівнювання*".

Трансферти надаються також для фінансування конкретних заходів. Такі трансферти можуть використовуватися лише для певної мети і в порядку, визначеному тим органом, що прийняв рішення про надання трансферту. Цей вид трансферту називають "субвенцією".

У разі використання субвенції з порушенням визначених для неї мети та умов надання застосовуються санкції, встановлені законодавством або договором про надання такої субвенції.

Згідно з частиною 2 статті 119 Кодексу, в разі нецільового використання субвенції, яка надавалась за рахунок бюджетних коштів, усі кошти субвенції підлягають обов'язковому поверненню до бюджету, з якого її надали, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Субвенції можуть бути простими та доповнюючими.

Проста субвенція, або субсидія, надається на фінансування цільових заходів у повному обсязі витрат, пов'язаних з їх реалізацією.

Орган, який отримує таку субвенцію, фінансує визначені в умовах її надання заходи без залучення будь-яких інших фінансових ресурсів.

Доповнюючі субвенції надаються для фінансування лише визначеної частини видатків, пов'язаних з реалізацією мети, на яку вони надаються. У цьому випадку орган, який отримує таку субвенцію, зобов'язаний використовувати для фінансування витрат, не забезпечених коштами субвенції, інші власні фінансові ресурси.

Вид субвенції встановлюється органом, який її надає, в умовах надання такої субвенції.

Третім різновидом трансфертів є кошти, що передаються до Державного бюджету України, але не є дотаціями чи субвенціями.

Кошти з інших бюджетів передаються до Державного бюджету України у випадках, передбачених статтею 100 Кодексу, та зараховуються на аналітичні рахунки бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів.

Міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами можуть надаватися у вигляді як дотацій, так і субвенцій у випадках та видах, передбачених статтею 101 Кодексу.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам:

дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним

бюджетам та бюджетам міст республіканського значення Автономної Республіки Крим та міст обласного значення;

субвенція на здійснення програм соціального захисту;

субвенція на компенсацію витрат доходів бюджетів місцевого самоврядування, на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;

субвенція на виконання інвестиційних проектів;

інші субвенції.

Формула розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів повинна враховувати такі параметри:

фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та корегуючі коефіцієнти до них;

кількість мешканців та кількість споживачів соціальних послуг;

індекс відносної податкоспроможності відповідного міста чи району;

прогнозний показник кошика доходів бюджетів місцевого самоврядування для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського значення Автономної республіки Крим та міст обласного значення і прогноз доходів, визначених частиною другою статті 66 Кодексу, – для районних бюджетів;

коефіцієнт вирівнювання.

У разі внесення змін до формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів на плановий бюджетний період, проект таких змін та аналітичні розрахунки і порівняльні таблиці щодо впливу запропонованих змін подаються разом з проектом закону про Державний бюджет України, схвалений Кабінетом Міністрів України.

Обсяг кошика доходів відповідного бюджету визначається із застосуванням індексу відносної податкоспроможності бюджету міста чи району на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету за три останні бюджетні періоди.

Індекс відносної податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці порівнянно з аналогічним середнім показником по Україні у розрахунку на одного мешканця.

Для визначення індексу відносної податкоспроможності відповідних бюджетів використовується кошик доходів бюджетів місцевого самовря-

дування, визначений відповідно до статті 64 Бюджетного Кодексу, а також доходи, передбачені пунктами 1,3 – 5 частини другої статті 66 цього Кодексу.

При визначенні індексу відносної податкоспроможності кошик доходів місцевого самоврядування збільшується на суму втрат у доходах, що виникли внаслідок надання пільг платникам податків згідно з рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних рад.

Індекси відносної податкоспроможності відповідних бюджетів не можуть змінюватися і переглядатися частіше, ніж раз на три роки.

Коефіцієнт вирівнювання застосовується до обчисленого за формулою обсягу дотації вирівнювання і визначається в межах від 0,60 до одиниці. При цьому загальний обсяг коштів, на який зменшується сума дотацій вирівнювання, є тотожним загальному обсягу коштів, на який зменшується сума коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів у разі застосування коефіцієнта вирівнювання.

Дотація вирівнювання є нецільовим трансфертом, що надається з метою вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

Кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування є показником спроможності місцевого бюджету зібрати кошти, справляючи податки і збори (обов'язкові платежі), які закріплені за цим бюджетом на постійній основі. У випадках, коли надходження від цих джерел фінансування є недостатніми для покриття видатків, визначених у відповідних статтях Кодексу, бюджети міст Києва, Севастополя, міст республіканського значення Автономної республіки Крим та міст обласного значення мають право на отримання дотації вирівнювання з Державного бюджету України.

Районні бюджети мають право на отримання дотації вирівнювання у тих випадках, коли їх видатки, визначені статтею 89 Бюджетного Кодексу, перевищують доходи, визначені частиною другою статті 66.

Але розмір такої дотації не завжди може дорівнювати перевищенню зазначених видатків над реальними доходами з декількох причин.

Першою причиною є те, що при плануванні доходів неможливо визначити, скільки реальних доходів отримає бюджет від податків та зборів (обов'язкових платежів).

Розмір надходжень від податків та зборів (обов'язкових платежів) залежить від: загальної кількості їх платників на території певного місце-

вого самоврядування та кількості платників, які реально сплатять податки у повному обсязі; активності економічної діяльності на цій території; сумлінності праці державних органів, що несуть відповідальність за збирання податків та зборів (обов'язкових платежів) та своєчасного стягування боргів перед бюджетом тощо.

Другою причиною є недостатність коштів державного бюджету для покриття повного обсягу перевищення зазначених видатків місцевого самоврядування над визначеними доходами.

Тому при планування доходів, які враховуються при визначенні обсягу дотації вирівнювання, розраховують відносну (а не абсолютну) платоспроможність відповідного міста чи району, а також використовують фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, коригуючі коефіцієнти і коефіцієнт вирівнювання.

Останній показує, яка частка перевищення визначених видатків над доходами залишається "непокритою" дотацією вирівнювання через недостатність коштів на це в Державному бюджеті України.

Формула розрахунку цієї дотації, включаючи коригуючі коефіцієнти, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та індекси відносної платоспроможності, встановлюється Кабінетом Міністрів України на етапі планування Державного бюджету України.

Ситуаційне завдання:

Вам як спеціалісту відділу доручено визначити ефективність бюджетного вирівнювання на базі аналізу трансфертних платежів.

1. У чому визначається сутність бюджетного вирівнювання.
2. Які критерії використовуються при виборі трансфертних платежів.

Контрольні запитання:

1. Сутність та структура фінансового механізму.
2. Система фінансових показників.
3. Фінансові методи.
4. Фінансові важелі.
5. Форми фінансового забезпечення.
6. Сутність фінансового регулювання.

Тема 3. Фонди фінансових ресурсів загальнодержавного значення

3.1. Роль та призначення цільових фондів загальнодержавного значення

Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування суспільних потреб з визначених джерел, які мають цільові призначення.

Державні цільові фонди поділяють на соціальні та економічні.

До найважливіших *соціальних фондів* в Україні належать:

Пенсійний фонд;

Фонд Чорнобиля;

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

До *економічних фондів* належать:

Державний дорожній фонд України (у складі Державного бюджету України);

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища та ін.

Державні цільові фонди – це сукупність фондів грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні центральних і місцевих органів влади.

Шляхи утворення державних цільових фондів:

відокремлення видатків Державного бюджету на певні цілі, що мають першорядне значення для країни в даний момент;

формування спеціальних фондів, які мають самостійні джерела доходів.

Цільові фонди бюджету включають бюджетні призначення виключно на конкретні цілі у таких випадках:

якщо законом передбачене покриття видатків із конкретно визначеного джерела надходжень;

у випадку одержання центральними, місцевими органами влади або безпосередньо розпорядником бюджетних коштів дотації, гранту чи дарунка у вартості розрахунку на конкретну мету.

Рахунки цільових фондів Державного бюджету створюють відповідно до законів.

Передача коштів з рахунка загального фонду на рахунки цільових фондів бюджету дозволяється тільки відповідно до бюджетних призначень.

Управління коштами державних цільових фондів є автономним відносно бюджетів. Керівництво цих фондів самостійно визначає напрями витрачання коштів відповідно до законодавства.

Цільові фонди певною мірою доповнюють Державний бюджет, мають строго цільове призначення і на інші цілі не використовуються.

По суті перелічені фонди є новою складовою частиною фінансів України, яка перебуває на стадії становлення.

3.2. Позабюджетні цільові фонди

Пенсійний фонд

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

забезпечення фінансування витрат на виплату пенсій відповідно до законів України;

збирання і акумуляція внесків, призначених для пенсійного забезпечення і виплати допомоги;

розширене відтворення коштів Пенсійного фонду України на основі принципів самофінансування;

участь у фінансуванні програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів та інших категорій населення та у страхуванні здоров'я пенсіонерів через страхові компанії;

контроль за своєчасним надходженням страхових внесків до цього фонду;

контроль за правильним витрачанням коштів фонду;

участь у підготовці пропозицій до державних програм соціального розвитку;

участь у підготовці нормативних актів, спрямованих на удосконалення системи пенсійного забезпечення та порядку підвищення розміру пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін тощо.

Джерела надходжень у Пенсійний фонд

Бюджет фонду формується за рахунок:

зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;

сум фінансових санкцій, стягнених за порушення сплати зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;

коштів Державного бюджету на виплату окремих видів пенсій;

відрахувань органами місцевого бюджету відсотків від суми фіксованого податку (10%), від суми коштів, одержаних від продажу спеціальних торгових патентів (17%);

перерахувань відділеннями Державного казначейства України 42% від суми єдиного податку, 68% від суми фіксованого сільськогосподарського податку;

сум відсотків за користування тимчасово вільними коштами Пенсійного фонду;

додаткових і спеціальних зборів;

добровільних внесків підприємств, організацій, населення;

інших надходжень.

Напрямки використання Пенсійного фонду:

виплати пенсій:

а) за віком (у тому числі працюючим пенсіонерам);

б) за інвалідністю;

в) у разі втрати годувальника;

г) за вислугу років;

д) соціальних та інших пенсій згідно з законодавством;

виплати допомоги з догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством;

підвищення пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;

реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення;

забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління Фонду;

відтворення коштів Фонду;

організація роз'яснювальної роботи серед населення і здійснення інших заходів відповідно до завдань Пенсійного фонду.

Кошти Пенсійного фонду зберігаються на розрахункових рахунках в установах банків і вилученню не підлягають. Органи управління Пенсійного фонду утримуються за рахунок Державного бюджету.

Згідно з законодавством забороняється використовувати кошти Пенсійного фонду не за цільовим призначенням, в тому числі на кредитні операції, надання позик.

У разі відсутності заборгованості з виплат пенсій тимчасово вільні кошти можуть бути використані на придбання державних цінних паперів.

Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування сплачується одночасно з одержанням коштів на оплату праці в установах банків.

У разі недостатності у платників збору коштів на оплату праці і сплату збору у повному обсязі, видача коштів на оплату праці і сплата збору здійснюється у пропорційних розмірах.

Суми своєчасно не сплаченого збору на обов'язкове державне пенсійне страхування вважаються простроченою заборгованістю (недоїмкою) і стягуються з нарахуванням пені, яка нараховується на суми заборгованості за кожен день прострочення платежу з розрахунку 120% річних від облікової ставки НБУ, що діяла на період наявності недоїмки.

Суми збору, донараховані під час перевірок органами державної податкової служби та органами контрольно-ревізійної служби, та фінансових санкцій перераховуються до Пенсійного фонду у повному обсязі без спрямування їх на розвиток матеріально-технічної бази цих органів, а суми штрафів сплачуються на рахунки відповідних органів Пенсійного фонду України.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Мета створення фонду – забезпечення надходження та акумуляції збору на обов'язкове соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням й похованням, та коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені законом, здійснення їх надання та контроль за цільовим використанням коштів.

Кошти Фонду спрямовуються на виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, народженням дитини та доглядом за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також на поховання.

Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.

Зазначений фонд є самостійною некомерційною самоврядною організацією.

11 лютого 2001 року Верховною Радою був прийнятий Закон "Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування" (№ 2213-Ш). Цей Закон визначив сучасний порядок справляння та використання збору на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням.

Джерела надходжень у Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності:

страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб;
благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
асигнування із Державного бюджету України;

прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитному рахунку;

нарахування пені у випадках несплати страхових внесків у встановлений строк, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальників та посадових осіб.

Напрямки використання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності:

виплата застрахованим особам:

допомоги з тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами;

допомоги у зв'язку з народженням дитини;

допомоги у зв'язку з доглядом за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

допомоги на поховання (крім пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

фінансування санаторно-курортного лікування та відпочинку трудящих, їх дітей та членів сімей, утримання санаторіїв-профілакторіїв, надання послуг у позашкільній роботі;

утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць (на 2002 рік – 15 календарних днів) для фінансування матеріального за безпечення застрахованих осіб.

Кошти фонду можуть витратитися страхувальниками лише згідно з їх цільовим призначенням у встановленому порядку.

Страхувальники не мають права припиняти виплату допомоги навіть у тих випадках, коли суми нарахованих внесків та інших платежів у

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності не покривають фактичних витрат на виплату допомоги.

Контроль за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою перерахування та надходження збору, інших платежів до Фонду, а також за цільовим призначенням коштів здійснюють страховальники, профспілкові організації та органи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, хто проходить альтернативну (невійськову) службу, працює неповний робочий день або неповний робочий тиждень та на інших підставах, передбачених законодавством про працю.

Об'єктом страхування на випадок безробіття є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг.

Матеріальне забезпечення здійснюється у таких формах:

допомога з безробіття, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;

допомога з часткового безробіття;

матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;

матеріальна допомога з безробіття, одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні;

допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебуває на його утриманні.

Соціальні послуги, які здійснюються Законом "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" мають такі види:

професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація;

пошук прийнятної роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних;

інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг Фондом загальнообов'язкового державного страхування України на випадок безробіття. Усі застраховані особи є членами Фонду.

Мета створення фонду – сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, створення нових робочих місць та ін.

Джерела формування Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття:

асигнування з Державного бюджету, розмір яких встановлюється Верховною Радою України;

страхові внески страхувальників-роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавством;

суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до законодавства на посадових осіб та громадян за такі порушення;

прибуток, одержаний від вільних коштів, у тому числі резервів Фонду, на депозитному рахунку;

благодійні внески громадських об'єднань, підприємств, організацій громадян, зарубіжних фірм;

кошти служби зайнятості за надані послуги підприємницьким структурам та інші кошти.

Нормативи обов'язкових відрахувань до фонду визначає щороку Верховна Рада України при призначення бюджету.

Напрями використання Фонду

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття створюється на державному та місцевому рівнях.

На державному рівні основними напрямками використання фонду є: розвиток центрів підготовки, навчання та профорієнтації вивільнюваних працівників;

проведення наукових досліджень з проблем рівноваги ринку праці та зайнятості населення;

надання допомоги державним та місцевим центрам зайнятості;

відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб, відповідно до Закону України "Про зайнятість населення";

фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції фонду та її робочих органів, управління Фонду;

утримання інформаційно-обчислювальних центрів, поліграфічної бази Фонду;

створення гуртожитків та тимчасового житла для осіб без певного місця проживання та ін.

На місцевому рівні основними напрямками використання фонду є:

професійна орієнтація населення, професійне навчання вивільнюваних працівників і безробітних, сприяння їх працевлаштуванню;

виплата допомоги з безробіття, матеріальної допомоги з безробіття;

надання безпроцентної позики безробітним для заняття підприємницькою діяльністю;

виплата допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні;

дотація роботодавцю на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних;

організація додаткових робочих місць у галузях народного господарства;

інші витрати, пов'язані із соціальним захистом прав громадян держави на працю.

Роботодавці та застраховані особи сплачують страхові внески один раз на місяць в день одержання роботодавцями в установах банків коштів на оплату праці. У разі нестачі у роботодавців коштів на виплату заробітної плати та сплату страхових внесків у повному обсязі, нараху-

вання їх на заробітну плату і перерахування страхових внесків до Фонду проводиться у пропорційних сумах.

Розміри страхових внесків встановлюються на календарний рік.

Роботодавець несе відповідальність за несвоєчасність реєстрації як платник страхових внесків у виконавчій дирекції Фонду за місцем знаходження, несвоєчасність сплати та неповну сплату страхових внесків, у тому числі тих, що сплачують застраховані особи через рахунки роботодавців в обсязі донарахованих сум внесків (недоїмки), штрафів та пені.

Штраф накладається у розмірі прихованої суми виплат, на які нараховують страхові внески, а в разі повторного порушення – у трикратному розмірі зазначеної суми.

Пеня обчислюється виходячи зі 120% облікової ставки НБУ, що діяла на момент сплати, нарахованої на повну суму недоїмки.

Не сплачені в строк страхові внески, пеня і штраф стягуються у дохід Фонду і зі страхувальника у безспірному порядку.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань

Страхування від нещасного випадку та професійного захворювання є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист з охорони життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Завданням страхування від нещасного випадку є:

проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці;

відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;

відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей.

Страхування від нещасного випадку здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань (далі – Фонд соціального страхування від нещасних випадків) – некомерційна самоврядна організація. Управління Фонду здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Представники держави призначаються Кабіне-

том Міністрів України, а представники застрахованих осіб і роботодавців обираються об'єднаннями профспілок та роботодавців, які мають статус всеукраїнських (від кожної сторони по 15 осіб).

Робочими органами виконавчої дирекції Фонду виступають управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, відділення в районах та містах обласного значення, які є юридичними особами.

Діяльність Фонду регулюється:

основами законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

Кодексом законів про працю України;

Законом України "Про охорону праці";

Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професіонального захворювання, які спричинили втрату працездатності".

Джерела надходжень у Фонд соціального страхування від нещасних випадків

Фонд соціального страхування від нещасних випадків проводить збір та акумуляцію страхових внесків, має автономну, незалежну систему фінансування.

Фінансування Фонду здійснюється за рахунок:

внесків роботодавців:

для підприємств – з віднесенням на валові витрати виробництва;

для бюджетних установ та організацій – з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;

капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страховальників;

прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;

коштів, одержаних від стягнення відповідно до законодавства штрафів і пені з підприємств, а також штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці;

добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству.

Працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку.

Кошти Фонду включаються до складу Державного бюджету, використовуються виключно за їх прямим призначенням і зараховуються на єдиний централізований рахунок Фонду соціального страхування від нещасних випадків в установах банків, визначених Кабінетом Міністрів України, або спеціального банку, який обслуговує фонди соціального страхування.

Розмір страхового внеску залежить від класу професійного ризику виробництва, до якого віднесено підприємство, знижки до нього (за низькі рівні травматизму, професійної захворюваності, належний стан охорони праці) чи надбавки (за високі рівні травматизму, професійної захворюваності та неналежний стан охорони праці).

Страхові тарифи, диференційовані з групами галузей економіки (видами робіт) залежно від класу професійного ризику виробництва, встановлюється законом.

Сума страхових внесків страхувальників до Фонду соціального страхування від нещасних випадків повинна забезпечувати:

фінансування заходів, спрямованих на вирішення завдань Фонду;
резерви коштів Фонду для забезпечення його стабільного функціонування;

покриття витрат Фонду, пов'язаних із здійсненням соціального страхування від нещасного випадку.

Розміри страхових внесків страхувальників обчислюються:

для роботодавців – у відсотках до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на оплату основної і додаткової заробітної плати та інші заохочувальні й компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України "Про оплату праці", які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

для добровільно застрахованих осіб – у відсотках до мінімальної заробітної плати.

Розрахунок розміру страхового внеску для кожного підприємства провадиться Фондом соціального страхування від нещасних випадків відповідно до порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Страховальник здійснює страховий внесок у Фонд соціального страхування від нещасних випадків у порядку і строки, які визначаються страховиком.

Залишки сум від можливого перевищення доходів над витратами Фонду за підсумками фінансового року використовуються для коригування (зменшення) суми внесків страховальників.

Якщо на страховальника протягом календарного року накладався штраф за порушення законодавства про охорону праці, він втрачає право на знижку страхового тарифу.

Суми надбавок до страхових тарифів і штрафів сплачуються страховальником із суми прибутку, а при відсутності прибутку відносяться на валові витрати виробництва; для бюджетних установ та організацій – із коштів на утримання страховальника.

Напрями використання Фонду соціального страхування від нещасних випадків:

створення резервів коштів Фонду для забезпечення його стабільного функціонування;

проведення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання нещасним випадкам на виробництві;

відшкодування матеріальної і моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей шляхом здійснення соціальних виплат із Фонду;

відновлення здоров'я та працездатності потерпілих від нещасних випадків.

Фонд Чорнобиля

Фонд для здійснення заходів з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення (Фонд Чорнобиля) було створено відповідно до постанови Верховної Ради України № 2006-XII від 20 грудня 1991 р.

Подальше реформування Фонду було визначено Законом України "Про формування, порядок надходження і використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення" від 10 лютого 2000 р. № 1445-III, Постановою КМУ "Про затвердження Порядку використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення" №987 від 20.06.2000 р. та іншими законодавчими актами.

Розпорядником коштів є: Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Кошти Фонду витрачаються виключно на фінансування заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

Надходження у Фонд Чорнобиля зараховуються до складу доходів Державного бюджету України на спеціальний рахунок, що утворює Фонд (на сьогодні спеціального збору у Фонд Чорнобиля немає).

Порядок формування дохідної частини і напрями використання Фонду визначаються законом про Державний бюджет на відповідний рік.

Напрями використання фонду Чорнобиля:

фінансування Чорнобильського центру з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів та радіоекології КМУ;

фінансування державних капітальних вкладень, передбачених Чорнобильською будівельною програмою;

забезпечення житлом переселенців із радіоактивно забруднених територій та поліпшення житлових умов громадян віднесених до категорії 1 постраждалих (самостійне переселення);

оплату витрат на фінансування цільових Чорнобильських програм (система радіаційного контролю, реабілітація та поховання радіоактивних відходів, екологічне оздоровлення територій тощо);

оплату робіт і досліджень, пов'язаних із науковим забезпеченням робіт з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;

здійснення видатків на медичне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (на придбання ліків, реактивів для лікувальних закладів, в тому числі для проведення операцій на серці, мозку, пересадки органів, протезування, лікування онкологічних хворих тощо);

оплату рахунків щодо видатків на оздоровлення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (одержання путівок пільговими категоріями громадян тощо);

фінансування видатків на виплату компенсацій і надання пільг;

фінансування видатків на соціальне страхування;

фінансування видатків, пов'язаних з наданням пільг з пенсійного забезпечення і допомоги (кошти перераховуються централізовано до Пенсійного фонду);

фінансування інших видатків на проведення робіт з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Допомоги і компенсації виплачуються громадянам на підставі документів, що підтверджують статус постраждалих та письмової заяви.

Контроль за цільовим використанням коштів Фонду здійснюється Міністерством з надзвичайних ситуацій, Мінфіном, Державним казначейством і Головним контрольно-ревізійним управлінням, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями у межах їх компетенції.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища

Для концентрації коштів з метою цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також для зменшення впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення у 1991 році було створено Державний фонд охорони навколишнього природного середовища.

Правовою основою функціонування Фонду є Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" № 1264 від 25.06.1991 р., Постанова КМУ "Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору" №634 від 07.05.1998 р., Постанова КМУ "Положення по Державний фонд охорони навколишнього природного середовища" № 181 від 15.02.2002 р.

Головним розпорядником коштів Фонду є Міністерство екології і природних ресурсів в особі його міністра.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища є складовою Державного бюджету України.

Фонд діє на державному, обласному і місцевому рівнях.

Джерела надходжень до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища:

збір за забруднення навколишнього природного середовища;

штрафи за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища;

добровільні внески і пожертвування підприємств, організацій, громадян;

інші кошти, визначені законодавством.

Основним джерелом надходжень є збір за забруднення навколишнього природного середовища, який встановлюється за:

викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;

скиди забруднюючих речовин у водні і підземні горизонти;

розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Ставки збору запроваджуються урядом Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування на підставі лімітів викидів та скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів, а також нормативів плати за них.

Ліміти викидів стаціонарними джерелами забруднення встановлюються Міністерством охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України у формі видачі дозволів на викиди і скиди строком на 5 років.

Об'єктами обчислення збору є:

обсяги забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря або скидаються безпосередньо у водний об'єкт, та обсяги відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього об'єктах – для стаціонарних джерел забруднення;

обсяги фактично спожитих видів пального, завдяки використанню яких утворюються забруднюючі речовини – для пересувних джерел забруднення.

Нормативи збору встановлюються Кабінетом Міністрів України як фіксовані суми в гривнях за одиницю основних забруднюючих речовин та розміщення відходів.

За викиди пересувними джерелами забруднення нормативи збору встановлюються залежно від виду пального та транспорту.

За понадлімітні обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів збір обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі.

Суми збору за викиди стаціонарними джерелами забруднення обчислюються платниками самостійно щоквартально наростаючим підсумком з початку року як добуток затверджених лімітів, фактичних обсягів викидів, нормативів збору, коригувальних коефіцієнтів.

Загальна сума збору визначається як сума збору в межах ліміту і за понадлімітні викиди, враховуючи названі чинники.

Збори за забруднення навколишнього природного середовища підприємства (крім розташованих у містах загальнодержавного значення) перераховують у таких розмірах:

20% – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджетів місцевих рад (село, селище, місто), на окремі рахунки;

50% – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджетів Автономної Республіки Крим, обласних рад, на окремі рахунки;

30% – до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі Державного бюджету України, на окремий рахунок.

Підприємства, розташовані у містах Києві та Севастополі, збори за забруднення навколишнього природного середовища перераховують у таких розмірах:

70% – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі місцевих бюджетів міських рад, на окремі рахунки;

30% – до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі Державного бюджету України, на окремий рахунок.

Напрями використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища:

- фінансування природоохоронних заходів;
- фінансування ресурсозберігаючих заходів;
- забезпечення екологічної безпеки.

Кошти Фонду використовуються в межах бюджетних програм, визначених законодавством, згідно з кошторисами доходів і видатків, які затверджуються міністром екології та природних ресурсів за погодженням з Мінфіном. Переліки природоохоронних заходів у межах бюджетних програм Фонду погоджуються Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів.

Під час формування бюджетних програм, які фінансуються за рахунок коштів Фонду, пріоритет віддається природоохоронним та ресурсозберігаючим заходам, визначеним законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України і спрямованим на запобігання, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища.

Включення природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів до бюджетних програм здійснюється за критеріями, визначеними Міністерством екології та природних ресурсів за погодженням з Мінфіном і Мінекономіки.

До 10% коштів Фонду може резервуватися для здійснення непередбачених випадків, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, що не носять постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту Державного бюджету України.

Витрати Фонду та касове виконання Державного бюджету України за видатками Фонду провадяться в межах надходження до нього коштів у встановленому законодавством порядку.

Забороняється використання коштів Фонду на заходи, не включені до затвердженого Кабінетом Міністрів України переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів.

Ситуаційне завдання:

Керівник підрозділу місцевої державної адміністрації доручив вам розробити пропозиції щодо поліпшення фінансування Пенсійного фонду.

1. Які джерела фінансових надходжень до Пенсійного фонду?
2. Які напрями використання фінансів Пенсійного фонду?

Контрольні запитання:

1. Розкрити роль та призначення цільових фондів загальнодержавного значення.
2. Визначити джерела формування цільових фондів цільового призначення.
3. Виділити відмінності між бюджетними та позабюджетними цільовими фондами.

Тема 4. Управління державними фінансами

4.1. Суб'єкти і об'єкти управління державними фінансами

Управління державними фінансами – це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на формування і використання централізованих і децентралізованих фондів державних фінансових ресурсів.

Об'єктами управління є централізовані і децентралізовані фонди державних фінансових ресурсів.

Суб'єктами управління є:

фінансовий апарат, зосереджений у фінансових службах міністерств, відомств, підприємств і організацій;

Міністерство фінансів України;

місцеві фінансові органи;

Державна податкова адміністрація;

Державна контрольно-ревізійна служба;

Державне казначейство України;

інші фінансові інститути.

Основні методи управління державними фінансами:

фінансове прогнозування та планування;

фінансове регулювання;

стимулювання;

фінансовий облік;

фінансовий контроль.

Фінансове планування – це сукупність показників та методів оцінки стану фінансів держави та інших економічних суб'єктів з метою виявлення можливостей збільшення фінансових ресурсів та їх ефективного використання.

Воно охоплює три основних його види:

прогнозування фінансової діяльності;

поточне планування фінансової діяльності;

оперативне планування фінансової діяльності.

Фінансове регулювання – це законодавчо визначена система впливу держави на фінансові процеси в суспільстві.

Управління державними фінансами через стимулювання (податкові пільги, пільгові кредити тощо) здійснюються з метою забезпечення розвитку тих процесів і явищ, які мають пріоритетне значення для країни.

Фінансовий облік – це науково обґрунтована система нагляду, відображення, групування, узагальнення та контролю за кількісними та якісними показниками виконання фінансових планів економічних суб'єктів.

Фінансовий контроль – це специфічна діяльність, що реалізується через систему спостережень і перевірки законності процесів створення і ефективності використання грошових фондів економічних суб'єктів.

Розрізняють стратегічне, або загальне, і оперативне управління фінансами.

Стратегічне управління пов'язане з визначенням обсягів фінансових ресурсів на перспективу для реалізації цільових програм економічного зростання з метою підвищення рівня життя населення України.

Суб'єктами стратегічного управління є:

Верховна Рада України;

Кабінет Міністрів України;

Міністерство фінансів України.

Оперативне управління – це комплекс заходів, які проводяться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації з метою досягнення максимального результату при мінімальних затратах шляхом зміни фінансових відносин та маневрування фінансовими ресурсами.

Функції оперативного управління державними фінансами держава реалізує через такі органи:

Міністерство фінансів;

Державне казначейство;

Державну контрольно-ревізійну службу України;

Державні податкові організації;

Рахункові палати.

4.2. Права і обов'язки органів виконавчої влади та управління щодо оперативного управління фінансами

Міністерство фінансів як суб'єкт управління

Міністерство фінансів України є центральним органом виконавчої влади країни, що реалізує функцію розпорядника державних коштів, які згідно з чинним законодавством акумулюються державою з метою виконання своїх функцій.

Функціями Міністерства фінансів України є:

участь у розробці напрямків та реалізації державної фінансової політики;

розробка проекту Державного бюджету та контролю за його виконанням;

здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю нарахувань, повнотою та своєчасністю сплати в бюджет податків, зборів та інших платежів і неподаткових доходів та внесків у державні цільові фонди, встановлені законодавством України;

координація діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету;

фінансово-економічне прогнозування;

стратегічне фінансово-економічне планування;

контроль за використанням фінансових коштів державних підприємств;

робота з ринком цінних паперів, зокрема з ринком облігацій внутрішньої позики;

управління зовнішнім і внутрішнім боргом;

координація фінансових стосунків уряду і місцевої влади тощо.

Найважливішими управліннями Міністерства фінансів є:

Головне бюджетне управління;

галузеві управління фінансування народного господарства;

контрольно-ревізійне управління;

Державне казначейство;

управління державними цінними паперами фінансового ринку.

Основними завданнями Мінфіну є:

розробка основних напрямів державної фінансової політики;

складання і забезпечення виконання державного бюджету;

концентрація фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку економіки;

фінансове забезпечення державних гарантій щодо соціального захисту населення;

створення державних фінансових резервів;

розробка нових і вдосконалення діючих форм фінансових взаємовідносин:

держави з іноземними державами та міжнародними фінансовими організаціями;

держави з підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності на основі економічних методів управління;

проведення гнучкої податкової політики, спрямованої на створення належних умов для розширення виробництва, здійснення заходів щодо розвитку і регулювання фінансового ринку;

удосконалення фінансового механізму, методів фінансового бюджетного планування та фінансування витрат шляхом широкого використання довготермінових фінансових норм і нормативів.

Казначейська система виконання бюджету

Згідно з Положенням, Державне Казначейство – є системою органів державної виконавчої влади, яке діє при Міністерстві фінансів України.

Державне казначейство України складається з:

Головного управління Державного казначейства;
територіальних органів Державного казначейства.

Державне казначейство:

організовує виконання Державного бюджету України і здійснює контроль за цим;

здійснює управління наявними коштами Державного бюджету, в тому числі в іноземній валюті, коштами державних позабюджетних фондів та позабюджетними коштами установ і організацій, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету;

здійснює фінансування видатків Державного бюджету;

веде облік касового виконання Державного бюджету, складає звітність про стан виконання Державного та зведеного бюджетів;

здійснює управління Державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;

розподіляє між Державним бюджетом та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відрахування від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;

здійснює контроль за надходженнями і використанням коштів державних позабюджетних фондів, позабюджетних коштів;

розробляє та затверджує нормативно-методичні документи з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів.

Територіальні органи Державного казначейства:

здійснюють виконання відповідних показників Державного бюджету та контроль за надходженням, рухом і використанням державних позабюджетних фондів у частині, що визначається Головним управлінням Державного казначейства;

забезпечують, відповідно до встановлених розмірів асигнувань та касового плану, цільове фінансування видатків Державного бюджету;

ведуть облік розпорядників коштів, яким виділяються асигнування з Державного бюджету та державних позабюджетних фондів;

здійснюють за поданням державних податкових інспекцій повернення за рахунок Державного бюджету надлишку сплачених податків, зборів та обов'язкових платежів;

ведуть бухгалтерський облік руху коштів Державного бюджету за рахунками відділень Державного казначейства;

збирають, контролюють, зводять та подають вищим органам Державного казначейства фінансову звітність про стан виконання показників Державного бюджету відповідним регіонам тощо.

Головне управління Державного казначейства очолює заступник Міністра фінансів – начальник Головного Державного казначейства, який призначається відповідно до чинного законодавства.

Органи Державного казначейства мають право:

відкривати в установах банків рахунки за доходами і видатками Державного бюджету;

отримувати в банківській системі України на договірних засадах внутрішньорічний кредит у межах, встановлених законодавчим актом про Державний бюджет на відповідний рік для покриття тимчасових касових розривів Державного бюджету, проводити операції щодо розміщення державних цінних паперів, їх погашення і виплати доходів за ними;

проводити у міністерствах, інших центральних органах державної виконавчої влади, на підприємствах, в установах, організаціях, установах банків незалежно від форм власності перевірки фінансово-бухгалтерських документів про зарахування, перерахування і використання бюджетних коштів, а також одержувати необхідні пояснення, довідки і відомості з питань, що виникають у процесі перевірок;

одержувати від установ банків відомості про стан поточних бюджетних рахунків підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, які використовують кошти Державного бюджету та державних позабюджетних фондів;

вимагати від посадових осіб міністерств, інших центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організації усунення виявлених порушень встановленого порядку виконання Державного бюджету;

припиняти фінансування з Державного бюджету підприємств, установ і організацій у разі виявлення фактів порушень встановленого порядку виконання Державного бюджету з повідомленням про це керівників відповідних міністерств і відомств;

безспірно вилучати у міністерств, інших центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій раніше надані у порядку фінансування кошти Державного бюджету, державних позабюджетних фондів у разі встановлення нецільового та неефективного їх використання;

призупиняти проведення операції за реєстраційними рахунками установ і організацій, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету, в разі порушення ними встановленого порядку використання бюджетних та позабюджетних коштів, а також неподання кошторисів та звітності про надходження і використання зазначених коштів.

Державна контрольно-ревізійна служба

Головним завданням Державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Державний контроль здійснюється у формі ревізій і перевірок. *Ревізія* – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. За наслідками ревізії складається акт.

Перевірка – це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів. Наслідки перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою.

Державна контрольно-ревізійна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України "Про Державну контрольно-ревізійну службу", іншими законодавчими актами, актами Президента та Кабінету Міністрів України.

Державна контрольно-ревізійна служба діє при Міністерстві фінансів України і підпорядковується йому.

Головне контрольно-ревізійне управління України, контрольно-ревізійні управління в Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі виконують такі функції:

організують роботу контрольно-ревізійних підрозділів в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі з проведення ревізій і перевірок, узагальнюють наслідки документальних ревізій та перевірок і у випадках, передбачених законодавством, повідомляють про них органам законодавчої та виконавчої влади;

проводять ревізії та перевірки фінансової діяльності, стану збереження коштів і матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, в державних фондах, у бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджету та з державних валютних фондів;

проводять ревізії та перевірки правильності витрачання державних коштів на утримання місцевих органів державної виконавчої влади, установ і організацій, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок Державного бюджету;

проводять ревізії та перевірки повноти оприбуткування, правильності витрачання і збереження валютних коштів;

здійснюють контроль за усуненням недоліків і порушень, виявлених попередніми ревізіями та перевітками;

розробляють інструктивні та інші нормативні акти про проведення ревізій та перевірок;

здійснюють методичне керівництво і контроль за діяльністю підпорядкованих контрольно-ревізійних підрозділів, узагальнюють досвід проведення ревізій та перевірок і поширюють його серед контрольно-ревізійних служб, розробляють пропозиції щодо удосконалення контролю.

Головному контрольно-ревізійному управлінню України надається право:

ревізувати і перевіряти у міністерствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, державних фондах, на підприємствах, в установах і організаціях грошові та бухгалтерські документи, звіти, кошториси й інші документи;

безперешкодного доступу на склади, у сховища, виробничі та інші приміщення для їх обстеження і з'ясування питань, пов'язаних з ревізією або перевіркою;

залучати на договірних засадах кваліфікованих фахівців відповідних міністерств, державних комітетів, інших органів державної виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ і організацій для проведення контрольних обмірів будівельних, монтажних, ремонтних та інших робіт, контрольних запусків сировини і матеріалів у виробництво, контрольних аналізів сировини, матеріалів і готової продукції, інших перевірок з оплатою за рахунок спеціально передбачених на цю мету коштів;

вимагати від керівників об'єктів проведення інвентаризацій основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і розрахунків;

одержувати від Національного банку України та його установ, банків та інших кредитних установ необхідні відомості, копії документів, довідки про банківські операції та залишки коштів на рахунках об'єктів, що ревізуються або перевіряються;

одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб об'єктів, що ревізуються або перевіряються, письмові пояснення з питань, які виникають у ході ревізій і перевірок;

висувати керівникам та іншим службовим особам об'єктів, що ревізуються або перевіряються, вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства з питань збереження і використання державної власності та фінансів, вилучати до бюджету виявлені ревізіями або перевіркою приховані і занижені валютні та інші платежі, ставити перед відповідними органами питання про припинення бюджетного фінансування і кредитування, якщо отримані підприємствами, установами та організаціями кошти і позички використовуються з порушенням чинного законодавства;

стягувати в дохід держави кошти, одержані міністерствами, відомствами, державними комітетами, державними фондами, підприємствами, установами і організаціями за незаконними угодами, без встановлених законом підстав та з порушенням чинного законодавства;

накладати у випадках, передбачених законодавчими актами, на керівників та інших службових осіб підприємств, установ і організацій адміністративні стягнення;

застосовувати до підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів підприємницької діяльності фінансові санкції, передбачені пунктом 7 статті 11 Закону "Про Державну податкову службу в Україні".

Державна податкова служба України

До системи органів Державної податкової служби належать: Державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, містах (крім міста Києва та Севастополя), районах у містах (далі – органи Державної податкової служби).

У складі органів Державної податкової служби знаходяться відповідні спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями (податкова міліція).

Державна податкова адміністрація України залежно від кількості платників податків та інших місцевих умов може утворювати міжрайонні (на два і більше районів), об'єднані (місто і район) державні податкові інспекції та у їх складі відповідні підрозділи податкової міліції.

Структура Державної податкової адміністрації України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Завданнями органів Державної податкової служби є:

здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), з також неподаткових доходів, встановлених законодавством;

внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;

прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб;

роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;

запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Органи Державної податкової служби у встановленому законом порядку мають право:

здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та у громадян, у тому числі громадян – суб'єктів

підприємницької діяльності, перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, товарно-касових книг, показників електронних контрольно-касових апаратів і комп'ютерних систем, що застосовуються для розрахунків за готівку зі споживачами;

одержувати безкоштовно від підприємств, установ, організацій, включаючи Національний банк України та його установи, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи (у порядку, передбаченому законодавством для розкриття банківської таємниці), від громадян-суб'єктів підприємницької діяльності довідки, копії документів про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи, видатки підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та громадян про поточні та вкладні (депозитні) рахунки;

обстежувати будь-які виробничі, складські, торговельні та інші приміщення підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та житло громадян, якщо вони використовуються як юридична адреса суб'єкта підприємницької діяльності, а також для отримання доходів;

вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, організацій, а також від громадян, діяльність яких перевіряється, усунення виявлених порушень податкового законодавства і законодавства про підприємницьку діяльність, контролювати їх виконання, а також припинення дій, які перешкоджають здійсненню повноважень посадовими особами органів Державної податкової служби;

вилучати (із залишенням копій) у підприємств, установ та організацій документи, що свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподаткування, несплату податків, інших платежів, та вилучати у громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, які порушують порядок заняття підприємницькою діяльністю, реєстраційні посвідчення або спеціальні дозволи (ліцензії, патенти тощо) з наступною передачею матеріалів про порушення органам, що видали ці документи;

застосовувати до підприємств, установ, організацій і громадян фінансові санкції в порядку та розмірах, встановлених законом;

стягувати до бюджетів та державних цільових фондів суми недоїмки, пені та штрафних санкцій у порядку, передбаченому законом;

надавати відстрочення та розстрочення податкових зобов'язань, вирішувати питання щодо податкового компромісу, а також приймати рішення про списання безнадійного боргу в порядку, передбаченому законом;

за несвоєчасне виконання установами банків та іншими фінансово-кредитними установами розпоряджень органів Державної податкової служби про безспірне стягнення податків, інших платежів, а також доручень підприємств, установ, організацій та громадян про сплату податків, інших платежів стягувати з установ банків та інших фінансово-кредитних установ пеню за кожен день прострочення (включаючи день сплати) у розмірах, встановлених законодавством щодо таких видів платежів;

накладати адміністративні штрафи;

користуватися безперешкодно в службових справах засобами зв'язку, які належать підприємствам, установам і організаціям незалежно від форм власності;

у разі виявлення зловживань під час здійснення контролю за надходженням валютної виручки, проведенням розрахунків із споживачами з використанням товарно-касових книг, а також за дотриманням лімітів готівки в касах та її використанням для розрахунків за товари, роботи і послуги давати доручення органам Державної контрольно-ревізійної служби на проведення ревізій;

вимагати від керівників підприємств, установ і організацій, що перевіряються, проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів і розрахунків;

надавати інформацію з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів іншим державним органам відповідно до чинного законодавства;

матеріально і морально заохочувати громадян, які допомагають в боротьбі з порушеннями податкового законодавства;

звертатися у передбачених законом випадках до суду із заявою (позовною заявою) про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності.

Рахункова палата України

Рахункова палата є постійно діючим органом контролю, який створюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй.

Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Рахункова палата є юридичною особою, має свою печатку і з своїм найменуванням і зображенням Державного герба України.

Місцезнаходженням Рахункової палати є місто Київ.

Завданнями Рахункової палати є:

організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;

здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргів України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів;

контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;

контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках;

аналіз встановлених відхилень від показників Державного бюджету України та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про удосконалення бюджетного процесу в цілому;

регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргів України, про результати здійснення інших контрольних функцій;

виконання інших завдань, передбачених для Рахункової палати чинним законодавством України.

Рахункова палата здійснює контроль на засадах законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності.

Правова основа організації та діяльності Рахункової палати визначається Конституцією України, Законом України "Про рахункову палату", іншими актами законодавства України, які не суперечать нормам цього Закону.

Посадові особи, які працюють в апараті Рахункової палати, безпосередньо займаються контрольною діяльністю в межах компетенції Рахункової палати. Посадові особи апарату Рахункової палати при виконанні службових обов'язків мають право:

знайомитися з усією документацією, що стосується фінансово-господарської діяльності об'єкта, щодо якого здійснюється перевірка, ревізія або обстеження;

вимагати і отримувати від керівників об'єктів, на яких проводиться контроль, необхідні довідки, інформації, статистичні дані, бухгалтерсько-фінансові звіти, усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних з проведенням перевірок і ревізій;

безперешкодно входити до приміщень державних органів, підприємств, організацій, архівів, сховищ, виробничих і допоміжних приміщень банків, фінансово-кредитних установ та інших об'єктів, якщо інше не передбачено законами України;

опечатувати касові і службові приміщення, сховища і архіви.

Місцеві фінансові органи в управлінні фінансами

Місцеві фінансові органи включають:

Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим;

обласні, міські фінансові управління;

районні фінансові відділи.

Місцеві фінансові органи виконують такі функції:

забезпечують втілення в життя державної фінансової політики;

аналізують показники розвитку економіки відповідного району;

сприяють збільшенню доходів бюджету;

розробляють проекти зведених балансів фінансових ресурсів для відповідних територій;

розробляють бюджети відповідних Рад народних депутатів;

координують діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету;

готують інформаційні матеріали, доповіді органам місцевої влади про хід і підсумки виконання бюджету;

вирішують питання про відстрочення платежів;

вносять пропозиції про надання пільг з податків і платежів до бюджетів відповідних рівнів за висновками податкових інспекцій;

аналізують економічне і фінансове становище галузей народного господарства.

Ситуаційне завдання:

Вам як спеціалісту одного із органів виконавчої влади доручено підготувати пропозиції щодо підвищення ефективності управління державними фінансами.

1. Які методи державного управління фінансами необхідно використовувати?
2. Які органи державної влади відповідають за оперативне управління фінансами?

Контрольні запитання:

1. Методи управління державними фінансами, їх сутність.
2. Функції Міністерства фінансів.
3. Функції Державного казначейства України.
4. Функції Державної контрольно-ревізійної служби.
5. Функції Державної податкової служби України.
6. Функції Рахункової палати України.

Тема 5. Державний кредит

5.1. Економічна сутність державного кредиту

Державний кредит – це відносини між державою та іншими економічними суб'єктами з приводу мобілізації додаткових грошових коштів на умовах добровільності, платності, строковості, в яких держава виступає як позичальник або гарант.

Метою залучення коштів є:

- покриття бюджетного дефіциту;
- регулювання грошового обігу;
- аккумуляція коштів для інвестиційних програм тощо.

Забезпеченням державного кредиту виступає все майно, що є у власності держави, але обсяг застави в кредитній угоді не вказується.

Як правило, джерелом державного кредиту можуть бути тимчасово вільні кошти фізичних та юридичних осіб, які не призначені для поточного споживання та інвестування.

Але за певних обставин (або за умов примусу з боку держави) джерелом державного кредиту можуть виступати і ті кошти, які об'єктивно мали б задовольняти необхідні виробничі та соціальні витрати підприємств, але через переваги, що склалися в системі інтересів суспільства, тимчасово вилучаються на інші цілі.

Відмінними ознаками державного кредиту, у порівнянні з банківським, є такі:

потреба суб'єктів економічної діяльності в банківському кредиті виникає у зв'язку з нерівномірністю руху вартості в процесі виробництва й обміну; потреба в державному кредиті виникає через фінансові ускладнення країни, а також для пом'якшення диспропорцій між готівково-грошовою масою в обігу й товарних ресурсах для її покриття;

при банківському кредиті економічні інтереси позичальника і кредитора збігаються, не змінюється і форма власності на кошти, надані в якості позики; при державному кредиті – економічні інтереси учасників угоди відносно відособлені;

при банківському кредиті банківський відсоток слугує засобом економічного впливу на діяльність позичальника; при державному кредиті – відсоток за позику є економічним стимулом реалізації економічних інтересів кредитора з приводу передачі власних коштів у розпорядження держави;

банківський кредит є пов'язаним з тією частиною грошового обігу, в якій гроші виконують функцію засобу платежу; при державному кредиті – гроші використовуються не тільки у функції платіжного засобу, але й у функції засобу обігу (за наявні кошти населення може купувати і продавати державні цінні папери);

банківський кредит має суворо цільове призначення; державний кредит використовується, як правило, глобально, застосовується для фінансування капітальних вкладень і витрат, пов'язаних із рішенням соціальних проблем;

при банківському кредиті терміни повернення коштів суворо регламентуються, у випадку їх порушення банківські заклади застосовують до позичальника штрафні санкції; при державному кредиті відносини між позичальником і кредитором складаються на добровільній основі, у відносинах позичальника не застосовуються санкції, взяті у борг наявні кошти мають бути повернуті позичальником кредитору в міру закінчення терміну дії позики;

банківський кредит пов'язаний переважно з безготівковим грошовим обігом: притягнення і надання коштів здійснюється за допомогою перерахувань їх з одного рахунку на іншій; державний кредит є поширеним здебільшого у сфері готівково-грошового обігу;

при банківському кредитуванні при зарахуванні кредиту на розрахунковий рахунок одержувача створюється можливість одержання готівки для виплати заробітної плати, премій, виплат на відрядження й інших виплат (можуть, наприклад, бути цільові кредити на заробітну плату). Таким чином, банківський кредит є джерелом зростання маси готівки в обігу. Державний кредит сприяє скороченню обсягу готівки в обігу. У державному кредиті держава може виступати в якості позичальника кредиту, кредитора і гаранта кредиту.

Головна форма кредитних відносин – коли держава виступає як позичальник коштів.

Рідше держава може виступати як кредитор (тільки у випадку сприятливої для неї "внутрішньої" фінансово-економічної ситуації), надаючи позики юридичним або фізичним особам.

У випадку, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань, взятих фізичними або юридичними особами, вона виступає гарантом виконання прийнятих зобов'язань. Державні гарантії звичайно поширюються на недостатньо надійних позичальників і тягнуть за собою зростання витрат із централізованих грошових фондів.

Як фінансова категорія, *державний кредит* виконує *дві функції*:

фіскальну – сприяє акумуляції додаткових коштів до централізованих та децентралізованих фондів держави;

регулюючу – регулює грошовий обіг за допомогою операцій на відкритому ринку (купівля-продаж державних цінних паперів НБУ), що впливає на пропозицію грошей і відповідно на процентну ставку.

5.2. Державні позики

Державні позики є основною формою державного кредиту.

За правовим оформленням державні позики поділяються на такі види:

державні позики, що забезпечені випуском цінних паперів;

державні позики, що надаються на підставі угод.

Оформлення державних позик здійснюється двома видами цінних паперів – облігаціями і казначейськими зобов'язаннями (векселями).

Облігація – це середньо- або довгострокове боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені терміни повертається кредиторам борг і виплачується дохід у формі процента, виграшу або шляхом оплати купонів.

Основними напрямками використання коштів, акумульованих за допомогою облігацій, є:

покриття бюджетного дефіциту;

цільове (під конкретні проекти) використання.

Казначейське зобов'язання (вексель) – короткострокове боргове зобов'язання на покриття бюджетного дефіциту. Основні відмінності облігацій і казначейських векселів подані у табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Основні відмінності облігацій та казначейських векселів

Ознаки	Облігація	Казначейський вексель
Мета випуску	поповнення доходів бюджету (покриття бюджетного дефіциту); поповнення позабюджетних фондів; цільове фінансування проектів	поповнення доходів бюджету (покриття бюджетного дефіциту)
Форми виплати доходів	проценти; виграші; дисконт; безпроцентні (гарантують одержання певного товару)	проценти
Сфера реалізації	юридичні особи; фізичні особи	фізичні особи
Термін погашення	середньострокові (1 – 5 років); довгострокові (понад 5 років)	короткострокові (до 1 року); середньострокові (1 – 5 років)

Державні позики, які оформляються угодами, – це, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інститутів (Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського банку реконструкції та розвитку).

За суб'єктами позичкових відносин державні позики поділяються на ті, що розміщуються:

Центральними органами управління;

Місцевими органами управління.

Найбільшого поширення набула практика випуску державних позик урядом держави з метою покриття бюджетного дефіциту.

За ст. 74 Бюджетного кодексу запозичення до місцевих бюджетів здійснюються на визначену мету і лише до бюджету розвитку. Держава не несе відповідальності за запозиченням до місцевих бюджетів.

Видатки на обслуговування боргу місцевих бюджетів здійснюються за рахунок коштів загального фонду і не можуть перевищувати 10% його видатків протягом будь-якого бюджетного періоду.

За місцем розміщення державні позики поділяються на:

внутрішні позики – надаються юридичними і фізичними особами даної країни;

зовнішні позики – надаються особам інших країн, а також міжнародними організаціями і фінансовими інститутами.

За строком залучення коштів державні позики поділяються на:

короткострокові (строк погашення до 1 року як правило для покриття тимчасових касових розривів);

середньострокові (строк погашення від 1 до 5 років);

довгострокові (строк погашення 5 років і більше).

За ознакою забезпеченості боргових зобов'язань позики поділяються на:

закладні (облігації забезпечуються певними доходами чи майном);

беззакладні (облігації не забезпечуються чимось конкретним).

За формою виплати доходів позики поділяються на:

процентні – власники одержують твердий дохід щорічно, шляхом оплати купонів, або одноразово при погашенні позики, шляхом нарахування процентів на номінальну вартість цінних паперів;

виграшні – дохід отримується у формі виграшів у момент погашення облігації за тими облігаціями, які потрапили до тиражу виграшів. Безпрограшні випуски позик гарантують одержання конкретного товару, попит на який перевищує його пропозицію.

За методом визначення доходу позики поділяються на зобов'язання:

з твердим доходом – ставка процента фіксується на весь період;

з плаваючим доходом – ставка процента визначається під дією різних чинників, зокрема, залежно від попиту та пропозиції на ці цінні папери на фінансовому ринку.

Розширення економічної функції держави приводить до активного застосування державних позик як засобу регулювання економічного розвитку шляхом здійснення державних інвестицій, субсидіювання окремих галузей економіки тощо.

У цьому випадку держава залучає капітал для розширення виробництва, і, відповідно, запозичені кошти перетворюються на самозрос-

таючу вартість, а державний кредит сприяє збільшенню суспільного продукту.

Якщо держава використовує позичені кошти для покриття поточних видатків, зокрема, на збільшення соціальних трансфертів, то відбуваються "проїдання" цих грошей, що є непродуктивним їх використанням.

На сьогодні основним кредитором уряду України в особі Міністерства фінансів є Національний банк України. На частку уряду припадає майже половина загального обсягу позик НБУ. Ці кредити використовувалися в основному для покриття поточного дефіциту Державного бюджету.

5.3. Державний борг

Державний борг – це сума заборгованості держави перед кредиторами.

Головними причинами створення і збільшення державного боргу є:

хронічний дефіцит державного бюджету;
перевищення темпів зростання державних видатків над темпами зростання державних доходів;

дискреційна фіскальна політика, спрямована на зменшення податкового навантаження без відповідного скорочення державних витрат;

розширення економічної функції держави;

дія автоматичних стабілізаторів (циклічне зменшення податкових надходжень та збільшення соціальних трансферів під час економічної кризи);

залучення коштів нерезидентів з метою підтримки стабільності національної валюти;

вплив політичних бізнес-циклів (надмірне збільшення державних видатків напередодні виборів з метою завоювання популярності у виборців);

мілітаризація, ведення війн та ін.

Державний борг складається із:

заборгованості з випущених і непогашених внутрішніх державних позик – внутрішній державний борг;

фінансових зобов'язань країни щодо іноземних кредиторів на певну дату – зовнішній державний борг.

Загальний обсяг внутрішньої заборгованості держави може бути поділений на дві частини:

1. Монетизований борг, який складається з боргів опосередкованих кредитними стосунками держави з банками.

2. Немонетизований борг, який складається з:

невиконаних державою фінансових зобов'язань, передбачених чинним законодавством (заборгованість з виплати пенсій, стипендій, допомог, заробітної плати та інших видів соціальних виплат);

заборгованості з господарських стосунків з реальним сектором економіки (заборгованість за державними замовленнями, надання послуг державними установами та ін.).

Монетизований борг фіксується у балансах банків, і тому аналіз його динаміки не викликає особливих ускладнень.

Значно складніше спостерігати динаміку немонетизованого боргу, особливо боргові стосунки держави та реального сектору економіки.

Сума монетизованого державного боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи і видані гарантії за кредитами, що надаються іноземним позичальникам, місцевим органам влади, державним підприємствам.

Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у загальнодержавній власності.

Державний внутрішній борг України складається із заборгованості минулих років та заборгованості, що виникає за борговими зобов'язаннями уряду України.

До боргових зобов'язань уряду України належать випущені ним цінні папери, інші зобов'язання у грошовій формі, гарантовані урядом України, а також одержані ним кредити.

Величина державного боргу регулюється законодавчо в Україні, де зазначено, що державним внутрішнім боргом України є строкові боргові зобов'язання Уряду в грошовій формі.

Умови і порядок випуску державних цінних паперів і регулювання їх обігу визначаються Законом України "Про цінні папери і фондову біржу".

Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу визначається за ст. 18 Бюджетного кодексу України.

Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60% фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту України. У разі перевищення граничної величини боргу Кабінет Міністрів зобов'язаний вжити термінових заходів для зменшення суми державного боргу до 60% і нижче.

Обсяги державного боргу є дуже важливим індикатором загального стану економіки. Існує декілька показників оцінки державного боргу. Загальна сума державного боргу – не найкращий серед них, оскільки на його величину впливає інфляція.

Ситуаційні завдання

1. Сформувані аналітичні таблиці (динаміка, структура) державного боргу (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Показники зовнішнього державного боргу України за 1998 – 2005 рр., млрд дол. США

№ з/п	Кредитори	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
1	Заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями	0	0	0,477	2,211	3,444	4,022	4,806	4,508
1.1	Світовий банк	0	0	0,101	0,503	0,905	1,212	1,586	2,04
1.2	Європейське товариство	0	0	0	0,11	0,241	0,352	0,333	0,306
1.3	Європейський банк реконструкції та розвитку	0	0	0,005	0,033	0,035	0,066	0,097	0,114
1.4	Міжнародний валютний фонд	0	0	0,371	1,565	2,263	2,392	2,79	2,048

2. Провести дослідження показників зовнішнього боргу України.

3. Визначити оптимальний рівень боргового навантаження на ВВП, порівняно з рівнем боргу по відношенню до ВВП (табл. 5.3).

Державний борг України у 2000 – 2005 рр. (на початок року)

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Внутрішній борг, млрд грн	8,0022	3,7145	10,192	13,499	14,954	22,771
Зовнішній борг, млрд дол. США	8 217	8 839	9 555	11 472	12 800	10 158
Загальний обсяг державного боргу, % до ВВП	40,2	25,0	30,4	50,8	62,8	61,4

Контрольні запитання:

1. Форми державного кредиту.
2. Відмінні ознаки державного та банківського кредиту.
3. Державні позики.
4. Державний борг.
5. Обслуговування державного боргу.
6. Показники оцінки державного боргу.
7. Методи управління державним боргом.

Тема 6. Державний фінансовий контроль**6.1. Сутність та форми державного фінансового контролю**

Фінансовий контроль – це важлива функція управління фінансами. З одного боку, він є засобом поєднання функцій фінансового планування і прогнозування, фінансового обліку та статистики, з іншого – передумовою здійснення функцій фінансового аналізу та регулювання. Це дозволяє фінансовому контролю відігравати інтегруючу роль, недооцінка якої значно знижує ефективність управління фінансами.

Фінансовий контроль слід розглядати як багатоаспектну систему спостереження і перевірки законності, доцільності, раціональності процесів формування і використання фінансових ресурсів на всіх рівнях управління для оцінки ефективності прийнятих управлінських рішень і досягнення на цій основі економічного зростання.

Виходячи з цього головною *метою фінансового контролю* є сприяння зміцненню фінансового становища держави, економічному зростанню шляхом стеження за досягненням цільових орієнтирів та

перевірки дотримання обмежуючих параметрів фінансового і економічного розвитку.

Призначення фінансового контролю, що впливає з головної мети його здійснення, полягає у:

перевірці законності і ефективності використання фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні держави і концентруються в державному і місцевих бюджетах;

встановленні доцільності і раціональності використання фінансових ресурсів, зосереджених в державному секторі економіки;

визначенні законності і обґрунтованості витрачання бюджетних коштів суб'єктами господарювання;

виявленні достовірності і повноти мобілізації коштів до бюджетної системи і позабюджетних фондів;

перевірці захищеності фінансових інтересів громадян. Досягнення поставленої мети та вирішення завдань, що витікають із призначення фінансового контролю, забезпечуються на основі дотримання низки ключових принципів організації та здійснення фінансового контролю, найважливішими з яких є *принципи:*

системності контролю, що передбачає визначення системи контролю як сукупності взаємопов'язаних між собою елементів (суб'єктів і об'єктів контролю, методів контролю тощо);

повноти охоплення об'єктів контролем, яка досягається завдяки суцільному простежуванню або вибірковій перевірці певних сегментів підконтрольних об'єктів;

превентивності контрольних дій, завдяки чому досягається завчасне здійснення контролю з метою запобігання виникненню суттєвих відхилень фактичного здійснення фінансової діяльності від встановлених норм;

самодостатності системи контролю, що передбачає наявність такого складу елементів контролюючої системи, який забезпечує ефективність її функціонування і розвитку;

ефективності, що передбачає пристосування системи контролю до фінансової діяльності суб'єктів господарювання і залежить від повноти виконання контролюючими суб'єктами таких основних вимог:

контроль має здійснюватися безперервно, регулярно, систематично;

бути своєчасним за терміном здійснення і повним в охопленні суб'єктів контролю;

бути оперативним, дійовим, гласним та різнобічним;
відповідальності, який передбачає відповідальність контролюючих суб'єктів за ефективність функціонування системи фінансового контролю та відповідальність господарюючих суб'єктів за наслідки контролю.

Важливе значення при здійсненні фінансового контролю має дотримання принципів законності, об'єктивності, поєднання державних і регіональних інтересів.

Розвиток людського суспільства зумовив інтеграційні процеси у фінансовому контролі. Нині існує цілий ряд міжнародних організацій, які працюють над розробкою єдиних вимог до фінансового контролю. У цьому зв'язку актуальними є рішення, прийняті міжнародною організацією вищих органів, де сформульовано *принципи контролю* взагалі, в тому числі вони певною мірою стосуються фінансового контролю. До найважливіших з них слід віднести:

незалежність фінансового контролю як невід'ємний атрибут демократії і обов'язковий елемент управління державними фінансовими ресурсами;

законодавче закріплення незалежності органів фінансового контролю; визначення необхідності здійснення *попереднього контролю і контролю за фактичними результатами*;

наявність *внутрішнього і зовнішнього контролю* як обов'язкової умови існування фінансового контролю;

гласність та відкритість контрольних органів з обов'язковою вимогою дотримання комерційної та іншої таємниці, що захищається законом.

Розкриття призначення і ролі фінансового контролю вимагає його чіткої класифікації. Фінансовий контроль слід класифікувати за трьома напрямками: видами, формами і методами його здійснення.

Вид контролю – це складова частина, що виражає (частково) зміст цілого і в той же час відрізняється від інших частин конкретними носіями контрольних функцій (суб'єктами), об'єктами контролю, що, у свою чергу, визначає і відмінності в методах здійснення контрольних дій.

Фінансовий контроль слід поділити на два види залежно від характеру взаємовідносин суб'єкта і об'єкта контролю – внутрішній і зовнішній.

Внутрішнім називається такий контроль, коли суб'єкт і об'єкт входять до однієї системи.

Зовнішнім – такий, коли контроль здійснюється суб'єктом, що не входить до тієї ж системи, що і об'єкт.

Внутрішній фінансовий контроль – це самоконтроль, який здійснюють організації, підприємства, установи за власною фінансовою діяльністю та фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їх складу. Він є складовою частиною управління організацією і тому проводиться на її розсуд, на основі рішень даної організації.

Заходи фінансового контролю, що здійснюються зовнішніми органами, звичайно охоплюють всю систему державних органів і тому можуть розглядатися як макрозаходи. Обидва види контролю доповнюють один одного, і між ними встановлюється тісний симбіотичний зв'язок.

Щодо класифікації видів фінансового контролю, вони залежать також від контролюючих суб'єктів.

Залежно від акцентування уваги на контролюючих суб'єктах слід виділяти такі види фінансового контролю: *державний, муніципальний, незалежний*.

Державний фінансовий контроль здійснюється від імені держави з використанням державних повноважень. Суб'єктами державного фінансового контролю є органи державної влади, які у визначеному законодавством порядку утворюють контрольні органи, сукупність яких складає інфраструктуру державного фінансового контролю.

Об'єктами державного фінансового контролю є фінансові відносини між гілками державної влади та в структурі кожної з них, фінансові відносини зі сферами громадянського суспільства та місцевого самоврядування щодо створення, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів з метою задоволення соціально-економічних потреб держави.

Реалізація положень Закону України "Про місцеве самоврядування" зумовлює появу в Україні принципово нових суб'єктів фінансового контролю, якими стають органи місцевого самоврядування.

Об'єктами муніципального фінансового контролю є фінансові відносини між окремими рівнями та суб'єктами місцевого самоврядування і сферами державної влади та громадянського суспільства, що стосуються формування і використання фінансових ресурсів для задоволення соціально-економічних потреб територіальних громад і окремих регіонів.

Становлення в Україні громадянського суспільства, тобто сфери, яку представляють відносно незалежні від органів державної влади та

місцевого самоврядування громадяни та утворювані ними організації, обумовлюватиме розвиток незалежного фінансового контролю, який здійснюватиметься шляхом створення спеціальних контролюючих інститутів, метою функціонування яких є захист фінансових інтересів членів громадянського суспільства.

Об'єктами незалежного фінансового контролю є акумулювання та використання фінансових ресурсів громадян та їх об'єднань з метою розв'язання власних фінансових проблем без втручання органів державної влади і місцевого самоврядування.

Виходячи з поділу контролюючих суб'єктів на ініціаторів та виконавців, можна виділити такі види фінансового контролю, як:

прямий (безпосередній), який виконують його ініціатори;

представницький (опосередкований), тобто контроль, де легований ініціаторами іншим суб'єктам, які відіграють роль його виконавців.

Залежно від ступеня охоплення контрольованого об'єкта можна виділити такі види фінансового контролю, як *комплексний*, тобто такий, якому підлягають всі аспекти діяльності підконтрольного об'єкта; і *тематичний*, тобто такий, що зосереджується лише на окремих аспектах діяльності.

Залежно від ступеня охоплення об'єктів фінансовим контролем можна виділяти такі його види, як повний і частковий, суцільний і вибірко-вий.

Повний фінансовий контроль характеризується загальним глибоким вивченням фінансової сторони діяльності організації, максимально можливим застосуванням різних методів контролю.

Частковий контроль проводиться з певного кола питань шляхом ознайомлення на місці з окремими напрямками фінансової діяльності.

Суцільний контроль передбачає вивчення всіх первинних документів і записів у формах аналітичного і синтетичного обліку.

При *вибірковому* контролі перевіряються всі документи в окремі періоди протягом року або перевіряється частина документів, але за весь звітний період.

Залежно від джерел інформації і методики виконання контрольних дій фінансовий контроль можна поділити на *документальний* і *фактичний*.

Цей поділ носить деякою мірою умовний характер, тому що в основу такого розмежування покладено лише різні джерела даних, що використовуються при здійсненні контрольних дій.

Так, джерелами інформації для документального контролю є первинні документи – бухгалтерська, статистична звітності, нормативна й інша документація.

Фактичний контроль базується на вивченні фактичного стану об'єктів, що перевіряються, за даними їх перевірки по факту, а тому він не може бути всеохоплюючим через безперервний характер фінансово-господарських операцій.

Залежно від місця здійснення фінансового контролю його можна поділити на такі види:

контроль на місцях, коли суб'єкт виконує контрольні дії безпосередньо на підконтрольному об'єкті;

дистанційний контроль, коли суб'єкт контролює віддалений від нього об'єкт з допомогою інформації, що одержується через засоби зв'язку.

Важливою ознакою класифікації фінансового контролю є форма його здійснення.

Під формами фінансового контролю слід розуміти окремі сторони виявлення змісту фінансового контролю залежно від часу здійснення контрольних дій.

Формами фінансового контролю є *попередній (превентивний)*, *поточний* і *наступний (ретроспективний)*. Критерії розмежування цих форм визначаються зіставленням часу здійснення контрольних дій з процесами формування і використання фондів фінансових ресурсів.

Разом з тим вони знаходяться у тісному взаємозв'язку, відображаючи тим самим безперервний характер контролю. В умовах переходу до ринкових відносин все важливішу роль відіграє попередній (превентивний) контроль, який здійснюється до проведення фінансових операцій.

Попередній контроль є найефективнішою формою фінансового контролю, оскільки він дає змогу запобігти виникненню недоліків, перевитрат і витрат фінансових ресурсів, порушенню законодавства.

Поточний фінансовий контроль є органічною частиною процесу оперативного фінансового управління і регулювання фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ. Він проводиться в короткі проміжки часу – в процесі здійснення фінансово-господарських операцій.

Наступний (ретроспективний) фінансовий контроль здійснюється після виконання фінансових операцій за певні минулі періоди часу шляхом вивчення даних обліку і звітності, планової, нормативної документації, контролю підлягає і фактичний стан справ.

Попередній (превентивний), поточний і наступний (ретроспективний) фінансовий контроль взаємопов'язані і доповнюють один одного. Попередній контроль забезпечує перевірку проектів бюджетів, фінансових планів, кошторисів і т. п. Поточний контроль допомагає своєчасно виявити недоліки і порушення в процесі фінансово-господарської діяльності і своєчасно їх ліквідувати. Наступний контроль виявляє недоліки, які не виявлені попереднім і поточним контролем. Тільки застосування усіх вказаних форм фінансового контролю в їх єдності і взаємозв'язку робить фінансовий контроль систематичним, підвищує його ефективність.

Важливою ознакою класифікації фінансового контролю є метод контролю.

До методів фінансового контролю відносяться конкретні способи (прийоми), що застосовуються при здійсненні контрольних функцій.

Методами фінансового контролю є ревізія, тематична перевірка, обстеження, безперервне вистежування фінансової діяльності.

Ревізія є методом контролю всієї фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації за певний період часу з метою встановлення законності здійснюваних операцій, їх доцільності і ефективності, правильності обліку і достовірності облікових і звітних даних.

Тематична перевірка здійснюється з певного кола питань чи однієї теми шляхом ознайомлення на місці з окремими сторонами фінансово-господарської діяльності. Такі перевірки можуть проводитися наскрізним методом за однотипною ознакою чи за ознакою взаємозв'язку між різними суб'єктами контролю і мають сильний контрольний вплив.

Обстеження становить собою ознайомлення на місці з окремими ділянками фінансової діяльності, в процесі якого виявляються її позитивні і негативні сторони. Характерним для обстеження є використання прийомів співставлення фактичного стану справ з нормативним, логічного аналізу різних факторів і обставин здійснення окремих фінансових операцій і дій посадових осіб.

Вистежування фінансової діяльності господарюючих суб'єктів має відбуватися у формі моніторингу, який передбачає постійне здійснення фінансового контролю суб'єктів господарювання.

Використання всієї сукупності видів, форм і методів контролю має надзвичайно велике значення для ефективного функціонування системи фінансового контролю в цілому.

6.2. Суб'єкти державного фінансового контролю

Система державного фінансового контролю складається з таких елементів: суб'єкт контролю (хто контролює); об'єкт контролю (кого контролюють); предмет контролю (що контролюють), принципи контролю; методи контролю; процес контролю; прийняття рішень за результатами контролю.

При створенні різних систем контролю визначальним критерієм є об'єкт контролю. Включення до системи контролю об'єкта означає, що система повинна бути унікальною і створюватися для кожного конкретного об'єкта контролю.

Надзвичайно важливим є також чітке визначення ролі і місця суб'єкта контролю. Роль суб'єкта контролю визначається тим, що об'єкт управління, який не знаходиться під контролем суб'єкта управління, стає некерованим і досягнення поставлених завдань практично стає неможливим.

Суб'єкти контролю не є раз і назавжди даними, оскільки предмет їх діяльності – об'єкти контролю – знаходяться в постійній динаміці.

Суб'єктами державного фінансового контролю є органи державної влади, яка відповідно до конституційних положень поділяється на законодавчу, виконавчу, судову.

Визначне місце серед гілок влади як контролюючих суб'єктів належить законодавчій владі як ініціатору чи виконавцю державного фінансового контролю.

Суб'єктом фінансового контролю у сфері законодавчої влади є *Верховна Рада України*, яка виконує контрольні функції відповідно до конституційно визначених повноважень. Пріоритетною має стати роль Верховної Ради як ініціатора та безпосереднього виконавця тих контрольних функцій, делегування яких не є доцільним з огляду на можливість втрати контролю за певними частинами фінансової сфери.

Суб'єктами фінансового контролю, який безпосередньо здійснюється Верховною Радою і який відповідно до Конституції України називається парламентським, є:

парламент у складі народних депутатів України;

Голова Верховної Ради України та його заступники – голови та члени комітетів Верховної Ради України;

голови та члени тимчасових спеціальних комісій;

народні депутати України;
уповноважений Верховної Ради з прав людини.

Парламентським органом, мета діяльності якого полягає у здійсненні виключно фінансового контролю, є *Рахункова палата*.

Діяльність Рахункової палати була започаткована прийняттям Верховною Радою України Закону України від 11 липня 1996 року "Про Рахункову палату Верховної Ради України".

Реалізація економічної стратегії держави потребує підвищення контрольного потенціалу органів виконавчої влади, яким належить ключова роль у здійсненні державного фінансового контролю.

У зв'язку з розгалуженістю виконавчої влади зростає важливість тих її органів, на які покладаються обов'язки, що безпосередньо стосуються проведення фінансового контролю.

Найважливішу роль серед них відіграють контролюючі органи, створювані у складі Міністерства фінансів України.

Пріоритетне місце серед них належить *Державній контрольно-ревізійній службі України (ДКРС)*, яка створена згідно з Законом України від 26 січня 1993 року "Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні".

У зв'язку з конституційним розмежуванням державної влади та місцевого самоврядування повноваження Державної контрольно-ревізійної служби поширюються насамперед на суб'єкти господарювання, бюджетні установи, що перебувають у державній власності.

Що стосується органів місцевого самоврядування, то контрольні дії ДКРС торкаються їх фінансової діяльності лише тоді, коли це пов'язано з участю держави у формуванні доходів бюджетів органів місцевого самоврядування та їх фінансовою підтримкою.

Державна контрольно-ревізійна служба – фактично єдина служба, яка проводить документальні ревізії і перевірки за дорученням Президента України і його Адміністрації, Кабінету Міністрів, Генеральної прокуратури та інших правоохоронних органів, глав державних адміністрацій регіонів.

Зростання динамічності фінансових процесів зумовлює відповідні вимоги щодо забезпечення превентивності, підвищення оперативності фінансового контролю, у зв'язку з чим особливої ваги набуває запровадження фінансового контролю, здійснюваного Державним казначейством України.

Державне казначейство України створене відповідно до Указу Президента України "Про Державне казначейство в Україні" від 27 квітня

1995 року з метою забезпечення ефективного управління коштами державного бюджету, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів.

Державне казначейство повністю виконуватиме свої функції тоді, коли буде здійснено перехід від фінансування видатків до оплати рахунків установ, які утримуються з державного бюджету.

Перехід від фінансування до оплати рахунків дасть можливість забезпечити дійовий попередній контроль за використанням бюджетних коштів і недопущення нецільового їх використання; концентрувати кошти державного бюджету на єдиному казначейському рахунку, що дасть змогу мати вичерпну інформацію про щоденний стан руху коштів за доходами і видатками державного бюджету, результати виконання бюджету, що дозволить ефективніше здійснювати поточний контроль.

Що стосується контрольної діяльності Міністерства фінансів, то воно повинно посилити профілактичну (превентивну) спрямованість державного фінансового контролю.

Це пов'язано із поглибленим аналізом і розробкою дохідних і витратних статей бюджету на стадії планування і прогнозування, необхідності впровадження конкурентного функціонально-вартісного підходу.

Важлива роль у здійсненні державного фінансового контролю належить *Державній податковій адміністрації України (ДПАУ)*, яка була створена відповідно до Закону України від 4 грудня 1990 року "Про державну податкову службу в Україні".

Важливість контрольних функцій Державної податкової адміністрації зумовлюється тим, що вона є єдиним органом у структурі не лише виконавчої, а й державної влади загалом, який здійснює фіскальний контроль за діяльністю платників податків.

Контроль, здійснюваний ДПАУ, зводиться не лише до перевірки дотримання податкового законодавства, правильності обчислення податків і своєчасності їх сплати.

Визнаючи надзвичайну важливість цих функціональних напрямів діяльності податкових органів, необхідно вказати на неприйнятність зведення сутності контролю лише до способу забезпечення законності, оскільки таким чином обмежується його активна економічна цілеспрямованість.

Податкові органи не обмежуються роллю пасивного контролера. У процесі контролю, як правило, оцінюються не тільки кількісні результати

фінансової і господарської діяльності, а також фінансова стійкість платника як основа для підвищення податкового потенціалу економіки.

Як вже зазначалося, важливим елементом системи контролю є об'єкт контролю. У сфері державних фінансів *об'єктом контролю* виступають процеси формування і використання фінансових ресурсів державного сектору.

Зміна контролюючої системи під впливом сучасних соціально-економічних трансформацій безпосереднім чином торкнулася об'єктів державного фінансового контролю у напрямі їх суттєвого ускладнення.

Становлення ринкових відносин в Україні супроводжується появою підприємств різних форм власності, зміною джерел фінансових ресурсів, їх складу та структури, принципів їх використання, а також принципів кредитування, ціноутворення, грошових розрахунків. У цих умовах з'явилося багато нових об'єктів державного фінансового контролю, які потребують належної уваги з боку держави.

Разом з тим запровадження принципово нових економічних відносин суттєво обмежує вплив державного фінансового контролю на соціально-економічні процеси, а також і на підконтрольні об'єкти порівняно з тим, яким він був за умов адміністративно-командної економіки.

Так, розвиток ринкових відносин суттєво обмежує охоплення державним фінансовим контролем таких підконтрольних об'єктів, як процеси формування і використання фінансових ресурсів підприємств, організацій недержавної форми власності.

Держава не втручається у формування доходів та їх розподіл та витрачання на приватизованих підприємствах чи інших нових економічних утвореннях.

Суттєве значення для підвищення ефективності контролюючої системи має встановлення предметної області державного фінансового контролю, адекватної сучасним вимогам.

Предметом державного фінансового контролю має бути:

забезпечення стабілізації економіки і досягнення економічного зростання;

забезпечення сталості економічного розвитку державного сектору економіки;

досягнення збалансованості державного і місцевих бюджетів;

захист фінансових інтересів громадян України.

Ситуаційне завдання:

Керівник органу виконавчої влади доручив вам проаналізувати звіт про використання державних фінансів в регіоні та визначити напрямки ефективного їх використання.

1. Чим зумовлена необхідність виділення внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю?
2. Які органи державної влади здійснюють контроль у використанні державних фінансів?

Контрольні запитання:

1. Мета фінансового контролю.
2. Принципи організації та здійснення державного фінансового контролю.
3. Види державного фінансового контролю.
4. Форми державного фінансового контролю.
5. Методи державного фінансового контролю.
6. Суб'єкти державного фінансового контролю.

Модуль 2. Податкова система України

Тема 7. Сутність та види податків. Податкова система

7.1. Податок як економічна категорія

Податки становить дуже складну й надзвичайно впливову фінансову категорію. Відсутність податків паралізує фінансову систему держави в цілому, робить її неієздатною і в кінцевому підсумку – позбавленою будь-якого сенсу. Об'єктивною реальністю є те, що за наявних економічних умов підприємницькі структури та громадяни повинні віддавати частку своїх доходів на загальнодержавні суспільні потреби, а натомість одержувати від держави безплатні блага та послуги.

Головними передумовами виникнення податків є перехід від натурального господарства до грошового та виникнення держави.

У світовій фінансовій науці розрізняють два системні підходи до теоретико-організаційного обґрунтування проблеми фіскального вибору та трактування категорії "податок".

Перший ґрунтується на визнанні необхідної обов'язковості податків і податкових платежів. Податки як ціна суспільних благ у цій концепції одночасно розглядаються у двох аспектах – цільовому і примусовому. Цей напрям фінансової думки базується на тезі, запропонованій ще Е. Саксом, – послух і примус є необхідними елементами податкової теорії. У теоретичному трактуванні примусовий характер сплати обов'язкових платежів державі в обмін на суспільні блага у фінансовій літературі називають податком (за А. Пігу). Коригувальні податки за А. Пігу є досить ефективним і відносно простим методом централізації валового внутрішнього продукту в руках держави. Побудова оподаткування базується на тому, що будь-який податок, окрім чисто фіскальної функції, має ще й зовнішні для фіску соціально-економічні ефекти. Тим самим держава у процесі оподаткування може регулювати економічні й соціальні процеси, спрямовувати їх у потрібне русло, незважаючи на погляди і побажання платників податків.

На відміну від розуміння податку як примусу, другий напрям фіскальної теорії визначає податок як громадянський обов'язок. Податок, що сплачується на основі свідомого індивідуального вибору і власної оцінки характеру державної діяльності виборцем – платником, одержав назву "податку Кларка", від імені американського економіста Едварда Кларка.

Чисте оподаткування за Е. Кларком можливе тільки в умовах абсолютно досконалого громадянського суспільства, що в реальній суспільній практиці блокується недосконалим і корисливим товарно-грошовим фетишизмом людини, як біологічної істоти. Тому демократичному суспільству, що зробило вибір на користь соціально-орієнтованої ринкової економіки, потрібно знаходити рівновагу між примусом і самооподаткуванням, між тягарем і вигодами оподаткування.

Податки в умовах розбудови ринкової економіки повинні використовуватися не тільки як джерело одержання доходів бюджету, а й як важливий інструмент фінансового регулювання економіки. У цих умовах особливої актуальності набувають дослідження концептуальних засад природи податку як соціально-економічної категорії.

ґрунтовні дослідження функціонального призначення податків, прояву їх впливу на всі сфери економічного та соціального життя тісно пов'язані з іменами видатних фінансистів минулих століть і сучасності: найперше представників італійської (Маффео Пантелеоні, Уго Мадзолію, Джованні Монтемартіні, Енріко Бароне, Франческо Нітті) та шведської

шкіл фінансової науки (Кнут Віксель, Ерік Ліндаль), а також видатних теоретиків оподаткування Адольфа Вагнера (Німеччина), І. М. Озерова, Й. М. Кулішера, М. І. Тургенєва (Росія), Джона М. Кейнса (Великобританія), лауреатів Нобелівської премії Поля Самуельсона і Джеймса Б'юкенена, а також Річарда Масгрейва й Артура Лаффера (США) та ін. Їх науковий доробок заклав концептуальні основи і став провісником сучасної фіскальної теорії.

Економічна теорія характеризує податок як специфічну форму економічних відносин держави з суб'єктами господарювання, різними групами населення і фактично з кожним членом суспільства. Специфіка цих відносин полягає в тому, що держава є визначальною діючою особою, а платник податку – виконавцем вимог держави. Хоча податки та механізм оподаткування будуються на певному фундаменті правових відносин, однак сторони не скріплюють ці відносини у формі певного договору, контракту. Стягнення податку виступає одностороннім процесом і має безвідплатний та обов'язковий характер для конкретного платника. Податкові відносини мають односторонню спрямованість – від платника до держави. Повернення переплат не можна розглядати як зворотний рух, оскільки воно пов'язане не з сутністю цих відносин, а з конкретним механізмом розрахунків з бюджетом.

Стягнення державою на користь суспільства певної частки вартості ВВП у вигляді обов'язкового внеску і складає сутність податку. Економічний зміст податків відображається взаємовідносинами господарюючих суб'єктів та громадян, з одного боку, та держави — з іншого, з приводу формування державних фінансів. Незалежно від об'єкта оподаткування загальним джерелом податкових надходжень є ВВП. Він формує первинні грошові доходи основних учасників суспільного виробництва і держави як організатора господарської діяльності у національному масштабі.

Однак, процес вартісного розподілу валового продукту не обмежується утворенням первинних грошових доходів. Він продовжується в розподілі грошових доходів основних учасників суспільного виробництва на користь держави: від працівників – у формі прибуткового податку і відрахувань у Пенсійний фонд, а від господарюючих суб'єктів – у формі податку на прибуток та інших податкових платежів і зборів. Тобто за своїм економічним змістом податки є основним інструментом державного розподілу і перерозподілу доходів та фінансових ресурсів. Податки як

частина валового внутрішнього продукту держави набувають самостійного руху. Вони відображають роль держави, ступінь її втручання у процес перерозподілу нової вартості. Податки як частина перерозподільних відносин функціонують також у процесі розподілу національного доходу, заробітної плати і прибутку.

Джерелом податків є нова вартість національного доходу. Податки мобілізують значну частину вартості додаткового продукту і частину вартості необхідного продукту, яка призначена на відтворення робочої сили. Державна частка національного доходу перетворюється у фонд грошових коштів держави, який використовується не тільки для досягнення загальнодержавної мети, але й для підтримки приватного сектору. Ця мобілізація національного доходу через податки здійснюється у сфері перерозподілу і обміну. Присвоєння державою частки нової вартості здійснюється не на основі об'єктивно діючих економічних законів, а на основі юридичних законів, шляхом примусу. Держава стає власником частки національного доходу не як учасник процесу виробництва, а як орган, який володіє політичною владою. Суспільний зміст податків дає політичній владі можливість впливу на сферу економічних відносин суспільства.

Таким чином, виходячи із сутності категорійного поняття, **податки** – це фінансові відносини між державою і платниками податків з приводу примусового відчуження частини знову створеної вартості з метою формування централізованих фондів грошових ресурсів, необхідних для виконання державою її функцій.

Як економічна категорія податки мають характерні ознаки, які виділяють їх з поміж інших складових доходів бюджету (рис. 7.1).

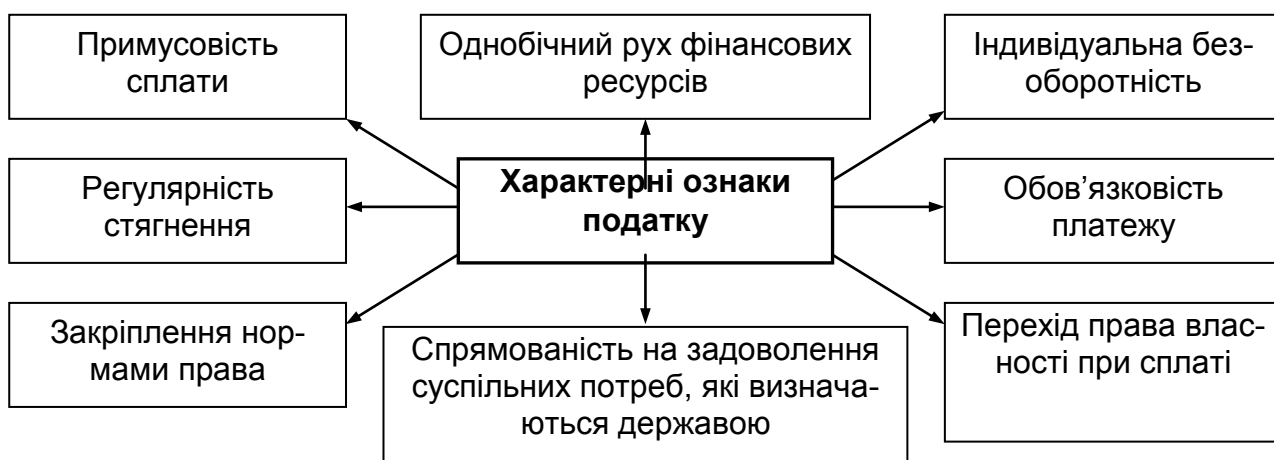


Рис. 7.1. Характерні ознаки податку [29]

Однак, податки не єдина форма акумуляції грошових коштів бюджетом та іншими державними централізованими фондами.

Отже, в структурі доходів бюджету, крім податків, існують інші **обов'язкові платежі податкового характеру**, а саме:

збори – обов'язкові платежі, які носять разовий фіскальний характер і їх сплата пов'язана із компенсацією певних витрат;

відрахування, внески – обов'язкові платежі з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Таким чином, **податки** – це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами у процесі розподілу та перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Вітчизняна фінансова наука при вивченні природи податку традиційно приділяє значну увагу дослідженню проявів конкретних функцій цієї категорії, без визначення яких неможливе розкриття суспільного призначення податків.

Функції податку – це проявлення його сутності в дії, спосіб вираження його властивостей.

Можна визначити дві функції даної категорії: фіскальну і розподільчо-регулюючу (рис. 7.2).

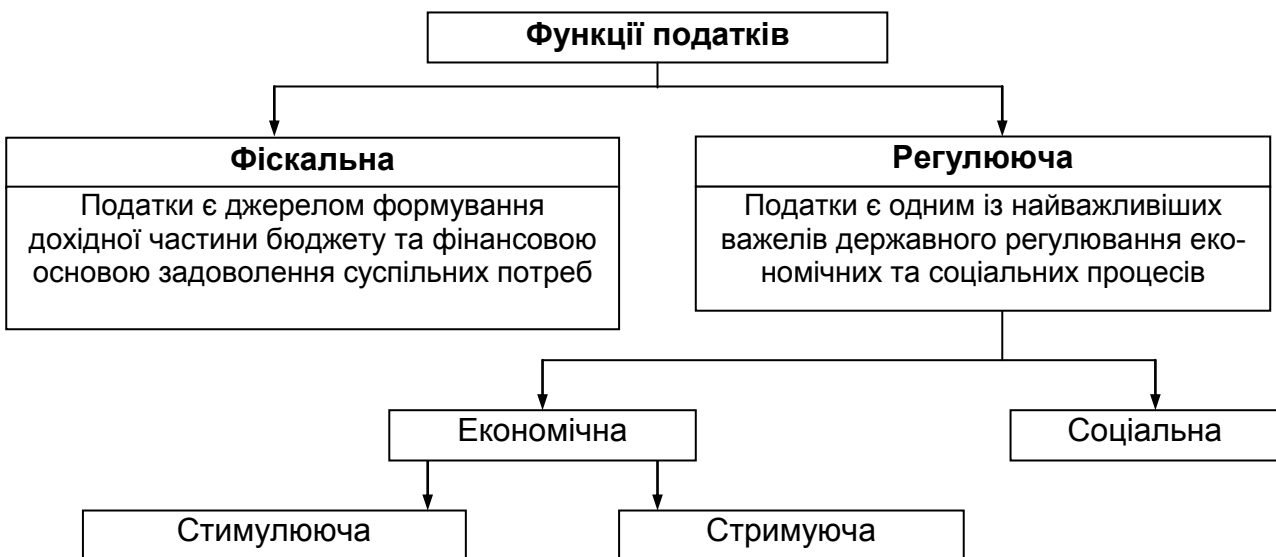


Рис. 7.2. Основні функції податків

Сутність **фіскальної функції** полягає в тому, що за допомогою податків формуються фінансові ресурси держави. Фіскальна функція забезпечує об'єктивні умови для утворення матеріальної основи функціонування суспільства. За її допомогою реалізується велика частина суспільного призначення податків, проявляються конкретні форми утворення грошових фондів держави, які забезпечують виконання покладених на неї функцій. Податки виступають основним (найважливішим) джерелом доходів бюджетів різних рівнів. Об'єктивне існування податків як основного джерела доходів передбачає:

- а) надходження їх рівномірно в календарному розрізі (рівнонапруженість);
- б) стабільність надходження;
- в) податки повинні рівномірно надходити за всіма територіальних рівнями.

Регулююча функція полягає в тому, що за допомогою податків держава в змозі впливати на господарські рішення платників, а через них – на соціально-економічні процеси мікро- та макrorівня. Так, маніпулюючи пропорціями та режимами вилучення в суб'єктів господарювання або домогосподарств частки їх доходів, податок може відповідно змінювати напрями їх діяльності. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію.

Вказані функції носять об'єктивний характер й існують з моменту виникнення податків. Але конкретні прояви їх рис пов'язані з умовами суспільного розвитку.

Спочатку податки у всіх державах вводились з метою виконання фіскальної функції, тобто забезпечення держави джерелами грошових коштів для фінансування державних витрат. Пізніше держави більшою чи меншою мірою почали використовувати податкові ставки і податкові пільги з метою регулювання соціально-економічних процесів, і податки стали виконувати регулюючу функцію, тобто впливати на відновлення (стимулювати чи стримувати його темпи, збільшувати чи зменшувати нагромадження капіталу і платоспроможний попит населення) і сприяти вирішенню різноманітних соціальних завдань (таких, як захист низькооплачуваних осіб, перерозподіл доходів для забезпечення соціально незахищених верств населення, здійснення ефективної демографічної політики).

Однак на сучасному етапі розвитку і модернізації механізмів оподаткування відбувається свого роду диверсифікація функціонального призначення фіска, тому на теоретичному рівні у складі основних податкових функцій можна умовно виділити певні підфункції залежно від того, на реалізації якого з аспектів впливу оподаткування акцентується увага або прояв якого ефекту в межах головної функції є найбажанішим у конкретній соціально-економічній ситуації.

Податки виникли на певному етапі історичного розвитку суспільства разом із появою держави. Саме необхідність виконання державою своїх функцій спричинила формування нового специфічного типу економічних зв'язків. З розвитком ринкових відносин податки стають фінансовим інструментом державного регулювання економічних відносин. Частина вартості сукупного суспільного продукту, що удержавлюється за допомогою податків, набуває не тільки фіскального, а й економічного значення.

Історія розвитку оподаткування свідчить, що податки можуть бути не тільки джерелом поповнення бюджетів, але і інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів. Свідоме використання податків для досягнення відповідних цілей проходить в рамках податкової політики, яку проводить держава.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення, або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Використовуючи ті чи інші заходи податкового регулювання, держава регулює пропорції в економічній структурі виробництва й обміну, пропорції у розвитку продуктивних сил. Організація оподаткування справляє значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Із проголошенням незалежності Україна стала на шлях самостійного розвитку з метою побудови ефективної соціально орієнтованої

ринкової економіки. Це був період становлення податкової системи, в основу якої було покладено класичну схему податків, характерну для країн з розвинутою ринковою економікою. Застосування такої класичної системи в умовах перехідного періоду України призвело до виникнення низки суттєвих проблем, серед яких:

- збільшення кількості збиткових підприємств;
- зростання рівня безробіття;
- ускладнення соціально-економічної ситуації в країні.

Зумовлюється це тим, що акцент у податковій політиці було зроблено на фіскальній функції, а її регулююча та стимулююча роль фактично зведена нанівець. Тому проблема побудови ефективної податкової системи залишилась однією з найактуальніших у процесі становлення ринкових відносин і закладання підвалин для економічного зростання України.

Податкова політика має бути спрямована на вирішення поставлених перед суспільством завдань, серед яких виділяють довгострокові і короткострокові. Перед керівництвом розвинутих країн стоять такі довгострокові цілі: економічне зростання, максимальний рівень зайнятості і благополуччя населення. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути поповнення державного бюджету, його збалансованість на певному рівні відносно внутрішнього валового продукту, стимулювання інвестиційної діяльності.

Важливою характеристикою податкової політики держави є рівень податкового навантаження (тиску) на платника податків. Для його вимірювання використовують декілька показників.

Так, на макрорівні податковий тиск визначає частка податкових надходжень в бюджет (Π_1) у ВВП:

$$\Pi_1 = \frac{\text{ПБ}}{\text{ВВП}} \times 100\%, \quad (7.1)$$

де ПБ – податкові надходження до бюджету;

ВВП – валовий внутрішній продукт.

При характеристиці податкового навантаження на підприємстві можна використовувати такі показники:

частку податкових виплат підприємства (Π_2) в загальній сумі прибутку:

$$\Pi_2 = \frac{\text{ПВ}}{\text{БП}} \times 100\%, \quad (7.2)$$

де ПВ – податкові виплати підприємства;

БП – прибуток підприємства;

частку податкових виплат підприємства (Π_3) в об'ємі реалізації:

$$\Pi_3 = \frac{\text{ПВ}}{O_p} \times 100\%, \quad (7.3)$$

де O_p – об'єм реалізації підприємства.

Податкове навантаження на загальнодержавному рівні показує, яка частина виробленого суспільством продукту перерозподіляється через бюджет.

Податкове навантаження в країнах-членах Організації економічної співдружності і розвитку коливається від 52% в Швеції до 30% в США і Туреччині. В основній групі країн воно складає 40 – 45%. Середній рівень податкового навантаження в країнах ЄС за даними 2002 року дорівнював 38,5% (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Загальний рівень оподаткування економіки в країнах-членах ЄС і в Україні [55]

Країна	Податкове навантаження, %	Країна	Податкове навантаження, %
1	2	3	4
Бельгія	46,6	Мальта	31,3
Чехія	35,4	Нідерланди	39,5
Данія	48,9	Австрія	44,4
Німеччина	40,2	Польща	39,1
Естонія	35,2	Португалія	36,3
Греція	36,2	Словенія	39,8
Іспанія	36,2	Словаччина	33,0
Франція	44,2	Фінляндія	45,9
Ірландія	28,6	Швеція	50,6
Італія	41,7	Великобританія	35,8
Кіпр	32,5	Угорщина	38,8

Закінчення табл. 7.1

1	2	3	4
Латвія	31,3	Україна	32,2
Литва	28,8	У середньому за країнами: ЄС-25 ЄС-15 ЄС-10	38,5
Люксембург	41,9		41,1
			34,5

Протягом останніх років в цих країнах спостерігається тенденція до збільшення податкового тиску, що пояснюється інтеграційними процесами в Європі, які передбачають вирівнювання умов господарювання, в тому числі оподаткування.

Податкова політика є однією із найважливіших основ макроекономічної політики будь-якої країни, оскільки вона має здатність впливати на сукупний попит. Рішення уряду підвищити процентні ставки призводить до скорочення витрат приватного сектору на інвестиції. Падіння рівня інвестиційних витрат призведе до того, що податкова політика може скоротити норму накопичення. Таким чином, проходить ефект заміщення, який має місце у тому випадку, коли виникає бюджетний дефіцит і уряд змушений збільшувати борги для покриття своїх видатків. Зростання державних видатків підвищує сукупний попит і приводить до того, що набирає силу тенденція до збільшення виробництва. Однак зростання виробництва підвищує процентну ставку на ринках активів і тим самим пом'якшує вплив податкової політики на виробництво. Найбільш ефективною податкова політика є при стабільному обмінному курсі і стійкому русі капіталів.

При аналізі податкової політики країни велику увагу приділяють структурі оподаткування. У країнах з низькими доходами структура оподаткування виглядає таким чином:

більшу частину надходжень складають податки на вітчизняні товари і зовнішньо-торговельні операції, які в сукупності складають близько 70% всіх податкових надходжень, причому частка лише імпортного мита складає більше 40%;

внутрішні прибуткові податки не є значними (більше 25% податкових надходжень), причому юридичні особи оподатковуються більше ніж фізичні. Це пов'язано зі зручністю використання великих (часто іноземних) компаній як джерел доходів, а також з адміністративними труднощами в організації оподаткування ефективним прибутковим податком приватних осіб.

Українська держава протягом останніх років будує свою власну податкову систему, враховуючи досвід інших країн, що не є простим його копіюванням. Адже не можна переносити податкову систему будь-якої країни на реалії нашої економіки. Об'єктивно необхідно будь-які новації в податковому законодавстві переймати тільки після глибокого вивчення певної проблеми і досвіду окремих елементів системи оподаткування країн з ринковою економікою, проведення групового аналізу доцільності зазначеної норми й можливості її застосування в українському законодавстві.

Проблема формування ефективної податкової політики – одна з найактуальніших у період становлення в Україні ринкових відносин та інтегрування української економіки у міжнародний ринок. Її розв'язання має здійснюватися шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як наявної в країні законодавчої бази, так і здобутого у світі досвіду в сфері оподаткування, у напрямі запровадження такої податкової політики, яка гарантувала б або хоча б не гальмувала розвитку економіки.

При цьому векторами макроекономічної ефективності податкової політики є:

а) можливість податкової політики збільшити джерела доходів. Збільшення суми надходжень може бути за рахунок автоматичних або дискреційних змін. До автоматичних відносять підвищення сум надходжень, викликаних розширенням податкової бази. Дискреційний ріст надходжень є результатом змін в податковій системі, таких, як перегляд податкових ставок, введення нових податків тощо;

б) здатність податкової політики визначати прийнятну податкову базу. Широка податкова база дає можливість забезпечити податкові надходження при відносно низьких податкових ставках. При значному звуженні податкової бази необхідні більш високі ставки для того, щоб забезпечити відповідні доходи бюджету. У результаті цього зростає ймовірність ухилення від сплати податків;

в) направленість політики податків на мінімізацію витрат на їх сплату. Податкова система повинна забезпечувати фінансування державної діяльності при мінімальних витратах, а також при мінімальних порушеннях характеру виробництва.

Таким чином, податкова політика як складова економічної політики базується на діяльності держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до

централізованих фондів грошових ресурсів держави. Кожна конкретна податкова система, тобто сукупність податків, зборів (обов'язкових платежів) у взаємозв'язку і взаємодії із платниками й органами контролю, є відображенням податкової політики, що проводиться державою, і критерієм її ефективності.

Ситуаційне завдання:

У процесі реформування податкової системи з метою підтримки інноваційної діяльності запропоновано введення інноваційно-інвестиційного податкового кредиту у вигляді платного (50% облікової ставки НБУ) відстрочення сплати податку на прибуток підприємств (в частині прибутку, отриманого за відповідним проектом) на період виконання інноваційного проекту, але не більш, ніж на 5 років.

Обґрунтуйте механізм впливу цього заходу податкової політики на інноваційний розвиток національної економіки.

Визначіть, які інші методи державного регулювання економіки можуть бути застосовані додатково до інструментів податкової політики.

7.2. Елементи податку

В основі вивчення податкової системи і механізмів оподаткування повинно лежати повне і точне розуміння податкової термінології і понять, які розкривають сутність оподаткування. Для пізнання природи податку необхідно чітко визначити основні елементи, які визначають внутрішній зміст даного категорійного поняття (рис. 7.3).

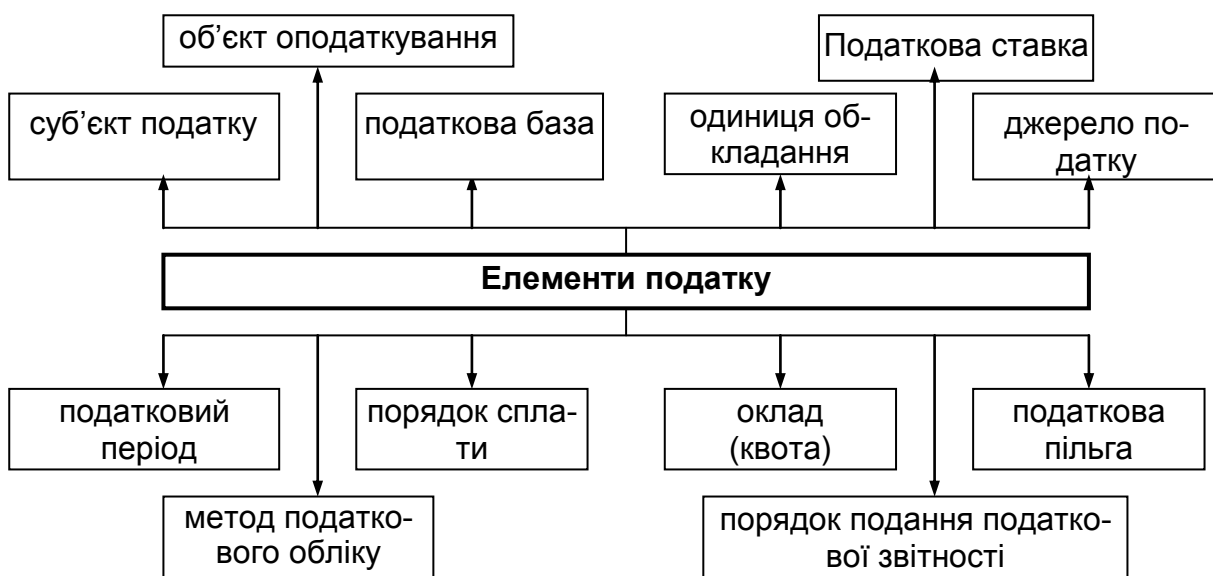


Рис. 7.3. Елементи податку

До **основних елементів** податку відносять такі:

Суб'єкт податку – це учасник процесу справляння податку (платник, держава, державні органи).

Важливою складовою суб'єкта податку є платники податків, під якими розуміються юридичні і фізичні особи, на яких згідно з законами України покладено обов'язок сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі) [4, ст. 4].

Крім платника податку до суб'єктів податку відносяться особи, що сприяють сплаті податків (рис. 7.4).

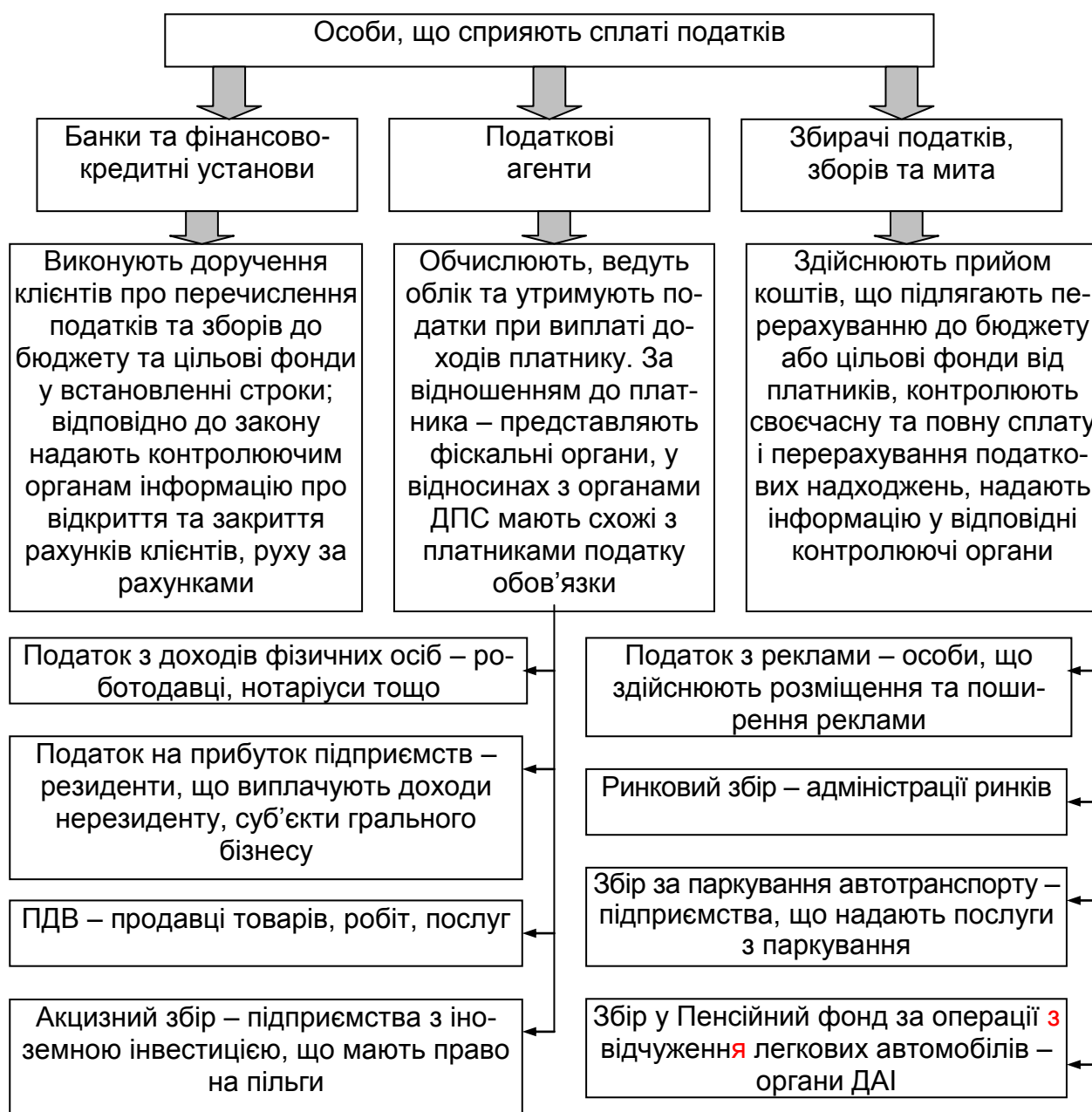


Рис. 7.4. Класифікація осіб, що сприяють сплаті податків та зборів [41]

У випадку, якщо виконання податкового обов'язку покладена законодавчим актом на конкретну особу, така особа є **юридичним платником**. Разом з тим, це ще не означає, що фінансуватися податкові платежі будуть саме з його власних коштів. Особа, за рахунок коштів якого фактично сплачується податок, має назву "**носій податку**" (іноді його називають фактичним платником).

За деякими податками поняття юридичний і фактичний платник стосуються тієї самої особи (наприклад, податок з доходів фізичних осіб). У цьому випадку юридичний платник одночасно є й носієм податку. Разом з тим, існують і податки, у яких платниками законодавчо визначені одні особи, але фактично оплачують податкові зобов'язання – інші. Це, зокрема, стосується до акцизного збору, податку на додану вартість і деяких інших податків, які або включаються в ціну, або додаються до ціни продукції чи послуг і фактично оплачуються споживачем.

Поділ платників на юридичні й фактичні (носіїв податку) має ключове значення для розуміння феномена перекладання податків.

У широкому змісті **під об'єктом оподаткування** розуміються юридичні факти, явища, процеси або події, з якими пов'язане виникнення обов'язку платника сплатити відповідний податок.

У теорії оподаткування об'єкти податку підрозділяються на такі види:
права (майнові й немайнові);
дії або діяльність платника податків;
результати діяльності.

Слід зазначити, що поряд з об'єктом оподаткування виділяють як самостійний елемент податку **предмет оподаткування**, який вказує на ознаки об'єктивного, а не юридичного характеру, за якими обґрунтовується справляння відповідного податку. Предмет є невід'ємною частиною об'єкта оподаткування – безпредмета об'єкт виникнути не може. У той же час наявність предмета оподаткування ще не означає автоматичного виникнення обов'язків зі сплати податку. Таким чином, об'єкт оподаткування є ширшим поняттям від предмета оподаткування (рис. 7.5).

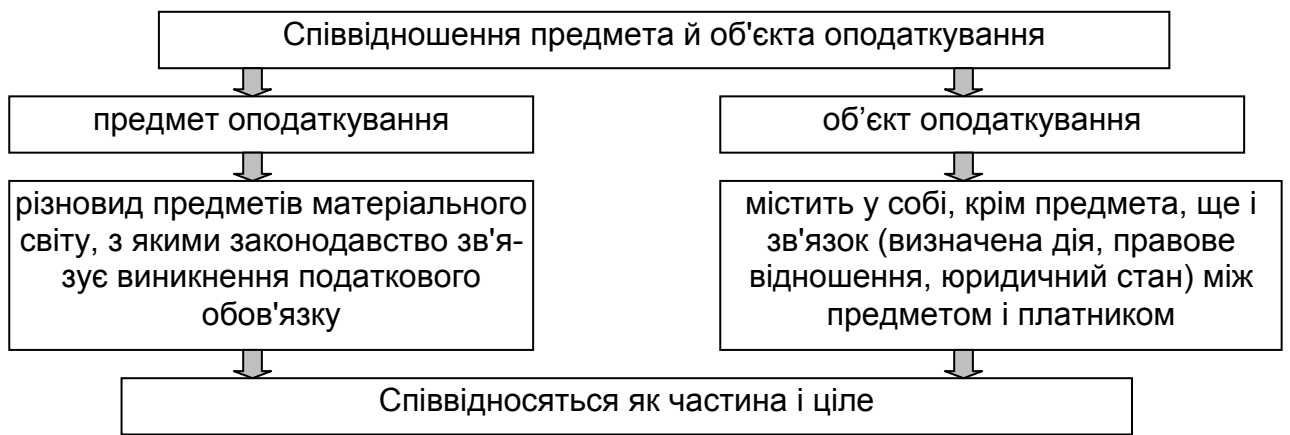


Рис. 7.5. Співвідношення між предметом і об'єктом оподаткування

Ставка податку – це законодавчо встановлений розмір податку або збору, виходячи з об'єкта або одиниці оподаткування. У теорії та практиці оподаткування всі **види податкових ставок** можна згрупувати за трьома ознаками класифікації (рис.7.6):

- залежно від рівня податкового тиску;
- залежно від способу встановлення;
- залежно від характеру зв'язку з об'єктом оподаткування.

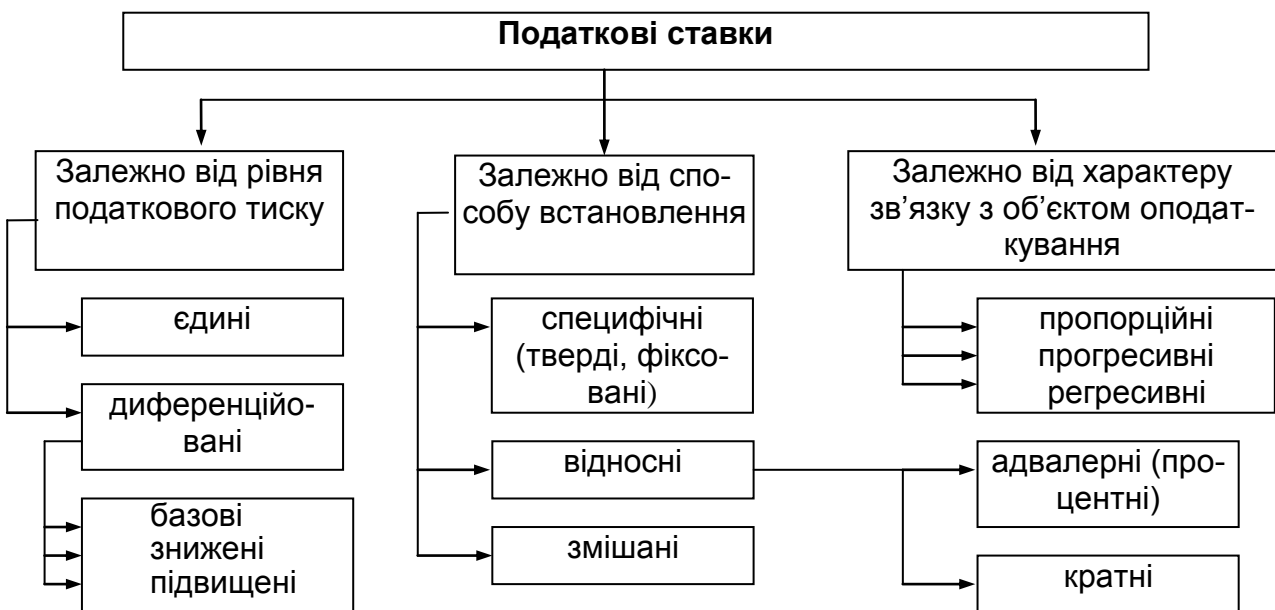


Рис. 7.6. Класифікація ставок податків і зборів

Джерело сплати – це той фонд, явище чи предмет, з якого сплачується податок. Джерелом можуть виступати:

- доходи платника податку, отримані в різних формах;
- частина майна, коли для покриття податку не вистачає доходу;
- позика як джерело сплати.

База оподаткування – законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку. Податкова база – це кількісний вимір об'єкта оподаткування.

Одиниця оподаткування – це частина об'єкта оподаткування, стосовно якої відбувається встановлення нормативів і ставок обкладення, тобто та одиниця, яка покладається в основу виміру об'єкта оподаткування. Вона залежить від об'єкта оподаткування, виражається в грошовій або натуральній формі і має переважно розрахунковий характер. Наприклад, грошова одиниця для оподаткування прибутків та доходів, одиниця вимірювання площі для земельного податку.

Податкові пільги – це законодавчо встановлені винятки із загальних правил оподаткування, які надають платникові можливість зменшити суму податку (збору), що підлягає сплаті, або звільняють його від виконання окремих обов'язків та правил, пов'язаних з оподаткуванням.

Результатом застосування пільг може бути як повне або часткове зменшення суми податкових зобов'язань платника, так і поліпшення фінансових показників його діяльності без зміни суми податку (збору), яка підлягає сплаті в бюджет.

Податкові пільги є одним з найбільш поширених механізмів сучасного податкового регулювання. Їх характерними рисами є:

обмежена сфера застосування – кожна з податкових пільг жорстко "прив'язана" до відповідного податку і сфера її застосування обмежується винятково тим податком чи збором, у механізм якого вона вбудована;

стимулююча спрямованість – вони спрямовані винятково на стимулювання платників шляхом зменшення їх податкових зобов'язань або створення інших, більш привілейованих порівняно з іншими платниками, умов оподаткування;

екстериторіальність – пільги застосовуються на тій території, на якій справляється відповідний податок (на території всієї держави – для загальнодержавних податків і зборів або в межах адміністративно-територіальної одиниці – для місцевих податків і зборів);

мобільність – податкові пільги дозволяють оперативно коригувати умови оподаткування з метою забезпечення ефективної реалізації регулюючої функції податків, тобто вони можуть розглядатися як регулюючий податковий механізм тактичного характеру.

Різноманіття цілей державної податкової політики та шляхів їх досягнення є передумовою різноманіття податкових пільг, які мають різний характер і різні форми прояву. Класифікація податкових пільг наведена в табл. 7.2.

Таблиця 7.2

Класифікація податкових пільг

Класифікаційна ознака	Види податкових пільг
За характером цілей державної податкової політики	соціальні
	економічні
За призначенням	стимулюючі
	підтримуючі (протекціоністські)
За цільовим використанням вивільнених коштів	цільові
	нецільові
За суб'єктом впливу	спрямовані на кінцевого споживача (стимулювання споживання)
	спрямовані на суб'єкта господарювання, який не є кінцевим споживачем (стимулювання виробництва та розподілу)
За періодом дії	пільги, період застосування яких не визначений
	тимчасові пільги
За компетенцією встановлення та масштабу застосування	загальнодержавні
	пільги, встановлені органами місцевого самоврядування
За елементами податку (за формою надання)	звільнення від оподаткування окремих категорій платників податків
	зменшення об'єкта оподаткування
	зменшення (обмеження) бази оподаткування
	зменшення податкових ставок
	застосування спеціальних методів податкового обліку
	збільшення податкового (звітного) періоду
	зменшення суми податку, яка підлягає сплаті в бюджет
	розстрочення та відстрочення сплати податкових зобов'язань

Податковий період – строк, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання. Поняття податковий період не слід плутати з поняттям звітний період, тобто строк складання та надання звітності органу Державної податкової служби.

Метод податкового обліку – визначає спосіб обчислення окремих елементів податкових баз. Розрізняють чотири основні методи податкового обліку – метод нарахувань, касовий метод, метод "першої події" та метод "останньої події" (рис. 7.7).

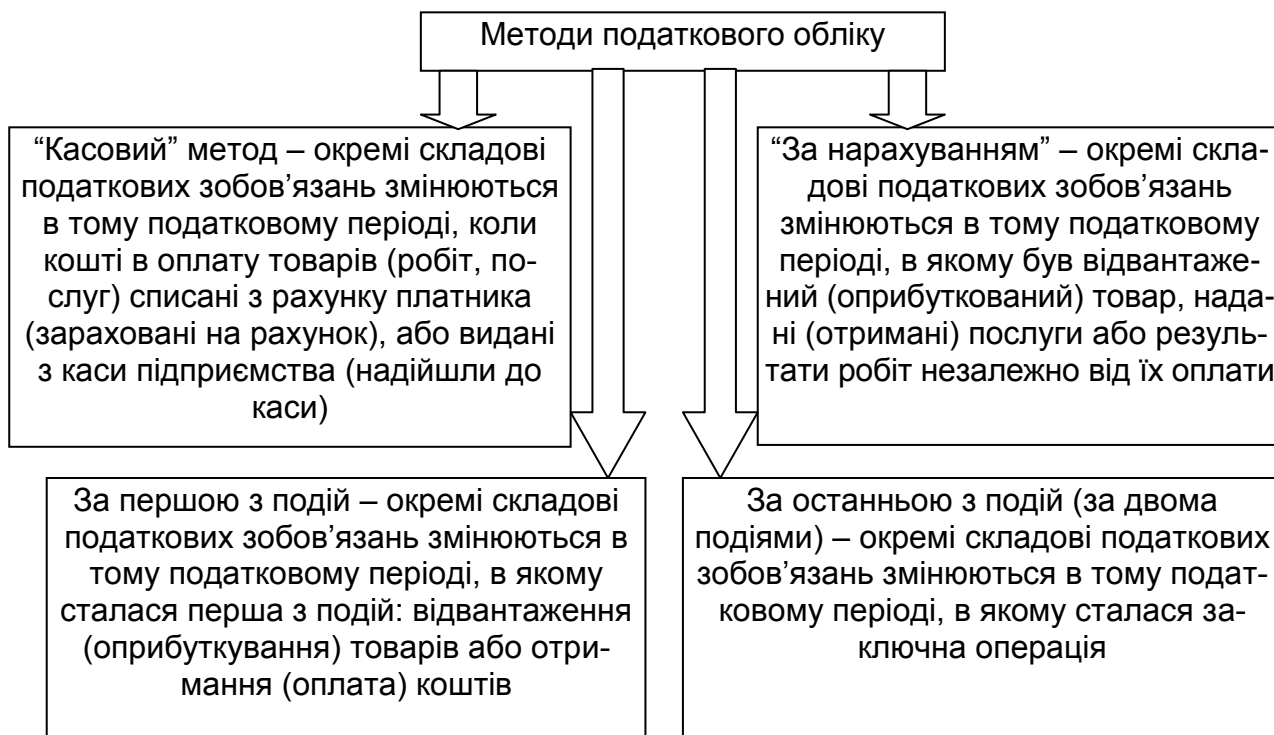


Рис. 7.7. Методи податкового обліку

Оклад – сума податку, що сплачується з одного об’єкта оподаткування.

Порядок подання податкової звітності. Податкова звітність – це комплекс документів установленної форми, що містять відомості про результати діяльності платника податку, його майнове становище, процеси нарахування податку й суми, що підлягає сплаті в бюджет за результатами звітного періоду.

Загальною характеристикою податкової звітності є те, що законодавством повинна бути передбачена обов’язковість її подання платником або іншою особою.

Уся податкова звітність, з погляду її втримування й напрямків подальшого використання, може бути підрозділена на дві групи:

- 1) звітність, на підставі якої здійснюється нарахування або сплата податку;
- 2) звітність, що не використовується в цих цілях.

Основною формою податкової звітності є податкові декларації, а також податкові розрахунки й розрахунки, обов'язок за поданням яких закріплений в законодавчих актах з конкретного податку або збору.

Під *податковою декларацією* розуміється документ, що подається платником податків у контролюючий орган у строки, встановлені законодавством, на підставі якого здійснюється нарахування й/або сплата податку, збору (обов'язкового платежу).

Звітність у формі декларації подається з податку на прибуток підприємств, ПДВ, податку з доходів фізичних осіб, плати за землю, що сплачується у формі орендної плати. Разом з тим, на практиці, звітність, що відповідає поняттю "податкова декларація", може мати й інші назви. Так, наприклад, формою звітності з акцизного збору є *розрахунок*. Таку ж назву має звітність з податку з власників транспортних засобів (для фізичних осіб), податку на землю та ін. Документ з назвою "податковий розрахунок" подається з фіксованого сільгосподатку, місцевих податків і зборів. Ще одним варіантом назви податкової декларації є *звіт*, що подається, наприклад, платниками збору на розвиток садівництва, виноградарства й хмільництва.

У випадку, коли податкова звітність використовується не для нарахування й сплати податку, статусу податкової декларації вона не має.

Порядок сплати податку – це методи, строки та засоби сплати податку в державі, які залежать від принципів побудови податкової системи.

Таким чином, в елементах податку знаходять конкретне вираження вимоги, що лежать в основі побудови податкової системи держави. Законодавчі акти про кожен податок і збір повинні містити вичерпну інформацію, яка б дала змогу конкретно встановити всі елементи податку чи збору.

Ситуаційне завдання:

На основі аналізу тексту законодавчих актів з питань оподаткування визначте особливості застосування таких елементів, як об'єкт, предмет і база оподаткування за такими податками: податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.

Сформулюйте уточнення визначення цих елементів в текстах законів.

7.3. Класифікація податків і зборів

Еволюція податкових відносин знайшла своє відображення в існуванні різноманітних форм і видів податків. Для з'ясування місця та ролі кожного з них у суспільному виробництві важливою є класифікація, яка здатна сприяти досконалому відображенню специфічних особливостей окремих груп податків. Кожен вид податків має свої специфічні риси і функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі.

Податки можна класифікувати за певними ознаками (рис.7.8).

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяють на:

податки на доходи та прибутки – обов'язкові платежі, які справляються з чистого доходу з фізичних і юридичних осіб в момент його отримання. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток чи валовий доход підприємства;

податки на споживання – обов'язкові платежі, які справляються у процесі споживання товарів, робіт та послуг, причому їх плата залежить не від результатів фінансово-господарської діяльності, а від розміру споживання. Вони справляються у вигляді непрямих податків;

майнові податки – обов'язкові платежі, які справляються внаслідок наявності конкретного виду майна, що перебуває в приватній, колективній та державних формах власності (податок на нерухоме майно, податок з власників транспортних засобів);

ресурсні платежі або платежі рентного характеру – обов'язкові збори, які справляються в процесі використання ресурсних платежів, що знаходяться в державній формі власності.

За формою оподаткування податки поділяють на:

прямі податки – обов'язкові платежі, які напряду сплачуються платником до бюджету держави залежно від розміру об'єкта оподаткування.

Причому сплата такого податку призводить до вартісного зменшення об'єкта оподаткування (податок з прибутку підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на нерухоме майно, плата за землю, податок з власників транспортних засобів);

непрямі податки – обов'язкові платежі, які сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми, причому сума податку не зменшує об'єкта оподаткування, а збільшує ціну товару (ПДВ, акцизний збір, мито).



Рис. 7.8. Класифікація податків

За рівнем державних структур, що впроваджують податки, виокремлюють дві групи податків:

загальнодержавні податки – обов’язкові платежі, які встановлюються найвищими органами влади в державі та є обов’язковими до сплати за єдиними ставками на всій території України. Ці податки можуть формувати дохідну частину як державного, так і місцевих бюджетів;

місцеві податки та збори – обов’язкові платежі, які встановлюються місцевими органами влади і є обов’язковими до сплати за встановленими ставками тільки на певній території. Місцеві податки та збори надтодять виключно до місцевих бюджетів.

За способом встановлення податкових зобов’язань, податки поділяють на:

розкладні (розкладкові) податки – обов’язкові платежі, які визначаються як розподілення загальної суми на певну кількість платників (подушні податки). Такі податки широко використовувались на ранній стадії розвитку оподаткування. Їх розмір визначали, виходячи з потреби здійснити конкретні витрати: викупити короля з полону, побудувати захисну стіну тощо. Суми витрат розподілялись між платниками – на кожного платника припадала конкретна сума податку. У теперішній час розкладні податки використовуються рідко, в основному в місцевому оподаткуванні;

окладні (квотарні, дольові, кількісні) податки – обов’язкові платежі, які справляються за певними ставками від чітко визначеного об’єкта оподаткування. На відміну від розкладних, вони виходять не із потреби покриття витрат, а з можливості платника заплатити податок. Дані податки безпосередньо чи непрямо враховують майновий стан платника податку.

За повнотою прав використання податкових надходжень, податки поділяють на:

закріплені – обов’язкові платежі, які на тривалий період повністю чи частково закріплені як дохідне джерело конкретного бюджету (бюджетів);

регулюючі – обов’язкові платежі, які можуть надходити до різних бюджетів (акцизний збір).

За суб'єктом оподаткування податки поділяють на:

податки з юридичних осіб (податок на прибуток, комунальний податок);

податки з фізичних осіб (податок з доходів фізичних осіб, податок на промисел);

змішані (плата за землю, податок з власників транспортних засобів).

За джерелом сплати податки поділяють на:

податки, що включаються у виробничі витрати;

податки, що включаються у виручку від продажу;

податки, що сплачуються з прибутку або доходу;

податки, що сплачуються із фінансового результату;

податки, що сплачуються із заробітної плати.

Проявом податкової політики, яка проводиться в тій чи іншій державі і формується відповідними державними структурами, на практиці виступає податкова система країни.

При визначенні податкової системи важливо розмежувати два підходи до її розуміння. По-перше, податкова система – це сукупність податків і податкових платежів, які законодавчо закріплені в державі. По-друге, податкова система включає в себе механізми нарахування, сплати податків та організації контролю і відповідальності за порушення податкового законодавства.

Зміст і структура податкової системи визначаються податковою політикою, що є виключним правом держави, яка проводить її самостійно, відповідно до завдань соціально-економічного розвитку. Через податки, пільги і фінансові санкції, принципи, форми і методи оподаткування, обов'язки і відповідальність, які є основними складовими податкової системи, держава ставить єдині вимоги до ефективного господарювання в державі.

В Україні існує така система загальнодержавних (рис. 7.9) та місцевих (рис.7.10) податків і зборів.

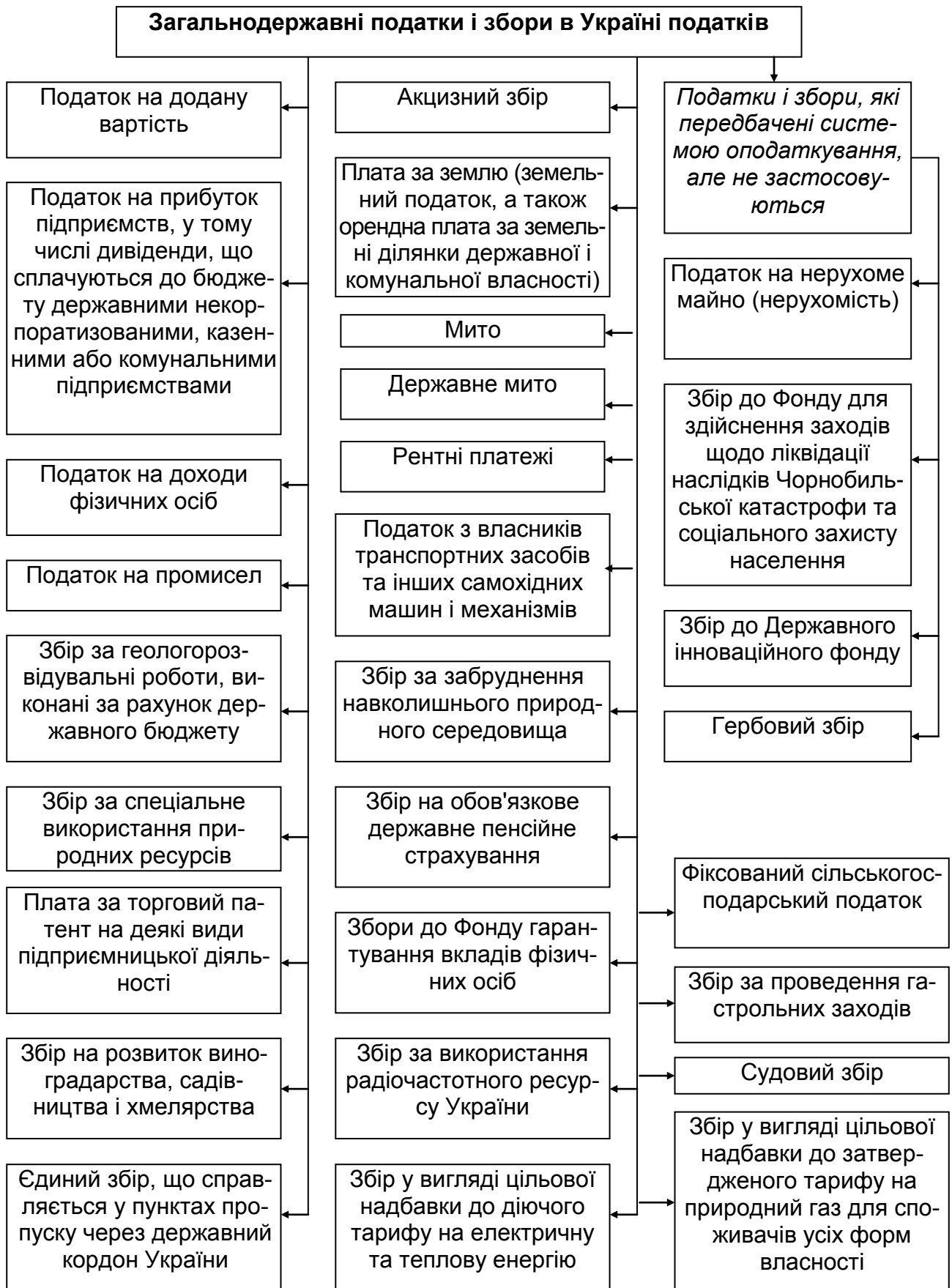


Рис. 7.9. Перелік загальнодержавних податків і зборів в Україні

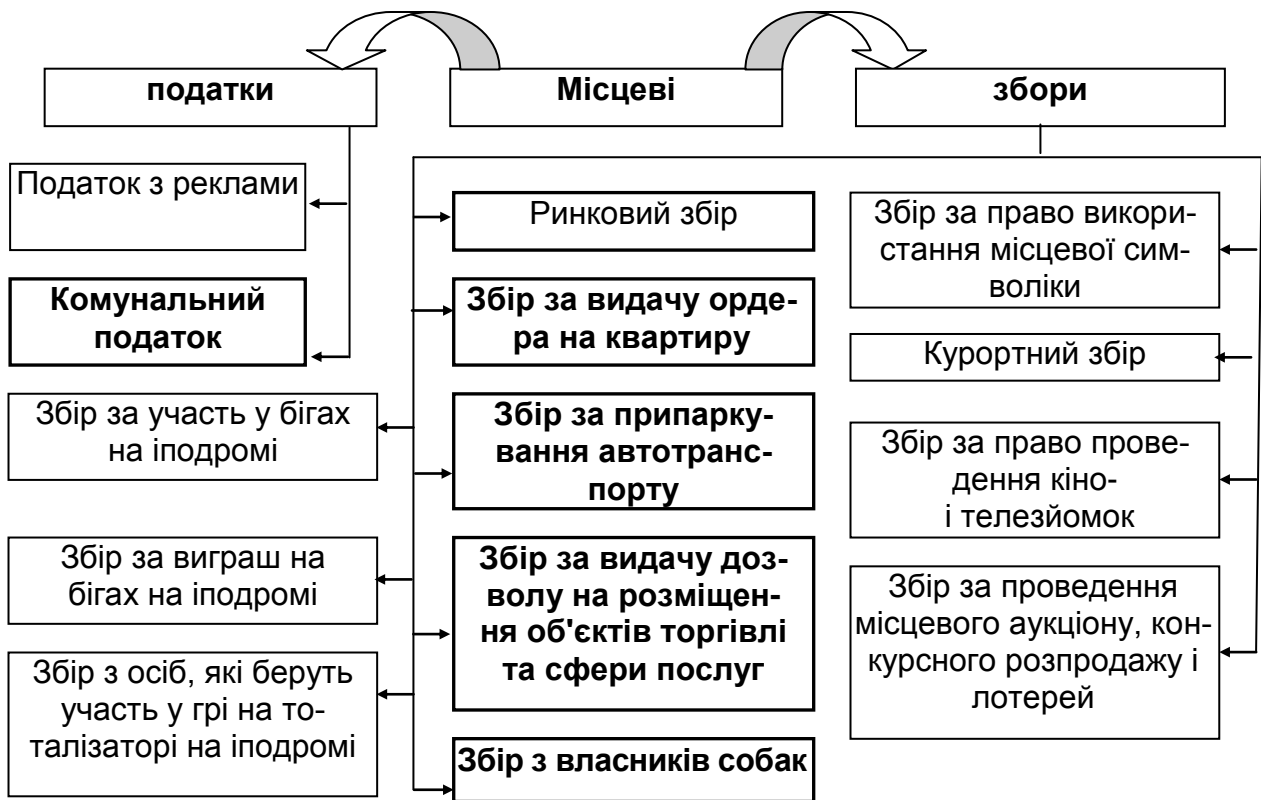


Рис. 7.10. Місцеві податки і збори, що справляються в Україні

Слід зазначити, що Верховна Рада Криму, сільські, селищні, міські, обласні ради народних депутатів мають свої повноваження в системі оподаткування в межах загальних принципів оподаткування в державі. Так, органи місцевого самоврядування мають право надавати пільги із загальнодержавних податків і зборів тільки в межах сум, які поступають за відповідним платежем в місцеві бюджети. Що стосується місцевих податків та зборів – їх введення, крім тих, які мають обов'язково застосовуватися на кожній території (позначені жирним шрифтом на рис. 7.10), знаходиться в компетенції органів місцевого самоврядування. Ставки (в межах встановлених граничних рівнів), податковий період, база оподаткування, а також порядок обчислення та сплати податкових зобов'язань теж встановлюються органами місцевого самоврядування.

Ситуаційне завдання:

На основі аналізу текстів Закону України "Про систему оподаткування", а також Декрету КМУ "Про місцеві податки і збори" обґрунтуйте права місцевої ради щодо врегулювання податку з реклами та збору за право використання місцевої символіки.

Контрольні запитання:

1. Охарактеризуйте сутність і основні ознаки податків.
2. Які функції виконують податки?
3. Назвіть елементи, які характеризують зміст податків.
4. За якими ознаками можна класифікувати податки.
5. Охарактеризуйте сутність податкових пільг та назвіть їх види.
6. Охарактеризуйте зміст податкової політики і завдання, що нею можуть вирішуватися.
7. Охарактеризуйте економічний зміст поняття "податкова система".
8. Визначте права органів місцевого самоврядування в оподаткуванні.

Тема 8. Пряме оподаткування

8.1. Податок на прибуток підприємств та спрощена система оподаткування суб'єктів малого підприємництва

Основним прямим податком з юридичних осіб в українській системі оподаткування є податок на прибуток підприємств.

Загальна характеристика цього податку за елементами подана на рис. 8.1.

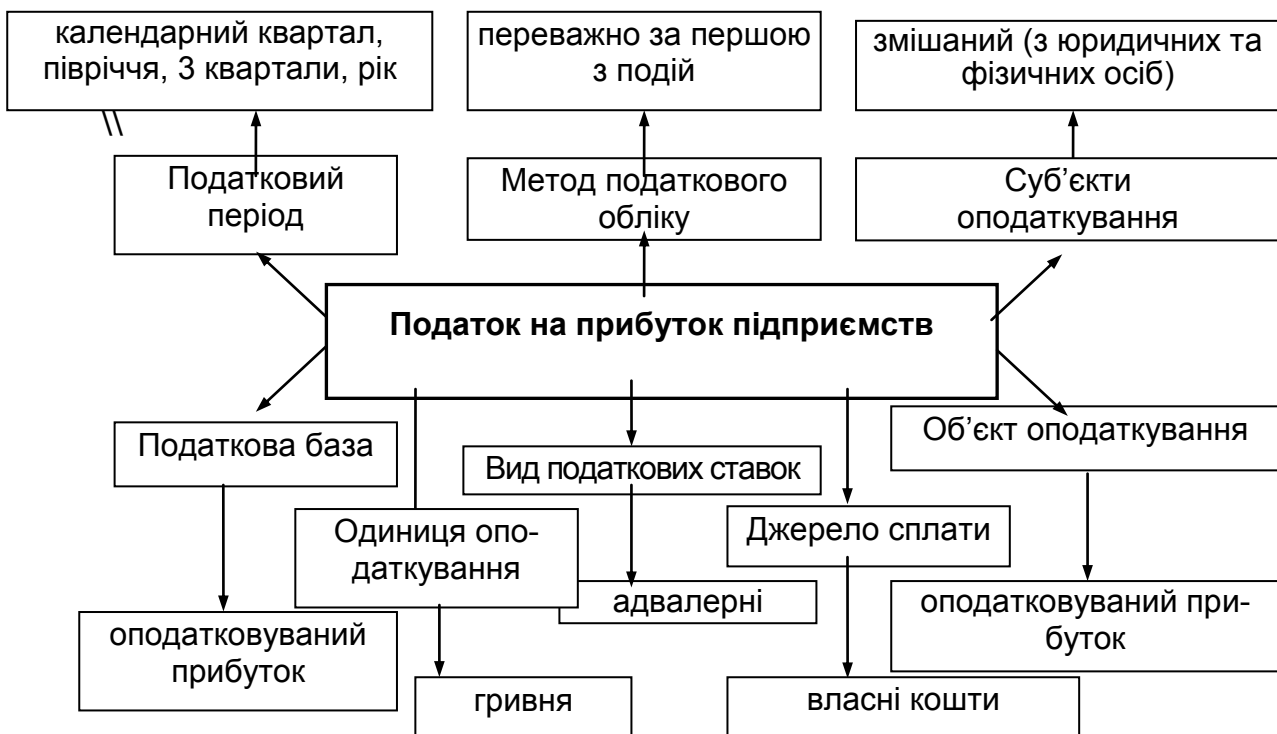


Рис. 8. 1. Загальна характеристика податку на прибуток підприємств

Об'єктом оподаткування за податком на прибуток підприємств є оподатковуваний прибуток за податковий (звітний) період (**ОП**), який в загальному вигляді визначається таким чином:

$$ОП = ВД_c - ВР - А, \quad (8.1)$$

де $ВД_c$ – сума скоригованого валового доходу за відповідний податковий період;

$ВР$ – сума валових витрат за відповідний податковий період;

$А$ – сума амортизаційних відрахувань за цей же період.

Принципова схема визначення податкових зобов'язань з даного податку наведена на рис. 8.2.

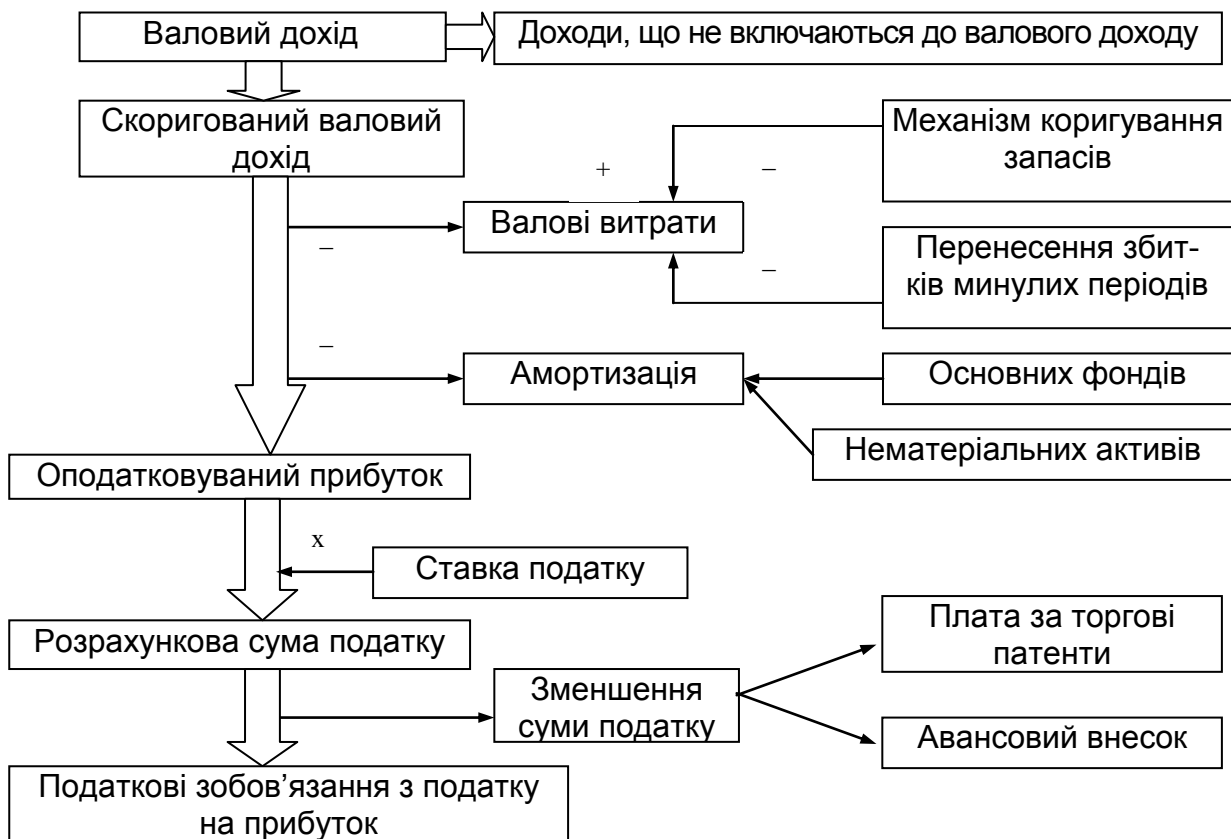


Рис. 8.2. Загальна схема обчислення податку на прибуток підприємств

Платниками податку на прибуток є:

1) резиденти України – суб'єкти господарської діяльності, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи та організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами;

2) нерезиденти України – фізичні та юридичні особи, створені у будь-якій організаційно-правовій формі, які отримують доходи з джерелом їх походження з України (репатріація прибутків), за винятком установ та організацій, що мають дипломатичний статус або імунітет згідно з міжнародними договорами України або законом;

3) філії, відокремлені підрозділи платників податків із числа резидентів, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої, ніж платник податку, територіальної громади.

Платник податку, який має такі філії, може прийняти рішення щодо сплати консолідованого податку та сплачувати податок до бюджетів територіальних громад за місцезнаходженням філій, а також до бюджету територіальної громади за своїм місцезнаходженням, визначений згідно з нормами цього Закону та зменшений на суму податку, сплаченого до бюджетів територіальних громад за місцезнаходженням філій.

Сума податку на прибуток філій за відповідний звітний (податковий) період визначається розрахунково, виходячи із загальної суми податку, нарахованого платником податку, розподіленого пропорційно питомій вазі суми валових витрат філій та амортизаційних відрахувань, нарахованих за основними фондами такого платника податку, які розташовані за місцезнаходженням філії, у загальній сумі валових витрат та амортизаційних відрахувань цього платника податку.

Відповідальність за своєчасне та повне внесення сум податку до бюджету територіальної громади за місцезнаходженням філії несе платник податку, у складі якого знаходиться така філія;

4) постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують представницькі функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників. Постійне представництво до початку своєї господарської діяльності стає на облік в податковому органі за своїм місцезнаходженням у порядку, встановленому центральним податковим органом України. Постійне представництво, яке розпочало свою господарську діяльність до реєстрації у податковому органі, вважається таким, що ухиляється від оподаткування, а одержані ним прибутки вважаються прихованими від оподаткування.

Окремими платниками податку на прибуток визначені також управління залізниці (щодо доходів від господарської діяльності залізничного транспорту).

Валовий дохід – загальна сума доходу платника податку від всіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в

грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, так і за її межами.

Валовий дохід включає:

1) загальні доходи від продажу товарів (робіт, послуг), у тому числі допоміжних та обслуговуючих виробництв, що не мають статусу юридичної особи, а також доходи від продажу цінних паперів, деривативів, іпотечних сертифікатів участі, іпотечних сертифікатів з фіксованою дохідністю, сертифікатів фондів операцій з нерухомістю (за винятком операцій з їх первинного випуску (розміщення), операцій з їх кінцевого погашення (ліквідації) та операцій з консолідованим іпотечним боргом відповідно до закону);

2) доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг, торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями та вимогами;

3) доходи від спільної діяльності та у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті, володіння борговими вимогами, а також доходів від здійснення операцій лізингу (оренди);

4) доходи не враховані в обчисленні валового доходу періодів, що передують звітному періоду;

5) доходи з інших джерел, у тому числі, але не виключно, у вигляді: сум безповоротної фінансової допомоги;

вартості товарів (робіт, послуг), безоплатно наданих платнику податку, крім їх надання неприбутковим організаціям та у межах таких операцій між платником податку та його відокремленими підрозділами, які не мають статусу юридичної особи;

сум поворотної фінансової допомоги, що залишається неповерненою на кінець звітного періоду від осіб, які не є платниками цього податку, або від осіб, які мають пільги з цього податку;

сум невикористаної частини коштів, що повертаються із страхових резервів;

сум безнадійної заборгованості, що підлягає включенню до валових доходів;

сум коштів страхового резерву, використаних не за призначенням;

вартості матеріальних цінностей, переданих платнику податку у відповідальне зберігання та використаних ним у власному виробничому чи господарському обороті;

сум штрафів та неустойки чи пені, фактично одержаних за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду;

сум державного мита, попередньо сплаченого позивачем, що повертається на його користь за рішенням суду;

сум акцизного збору, сплачених чи нарахованих покупцями підакцизних товарів (за їх рахунок) на користь платника такого акцизного збору, уповноваженого законом вносити його до бюджету, та рентних платежів;

доходів від продажу електричної енергії (включаючи реактивну);

сум дотацій і субсидій з фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або бюджетів, отриманих платником податку.

Чинним законодавством передбачено перелік доходів, які **не включаються до складу валового доходу** (рис. 8.3).

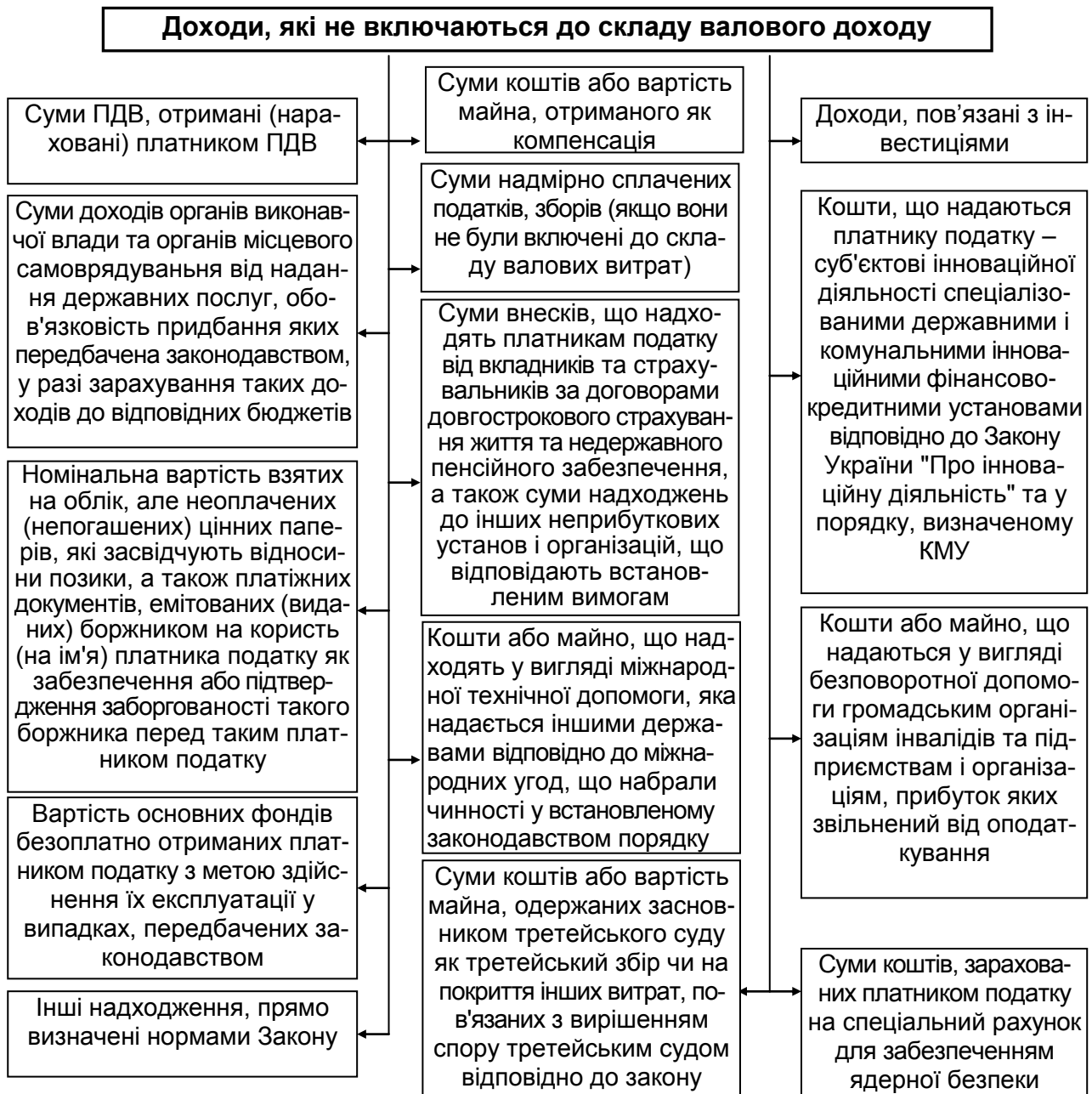


Рис. 8.3. Структура доходів, які не включаються у валовий дохід

У податковому обліку до складу валових витрат для зменшення оподаткованого доходу включаються не всі витрати підприємства (рис. 8.4)

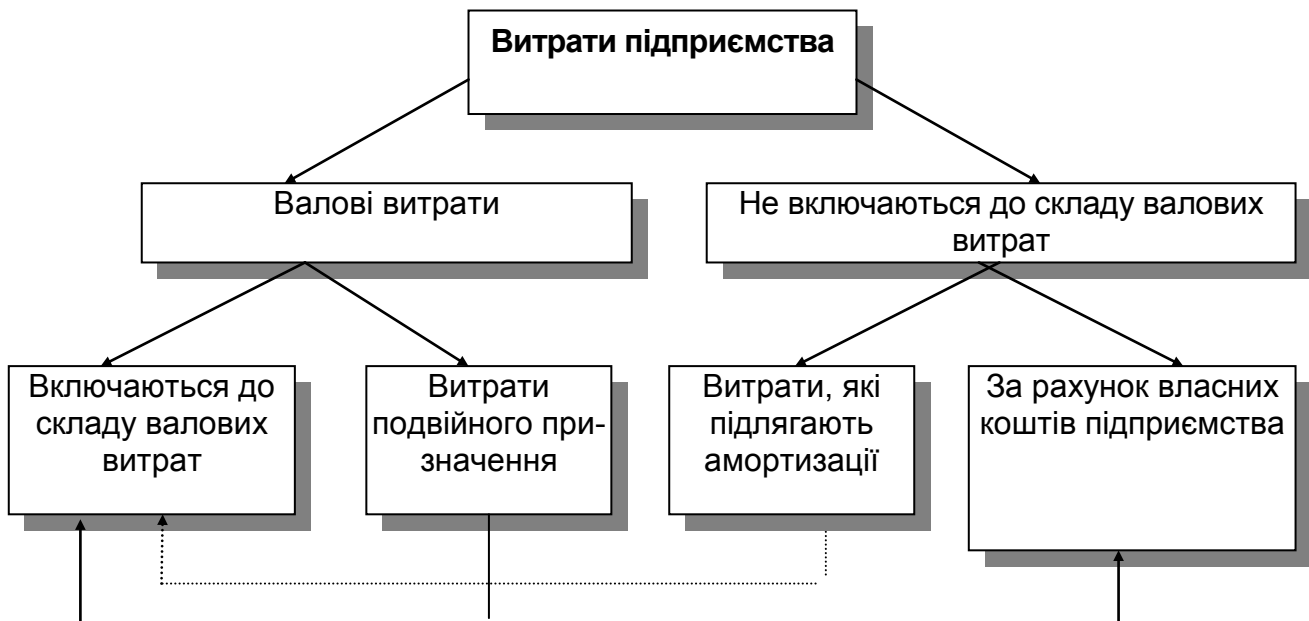


Рис. 8.4. Варіанти податкового обліку витрат підприємства

Валові витрати виробництва та обігу – сума будь-яких витрат у грошовій, матеріальній, нематеріальній та інших формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які придбаваються (виготовляються) для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

У валові витрати включаються:

1) суми будь-яких витрат, сплачених (нарахованих) протягом звітного періоду у зв'язку з підготовкою, організацією, веденням виробництва, продажем продукції (робіт, послуг) і охороною праці, у тому числі витрати з придбання електричної енергії (включаючи реактивну);

2) добровільно перераховані (передані) протягом звітного року:

суми коштів або вартість товарів (робіт, послуг), до Державного бюджету України або бюджетів місцевого самоврядування, до неприбуткових організацій у розмірі, що перевищує 2%, але не більше 5% оподаткованого прибутку попереднього звітного року;

сума коштів, перерахованих підприємствами всеукраїнських об'єднань осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на яких працює за основним місцем роботи не менше 75% таких осіб, цим

об'єднанням для проведення їх благодійної діяльності, але не більше 10% оподаткованого прибутку попереднього звітного року;

суми коштів або вартість майна – для цільового використання з метою охорони культурної спадщини установам науки, освіти, культури, заповідникам, а також неприбутковим установам у розмірі, що перевищує 2%, але не більше 5% оподаткованого прибутку попереднього звітного періоду (для громадських організацій інвалідів – не більше 10% оподаткованого прибутку попереднього звітного періоду);

суми коштів або вартість майна – організаціям роботодавців та їх об'єднанням, створеним відповідно до закону з цього питання, у вигляді вступних, членських та цільових внесків, але не більше 0,2 % фонду оплати праці платника податку у розрахунку за звітний рік;

3) суми коштів, внесених до страхових резервів згідно з переліком та обмеженнями;

4) суми внесених (нарахованих) податків, зборів (обов'язкових платежів), крім тих, що прямо не визначені у переліку податків і зборів, визначених Законом України "Про систему оподаткування";

5) суми витрат, не віднесені до складу валових витрат минулих звітних податкових періодів;

6) суми безнадійної заборгованості в частині, що не була віднесена до валових витрат, у разі коли відповідні заходи щодо стягнення таких боргів не призвели до позитивного наслідку;

7) суми витрат, пов'язаних з поліпшенням основних фондів, та суми перевищення балансової вартості основних фондів та нематеріальних активів над вартістю їх продажу у встановлених межах і порядку;

8) суми витрат, пов'язаних з підтвердженням відповідності продукції, систем якості, систем управління довір'ям;

9) суми витрат, пов'язаних з розвідкою (дорозвідкою) та облаштуванням нафтових та газових родовищ (за винятком витрат на спорудження будь-яких свердловин, що використовуються для розробки нафтових та газових родовищ);

10) проценти за борговими зобов'язаннями;

11) витрати на оплату праці. Загальні умови для віднесення витрат на оплату праці до складу валових витрат наведені на рис. 8.5.

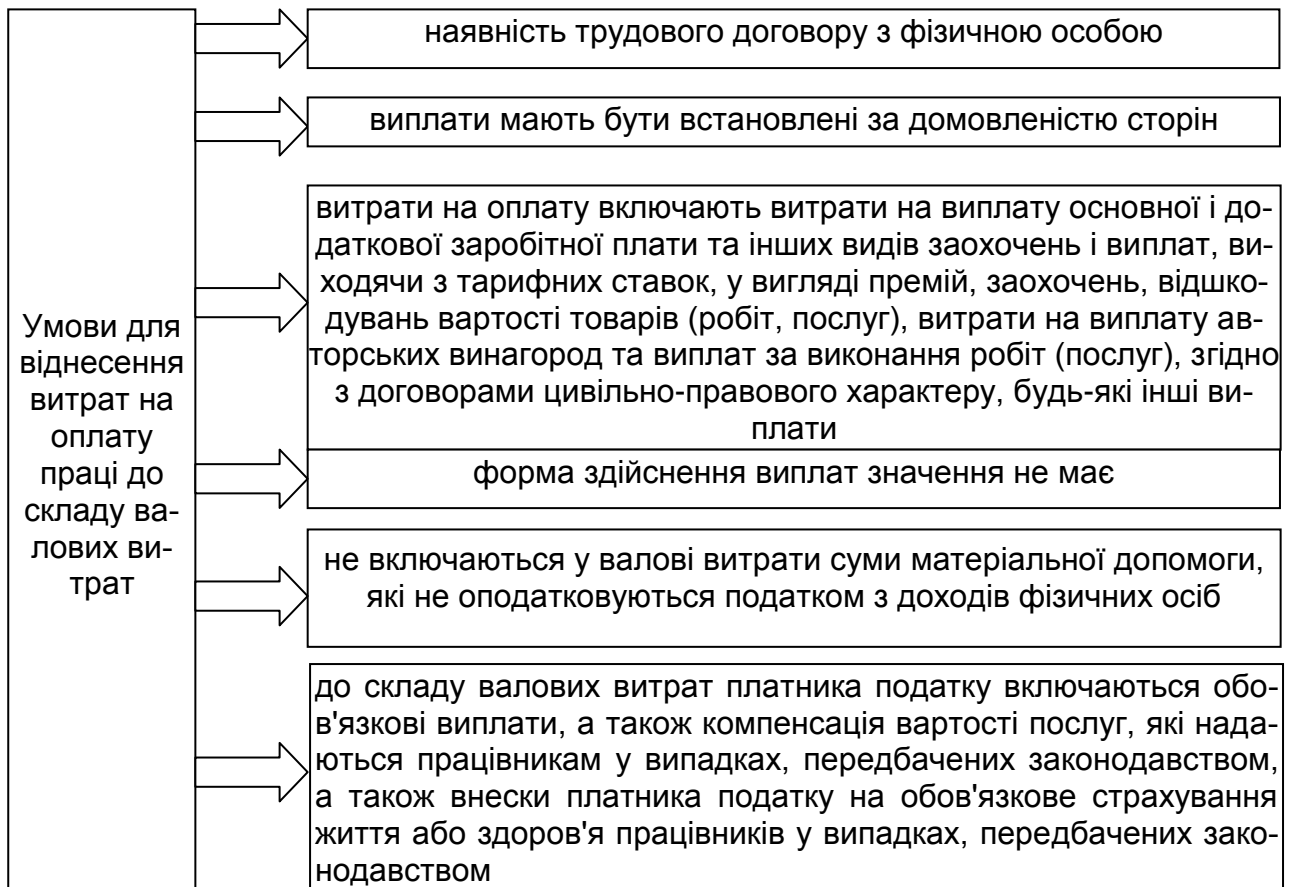


Рис. 8.5. **Особливості віднесення виплат з оплати праці до валових витрат**

Витрати платника за договором довгострокового страхування життя або будь-якого виду недержавного пенсійного забезпечення найманих робітників включаються до складу валових витрат з урахуванням додаткових обмежень;

- 12) внески на соціальні заходи;
- 13) інші витрати згідно з законом.

Не включаються до складу валових витрат витрати на:

- 1) потреби, не пов'язані з веденням господарської діяльності (організація та проведення прийомів, презентацій, свят, розваг та відпочинку, придбання та розповсюдження подарунків, придбання лотерей, участь в азартних іграх, фінансування особистих потреб фізичних осіб тощо);
- 2) придбання, будівництво, реконструкцію, модернізацію, ремонт основних фондів та витрати, пов'язані з видобутком корисних копалин, а також придбання нематеріальних активів, які підлягають амортизації;
- 3) сплату податку на прибуток, податку на нерухомість, податку на додану вартість, включеного до ціни товарів (для осіб, які зареєстровані платниками ПДВ), податків на доходи фізичних осіб;

4) сплату вартості торгових патентів, яка враховується у зменшення податкових зобов'язань платника податку;

5) сплату штрафів, неустойки, пені за рішенням сторін договору або відповідних державних органів, суду;

6) утримання органів управління об'єднань платників податку, включаючи утримання холдингових компаній, які є окремими юридичними особами;

7) виплату дивідендів;

8) виплату винагород або інших видів заохочень пов'язаним з платником податку фізичним чи юридичним особам у разі, якщо немає документальних доказів, що таку виплату або заохочення було проведено як компенсацію за фактично надану послугу (відпрацьований час).

Для врегулювання впливу затрат на фінансові результати, валові доходи та валові витрати, які враховуються при оподаткуванні, коригуються на різницю сальдових залишків запасів і матеріальних активів:

1. Якщо балансова вартість залишків за матеріальними активами на кінець звітного періоду перевищує їх балансову вартість на початок того ж звітного періоду, то різниця включається до складу валових доходів у такому звітному періоді.

2. Якщо балансова вартість таких запасів на кінець звітного періоду є меншою за їх балансову вартість на початок того ж періоду, то різниця включається до складу валових витрат у такому звітному періоді.

3. Якщо платник податків приймає рішення про уцінку (дооцінку) запасів згідно з правилами бухгалтерського обліку, то така операція з метою податкового обліку не змінює балансову вартість запасів та валові доходи або валові витрати, пов'язані з придбанням таких запасів.

Ще один регулюючий механізм в оподаткуванні прибутку підприємств, який поширюється тільки на резидентів, – порядок врахування від'ємного значення об'єкта оподаткування у результатах наступних податкових періодів – регламентований ст. 6 Закону. Необхідність його введення пов'язана з непередбачуваною ринковою кон'юнктурою, зміна якої може призвести до виникнення "податкових збитків". Крім того, від'ємне значення бази оподаткування може виникнути у періоди оновлення продукції, застосування нових технологій та при виході на нові ринки збуту, внаслідок чого підприємство вимушене нести підвищені витрати, які будуть компенсовані в майбутньому.

4. Якщо об'єкт оподаткування за результатами податкового року має від'ємне значення об'єкта оподаткування (з урахуванням суми амортизаційних відрахувань), сума такого від'ємного значення підлягає включенню до складу валових витрат першого календарного кварталу наступного податкового року. Розрахунок об'єкта оподаткування за наслідками півріччя, трьох кварталів та року здійснюється з урахуванням від'ємного значення об'єкта оподаткування попереднього року у складі валових витрат таких податкових періодів наростаючим підсумком до повного погашення такого від'ємного значення.

У разі укладення договорів, які передбачають здійснення оплати товарів (робіт, послуг) на користь нерезидентів, що мають офшорний статус, чи при здійсненні розрахунків через таких нерезидентів або через їх банківські рахунки, незалежно від того, чи здійснюється така оплата (в грошовій або іншій формі) безпосередньо або через інших резидентів або нерезидентів, витрати платників податку на оплату вартості таких товарів (робіт, послуг) включаються до складу їх валових витрат у сумі, що становить 85 % вартості цих товарів (робіт, послуг).

У переліку витрат підприємства особливе місце займають витрати подвійного призначення (рис. 8.6).

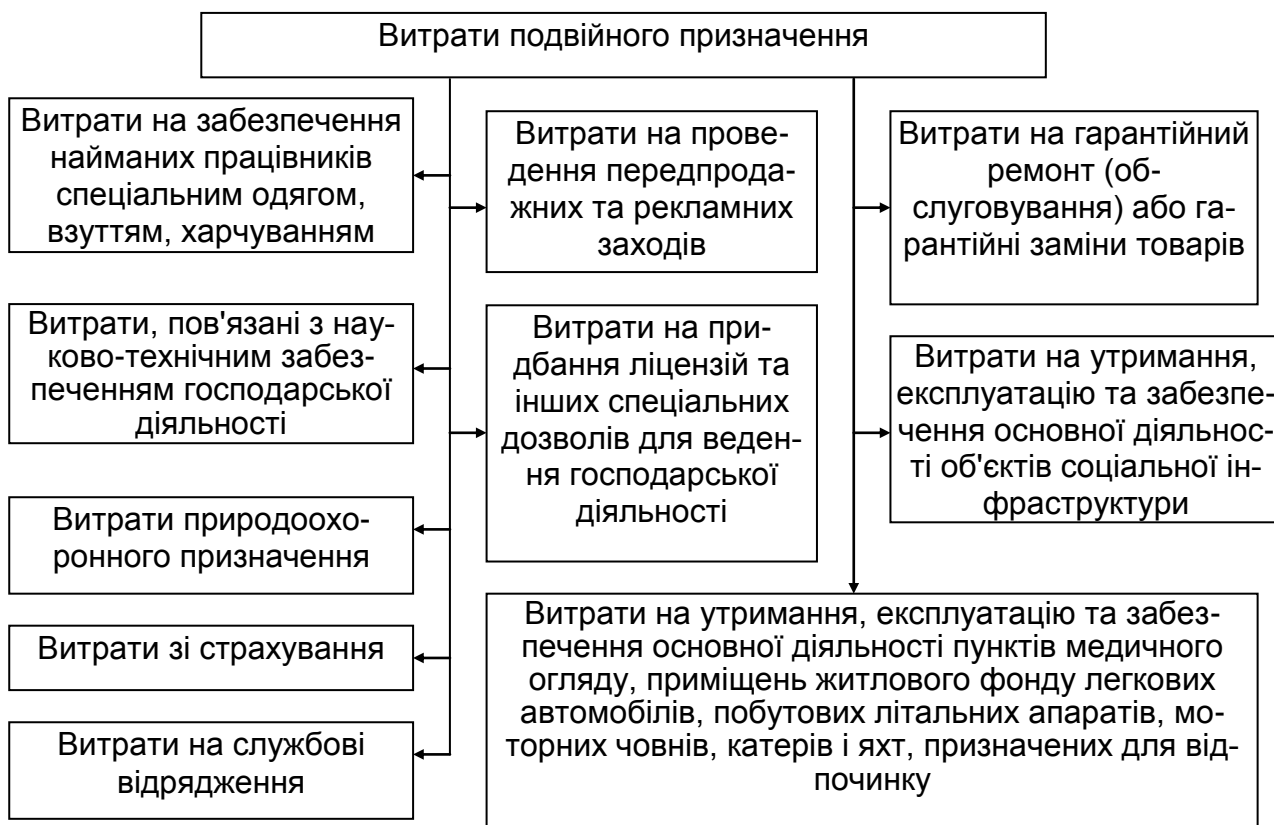


Рис. 8.6. Склад витрат подвійного призначення

Амортизація – це поступове віднесення витрат з придбання, виготовлення або поліпшення основних фондів і нематеріальних активів на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань.

Під терміном "основні фонди" слід розуміти матеріальні цінності, що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності протягом періоду, який перевищує 365 календарних днів з дати введення в експлуатацію таких матеріальних цінностей, та вартість яких перевищує 1 000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом. Витрати на придбання будь-яких матеріальних цінностей, вартість яких не перевищує 1 000 гривень, що призначені для використання у господарській діяльності платника податку, включаються до складу валових витрат платника податку в загальному порядку.

Амортизації підлягають витрати на:

придбання основних фондів та нематеріальних активів для власного виробничого використання;

самостійне виготовлення основних фондів для власних виробничих потреб;

проведення всіх видів ремонтів, реконструкції, модернізації та інших видів поліпшення основних фондів;

капітальні поліпшення землі, не пов'язані з будівництвом: іригація, осушення, збагачення.

Не підлягають амортизації та повністю відносяться до складу валових витрат звітного періоду витрати платника податку:

на придбання і відгодівлю продуктивної худоби;

на вирощування багаторічних плодоносних насаджень;

на придбання основних фондів або нематеріальних активів з метою їх подальшого продажу іншим особам чи їх використання як комплектуючих інших основних фондів, призначених для подальшого продажу іншим особам;

на утримання основних фондів, що знаходяться на консервації.

Не підлягають амортизації та провадяться за рахунок відповідних джерел фінансування:

витрати бюджетів на будівництво та утримання споруд благоустрою й жилих будинків, придбання і збереження бібліотечних і архівних фондів;

витрати на придбання та збереження Національного архівного фонду України, а також бібліотечного фонду, що формується та утримується за рахунок бюджетів, бібліотечних і архівних фондів;

витрати бюджетів на будівництво та утримання автомобільних доріг загального користування;

витрати на придбання, ремонт, реконструкцію, модернізацію або поліпшення невиробничих фондів.

Сума амортизаційних відрахувань звітного періоду визначається як сума амортизаційних відрахувань, нарахованих для кожного із календарних кварталів, що входять до такого звітного періоду. При цьому, сума амортизаційних відрахувань кварталу визначається шляхом застосування норм амортизації до балансової вартості груп основних фондів на початок розрахункового кварталу.

Для цього **основні фонди ділять на чотири групи** (рис. 8.7):

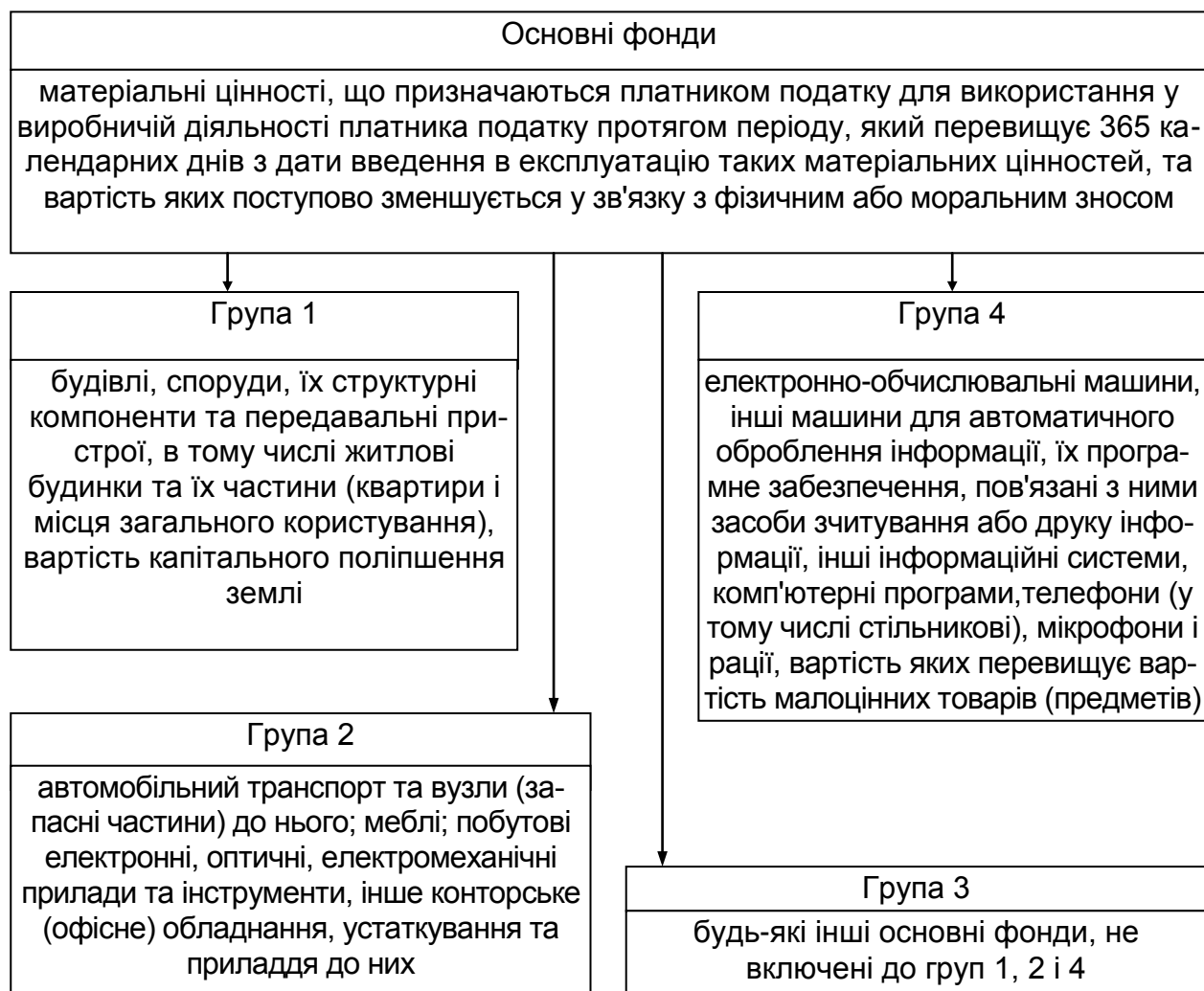


Рис. 8.7. Склад груп основних фондів

Норми амортизації встановлюються у відсотках до балансової вартості кожної з груп основних фондів на початок звітного (податкового) періоду в розрахунку на податковий квартал (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Норми амортизації основних фондів, %

Група основних фондів	Норми, що діяли до 01.01.2004 року	Норми, введені з 10.10.2004 року
Група 1	1,25	2
Група 2	6,25	10
Група 3	3,75	6
Група 4	x	15

Особливості нарахування амортизації за різними групами основних фондів та нематеріальними активами наведені в табл. 8.2.

Таблиця 8.2

Особливості амортизації за різними групами основних фондів

Характеристики	Групи основних фондів				Нематеріальні активи
	1	2	3	4	
Облік балансової вартості	За кожним об'єктом	За групою в цілому			За кожним об'єктом
Метод амортизації	Метод залишку, що убуває				Лінійний метод
Амортизація проводиться до	залишкової вартості 100 НМДГ	досягнення балансовою вартістю групи нульового значення			
Початок нарахування амортизації	З кварталу, наступного за введенням в експлуатацію об'єкта основних фондів або нематеріального активу				

Платник податку може прийняти рішення про застосування інших норм амортизації, що не перевищують зазначених норм. Це рішення приймається платником до початку звітного податкового року, не може бути змінене протягом року і доводиться до відома податкового органу разом із поданням декларації за перший квартал такого звітного року.

Балансова вартість групи основних фондів (окремого об'єкта основних фондів групи 1) на початок звітної періоду (розрахункового кварталу) розраховується за таким алгоритмом (рис. 8.8).

Балансова вартість групи основних фондів (окремого об'єкта основних фондів групи 1) на початок розрахункового кварталу
=
балансова вартість групи (окремого об'єкта основних фондів групи 1) на початок кварталу, що передував розрахунковому
+
сума витрат, понесених на придбання основних фондів, здійснення капітального ремонту, реконструкцій, модернізацій та інших поліпшень основних фондів, що підлягають амортизації, протягом попереднього кварталу
-
сума виведених з експлуатації основних фондів (окремого об'єкта основних фондів групи 1) протягом попереднього кварталу
-
сума амортизаційних відрахувань, нарахованих у попередньому кварталі

Рис. 8.8. Алгоритм розрахунку балансової вартості груп основних фондів

Для амортизації нематеріальних активів застосовується лінійний метод, за яким кожний окремий вид нематеріального активу амортизується рівними частками, виходячи з його первісної вартості з урахуванням індексації протягом строку, що визначається платником податку самостійно виходячи строку корисного використання таких нематеріальних активів або зі строку діяльності платника податку, але не більше 10 років безперервної експлуатації. Амортизація окремого об'єкта основних фондів групи 1 проводиться до досягнення його балансовою вартістю 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Залишкова вартість такого об'єкта відноситься до складу валових витрат відповідного податкового періоду, а його вартість прирівнюється до нуля.

Амортизація основних фондів груп 2, 3 і 4, а також нематеріальних активів проводиться до досягнення балансовою вартістю групи (нематеріального активу) нульового значення.

Платники податку мають право протягом звітної періоду віднести до валових витрат будь-які витрати, пов'язані з поліпшенням основних фондів, що підлягають амортизації, у тому числі витрати на поліпшення орендованих основних фондів, у сумі, яка не перевищує 10% сукупної

балансової вартості всіх груп основних фондів станом на початок звіт-ного періоду.

Витрати, що перевищують зазначену суму, розподіляються пропорційно сумі фактично понесених платником податку витрат на поліпшення основних фондів груп 2, 3 і 4 чи окремих об'єктів групи 1 та збільшують балансову вартість основних фондів відповідних груп чи окремих об'єктів основних фондів групи 1 станом на початок розрахункового кварталу.

Згідно з Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств" базова ставка податку на прибуток встановлена у розмірі 25% від об'єкта оподаткування, яким є оподатковуваний прибуток.

Платники податку самостійно визначають суми податку, що підлягають сплаті. За податком з прибутку використовують такі **податкові періоди**: календарний квартал; календарне півріччя; календарні три квартали; календарний рік.

Податковий період починається з першого календарного дня податкового періоду і закінчується останнім календарним днем податкового періоду, крім виробників сільськогосподарської продукції, для яких річний податковий період починається з 1 липня поточного звітного (бюджетного) року.

Основним методом податкового обліку, що застосовується в оподаткуванні прибутку підприємств, є метод "першої події".

Датою збільшення валових витрат є дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

або дата списання коштів із банківських рахунків на оплату товарів (робіт, послуг) чи день видачі коштів з каси – в разі придбання товарів за готівку;

або дата оприбуткування товарів, а для робіт (послуг) – дата фактичного отримання результатів робіт (послуг).

Разом з тим, в деяких випадках існують виключення з цього загального правила (наприклад, валові витрати та валовий дохід при розрахунках бюджетними коштами визначається касовим методом).

Датою збільшення валового доходу є дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

або дата зарахування коштів від покупця на банківський рахунок, або дата оприбуткування готівки в касі;

або дата відвантаження товарів, а для робіт (послуг) – дата фактичного надання результатів робіт (послуг).

Податок, що підлягає сплаті до бюджету, визначається за формулою:

$$\Sigma_{\text{пп}} = \text{ОП} \times \text{Спп} - \text{АВ} - \text{Пп}, \quad (8.2)$$

де $\Sigma_{\text{пп}}$ – сума податку з прибутку, яка підлягає сплаті до бюджету;

ОП – об'єкт оподаткування – оподатковуваний прибуток;

Спп – ставка податку на прибуток;

АВ – авансовий внесок (внесок), що сплачується при виплаті дивідендів;

Пп – плата за патент (якщо підприємство здійснює ті види діяльності, які підлягають патентуванню).

Податок за звітний період сплачується до відповідного бюджету у строк, визначений законом для квартального податкового періоду (рис. 8.9)

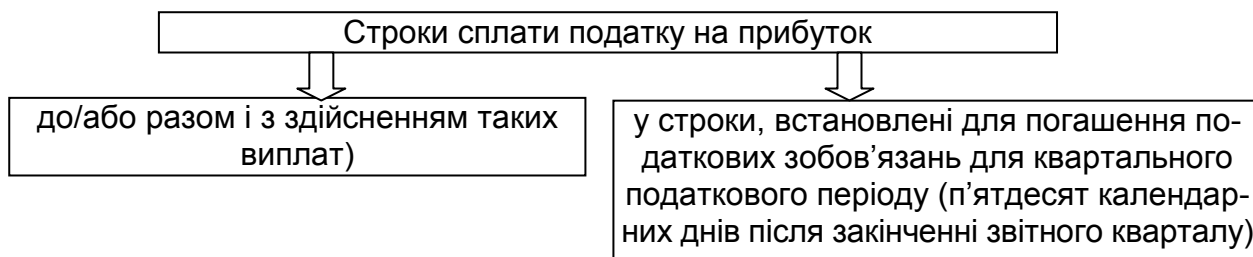


Рис. 8.9. Терміни сплати податку на прибуток

Платники податків зобов'язані у строки, визначені законом, подати до податкового органу податкову декларацію про прибуток за звітний період, розраховану наростаючим підсумком з урахуванням від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових періодів у разі його наявності. Згідно з законом, якщо об'єкт оподаткування платника податку з числа резидентів за результатами податкового року має від'ємне значення об'єкта оподаткування (з урахуванням суми амортизаційних відрахувань), сума такого від'ємного значення підлягає включенню до складу валових витрат першого календарного кварталу наступного податкового періоду. Розрахунок об'єкта оподаткування за наслідками півріччя, трьох кварталів та року здійснюється з урахуванням від'ємного значення об'єкта оподаткування попереднього року в складі валових витрат таких податкових періодів наростаючим підсумком до повного погашення такого від'ємного значення.

За звітні квартал, півріччя та три квартали платники подають спрощену декларацію, а за результатами звітного року – повну.

Для суб'єктів малого підприємництва починаючи з 1999 року застосовується спрощена система оподаткування, обліку та звітності, яка передбачає заміну 11 загальнодержавних та місцевих податків і зборів сплатою єдиного податку (рис. 8.10), який може бути класифікований як прямий податок.



Рис. 8.10. **Взаємодія єдиного податку для юридичних осіб з іншими податками і зборами**

Критерії платників єдиного податку встановлені Указом Президента України №746 [13]. Разом з тим, спрощена система оподаткування, обліку та звітності як засіб державної підтримки може бути застосована не будь-якими особами, а тільки суб'єктами малого підприємництва. Виходячи з цього, існує два рівні обмежень для застосування цієї

альтернативної системи оподаткування: обмеження для платників єдиного податку та обмеження для віднесення юридичних осіб до суб'єктів малого підприємництва [7] (рис. 8.11).



Рис. 8.11. Умови переходу на спрощену систему оподаткування та роботи на єдиному податку

Юридичні особи можуть обрати одну зі ставок єдиного податку:

6% суми виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) без урахування акцизного збору у разі сплати ПДВ;

10% суми виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), за винятком акцизного збору, у разі включення ПДВ до складу єдиного податку.

При цьому принциповим моментом є те, що суб'єкт малого підприємства має можливість самостійного вибору однієї з цих двох ставок, різниця між якими пов'язана виключно з тим, чи включається ПДВ до складу єдиного податку, чи сплачується окремо.

Базою оподаткування у юридичних осіб – суб'єктів малого підприємства є виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) без урахування акцизного збору. Для платників єдиного податку за ставкою 10% в базу оподаткування не включаються також суми ПДВ, оскільки нараховувати їх такий платник не має права.

Під виручкою від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у ст. 1 Указу [13] розуміється сума, фактично отримана суб'єктом підприємницької діяльності на розрахунковий рахунок чи (і) в касу за здійснення операцій з продажу продукції (товарів, робіт, послуг).

У випадку продажу основних фондів виручка від їх реалізації визначається як різниця між сумою, отриманою від реалізації цих фондів, та їх залишковою вартістю на момент продажу. Остання, у свою чергу, обчислюється за правилами бухгалтерського обліку.

Перехід на спрощену систему оподаткування для юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – можливий з будь-якого податкового періоду, а для єдиного податку тривалість податкового періоду дорівнює кварталу. Таким чином, протягом року існує чотири дати, з яких можна перейти на спрощену систему оподаткування: 1 січня, 1 квітня, 1 липня і 1 жовтня.

Зареєстровані у встановленому порядку новостворені суб'єкти підприємницької діяльності мають право перейти на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності з того кварталу, в якому здійснено їх державну реєстрацію. Новостворені та зареєстровані платники єдиного податку сплачують його за повний місяць, з якого розпочали діяльність.

З метою переходу на єдиний податок юридична особа подає письмову заяву встановленого зразка до органу державної податкової

служби за місцем реєстрації із зазначенням ставки податку. Строки подання заяви – не пізніше ніж за 15 днів до початку наступного звітного (податкового) кварталу.

Ті суб'єкти малого підприємництва, які вже застосовують спрощену систему оподаткування, щорічно подовжують свій статус, подаючи відповідну заяву в орган державної податкової служби за місцем реєстрації.

Орган державної податкової служби протягом 10 днів з моменту подання заяви має видати Свідоцтво, а в разі негативного результату платнику надається вмотивоване рішення щодо відмови у його видачі в письмовій формі.

Протягом 10 днів з моменту подання заяви і за умови дотримання всіх вимог, що встановлені для платників єдиного податку та для суб'єктів малого підприємництва, орган ДПС видає платнику податку Свідоцтво, а в разі негативного результату платнику надається вмотивоване рішення щодо відмови у його видачі в письмовій формі.

Строк дії Свідоцтва – 1 рік (в межах календарного року). Після закінчення строку дії, Свідоцтво необхідно повернути до відповідного органу податкової служби, незалежно від того, яке рішення прийняв суб'єкт малого підприємництва: далі сплачувати чи відмовитися від сплати єдиного податку.

Повернення на звичайну систему оподаткування може здійснюватися за ініціативою платника або у зв'язку із порушенням законодавчих вимог до платників єдиного податку.

У першому випадку підставою для скасування статусу платника єдиного податку є заява про відмову від спрощеної системи оподаткування, яка подається в строки, встановлені для заяви на застосування єдиного податку, але форма цієї заяви нормативними актами не регламентована.

У другому випадку перехід на звичайну систему оподаткування є своєрідною санкцією за порушення вимог, встановлених для платників єдиного податку. Так, підставою для обов'язкового повернення на звичайну систему оподаткування може бути: перевищення граничного обсягу виручки від реалізації, здійснення бартерної операції тощо.

Чинним законодавством передбачено, що протягом календарного року на єдиний податок перейти можна тільки один раз.

Перехід підприємства на єдиний податок передбачає ведення платниками Книги обліку доходів і витрат суб'єкта малого підприємництва, яка за своєю суттю є базовою формою податкового обліку з даного податку. У ній у хронологічному порядку на підставі первинних документів здійснюються записи про операції, що відбулися у звітному періоді.

Формою податкової звітності є *Розрахунок сплати єдиного податку суб'єктом малого підприємництва – юридичною особою*, форма якого затверджена ДПАУ окремо для платників єдиного податку за ставкою 6% і за ставкою 10%.

Звітний податковий період при спрощеній системі оподаткування дорівнює податковому кварталу. За результатами господарської діяльності за звітний податковий квартал суб'єкти малого підприємництва – юридичні особи – подають до органу державної податкової служби:

розрахунок про сплату єдиного податку;

декларацію про сплату податку на додану вартість (в разі обрання ставки 6 %);

платіжні доручення на сплату єдиного податку за звітний період з позначкою банку про зарахування коштів.

Строки подання податкової звітності (до 20 числа місяця, що настає за звітним (податковим) періодом) та перерахування податку (щомісяця не пізніше 20 числа наступного місяця), встановлені Указом [40] не відповідають загальним правилам встановлення таких строків.

Юридичні особи – суб'єкти малого підприємництва – сплачують єдиний податок на окремий рахунок відділень Державного казначейства України, з якого наступного дня після надходження коштів сума єдиного податку розподіляється в таких розмірах:

до Державного бюджету України — 20 %;

до відповідного місцевого бюджету — 23 %;

до Пенсійного фонду України — 42 %;

на загальнообов'язкове державне соціальне страхування — 15 % (у тому числі на випадок безробіття — 4 %).

Суб'єкти малого підприємництва несуть відповідальність за правильність обчислення, своєчасність подання розрахунків та сплати сум єдиного податку згідно з законодавством України, тобто будь-які спеціальні норми щодо пені і штрафних санкцій для єдиного податку не застосовуються.

Ситуаційне завдання:

Засновник (фізична особа) вносить до статутного фонду нашого підприємства товар. Які податкові наслідки спричинює ця операція для підприємства-емітента? Зокрема, чи має воно право на валові витрати при отриманні товару як внеску до статутного фонду?

8. 2. Оподаткування доходів фізичних осіб

Основним прямим податком з населення в Україні сьогодні є податок з доходів фізичних осіб, який справляється з 1 січня 2004 року згідно з Законом України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 року N 889-IV [10].

Податок з доходів фізичних осіб – плата фізичної особи за послуги, які надаються їй територіальною громадою, на території якої така фізична особа має податкову адресу (місце постійного або переважного проживання платника податку, місце реєстрації платника податку, визначене згідно з законодавством) або розташовано особу, що виплачує оподатковувані доходи.

Основні елементи податку з доходів фізичних осіб наведені на рис. 8.12.

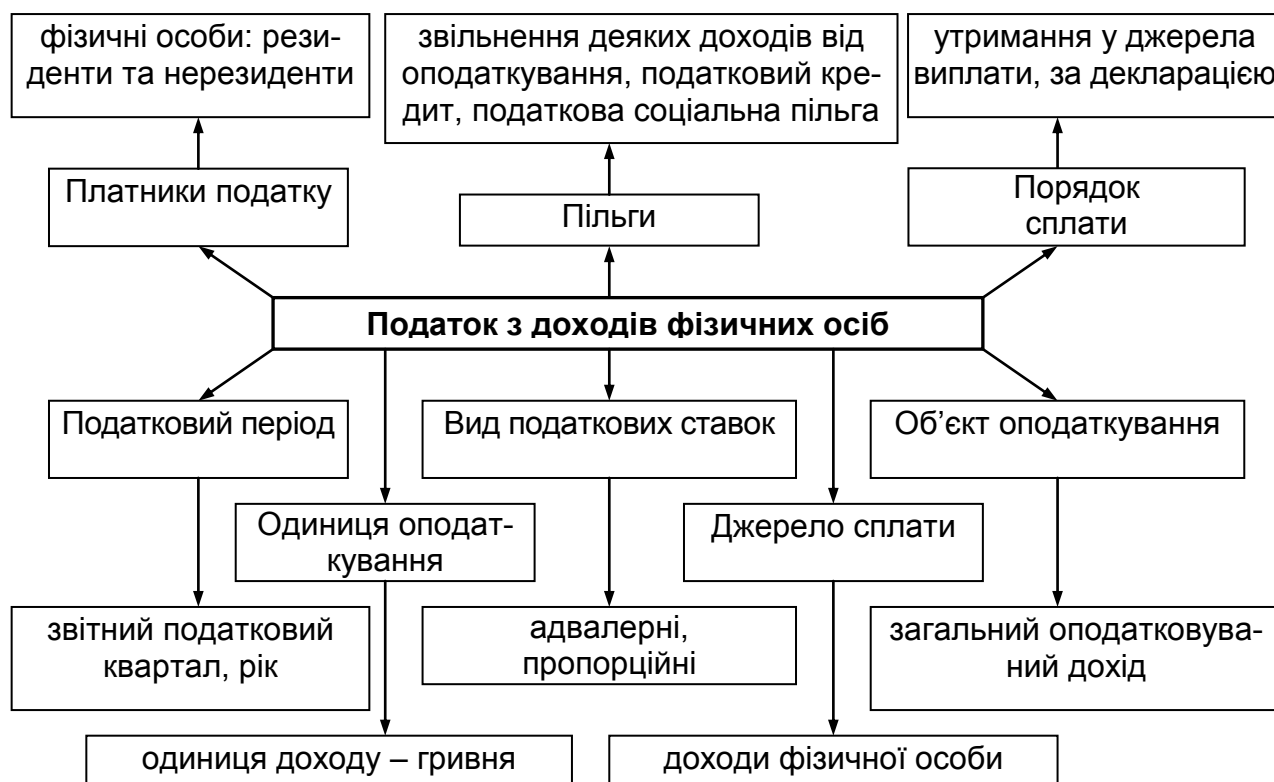


Рис. 8.12. Загальна характеристика податку з доходів фізичних

Платниками податку з доходів фізичних осіб є:

резиденти, які отримують як доходи з джерелом їх походження з території України, так й іноземні доходи;

нерезиденти, які отримують доходи з джерелом їх походження з території України.

Не є платниками податку нерезиденти, які отримують доходи з джерелом їх походження з території України та мають дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені на умовах взаємності міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, відносно доходів, одержуваних ними безпосередньо від здійснення такої дипломатичної діяльності.

Для цілей податку з доходів фізичних осіб суттєве значення має їх класифікація за критерієм трудових відносин з працедавцем. За цим критерієм всі платники розподіляються на найманих осіб та фізичних осіб, які не вважаються в цілях оподаткування найманими особами.

До категорії працедавців відносяться як юридичні особи (їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи чи їх представництва), так і фізичні особи, які зареєстровані суб'єктами підприємницької діяльності.

Наймана особа – це фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує трудову функцію виключно за дорученням або наказом працедавця згідно з умовами укладеного з ним трудового договору (контракту) відповідно до закону. При цьому усі вигоди від виконання такої трудової функції (крім заробітної плати такої найманої особи, інших виплат чи винагород на її користь, передбачених законодавством), а також усі ризики, пов'язані з таким виконанням або невиконанням, отримуються (несуться) працедавцем.

Ще одна категорія платників, оподаткування яких має свої особливості, – ***самозайняті особи*** – платники податку, які є суб'єктами підприємницької діяльності або здійснюють незалежну професійну діяльність та не є найманими особами у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

Об'єктом оподаткування є дохід – сума будь-яких коштів, вартість матеріального і нематеріального майна, інших активів, що мають вартість, у тому числі цінних паперів або деривативів, одержаних платником податку у власність або нарахованих на його користь, чи набутих не законним шляхом, протягом відповідного звітного податкового періоду з різних джерел як на території України, так і за її межами.

Об'єктом оподаткування резидента є:

загальний місячний оподатковуваний дохід;

чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального річного оподаткованого доходу на суму податкового кредиту такого звітного року;

доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті;

іноземні доходи.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

загальний місячний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України;

загальний річний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України;

доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті.

При нарахуванні доходів у будь-яких негрошових формах, об'єкт оподаткування визначається як вартість такого нарахування, визначена за звичайними цінами, помножена на коефіцієнт, який розраховується за такою формулою:

$$K = 100 : (100 - Sp), \quad (8.3)$$

де K – коефіцієнт;

Sp – ставка податку, встановлена для таких доходів на момент такого нарахування.

Вартість такого нарахування визначається виходячи із звичайної ціни, збільшеної на суму:

податку на додану вартість, якщо особа, яка здійснює таке нарахування, є платником податку на додану вартість;

акцизного збору, якщо надається підакцизний товар.

При нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати, об'єкт оподаткування визначається як нарахована сума такої заробітної плати, зменшена на суму збору до Пенсійного фонду України чи внесків до фондів загальнообов'язкового соціального страхування, які відповідно до закону справляються за рахунок доходу найманої особи.

Загальний оподатковуваний дохід – включає в себе будь-які доходи, які підлягають оподаткуванню, нараховані (виплачені) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду. Він складається

з доходів, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх нарахуванні (виплаті), доходів, які підлягають оподаткуванню у складі загального річного оподаткованого доходу, а також доходів, які оподатковуються за наслідками інших податкових періодів, визначених цим Законом.

Загальний оподатковуваний дохід поділяється на загальний місячний оподатковуваний дохід та загальний річний оподатковуваний дохід, відповідно до звітного податкового періоду, за наслідками якого вони підлягають оподаткуванню. Звітним податковим періодом виступає проміжок часу, який розпочинається з першого календарного дня звітного місяця або року та закінчується останнім календарним днем такого місяця або року. Якщо фізична особа вперше отримує оподатковуваний доходи всередині податкового періоду, то перший податковий період розпочинається з дня отримання таких доходів.

Загальний річний оподатковуваний дохід складається з суми місячних оподатковуваних доходів звітного року, а також оподатковуваних доходів, отриманих платником податку у попередні роки та виявлених у звітному році.

До доходів, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті і не включаються в загальний оподатковуваний дохід, відносять такі доходи (рис. 8.13).

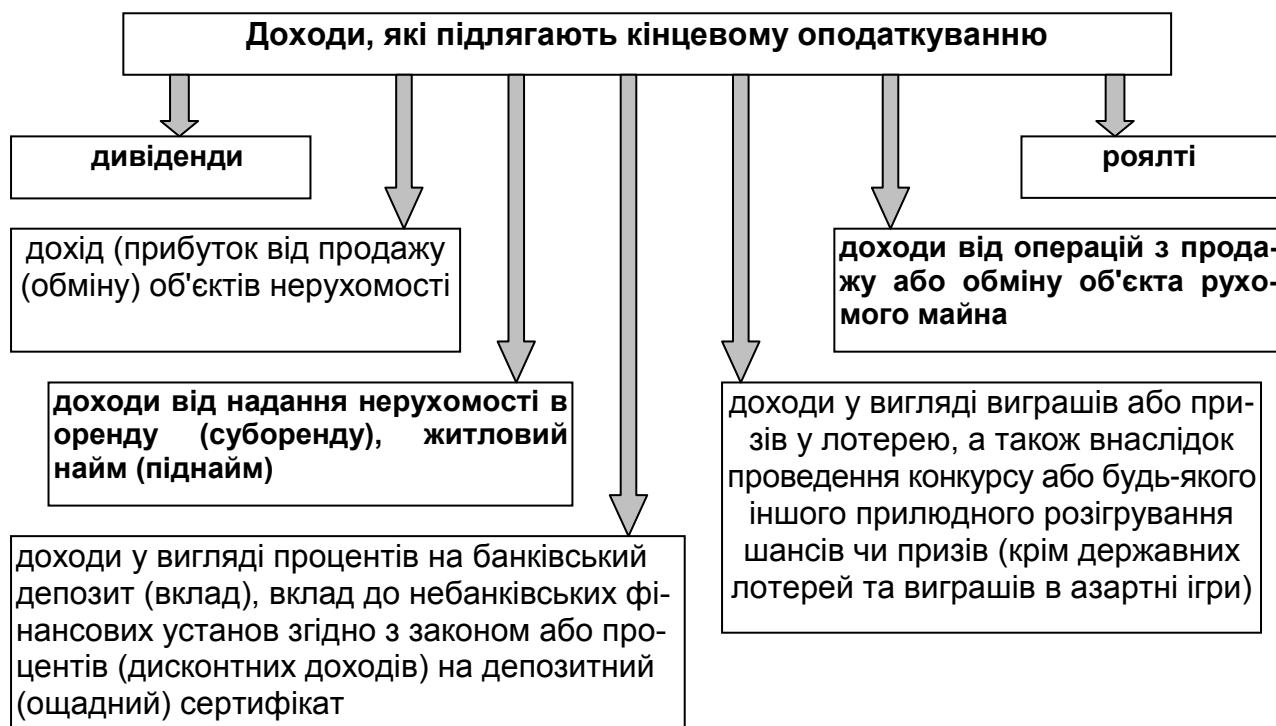


Рис. 8.13. Доходи, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті за їх рахунок

Ставка податку з доходів фізичних осіб, встановлена Законом, дорівнює 15 % від об'єкта оподаткування. Крім того законодавством передбачені інші ставки податку, що залежать від виду оподатковуваного доходу (0%, 5%, 30%).

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги, розмір якої визначається соціальним статусом отримувача.

Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого місячного доходу платнику податку у вигляді заробітної плати виключно за одним місцем його нарахування (виплати). Обмеження щодо застосування податкової соціальної пільги наведені на рис. 8.14.

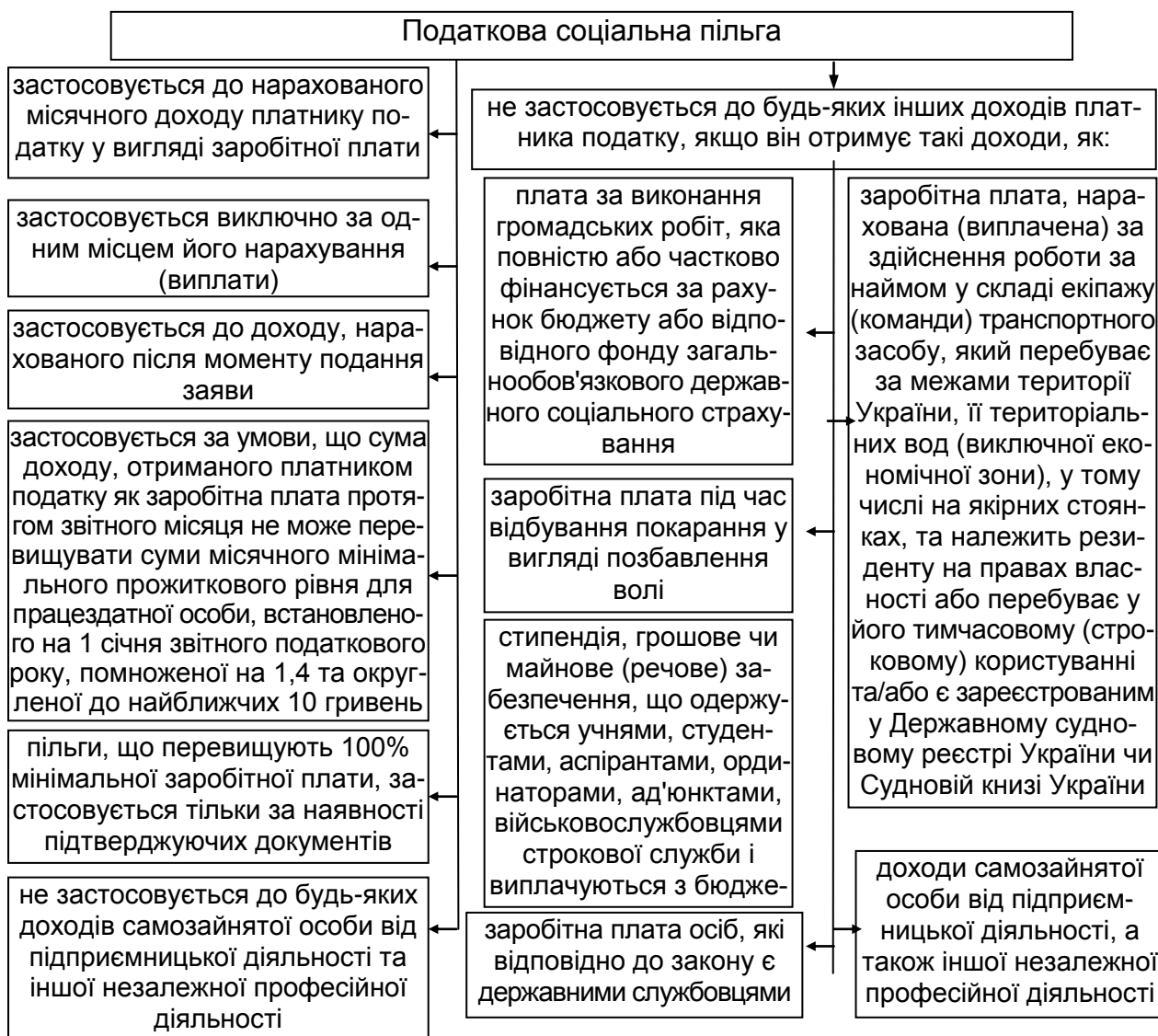


Рис. 8.14. Обмеження щодо застосування податкової соціальної пільги

Принципово новим моментом в механізмі оподаткування фізичних осіб (порівняно з прибутковим податком з громадян, який діяв до 2004 року) є податковий кредит.

Податковий кредит – сума (вартість) витрат, понесених платником податку – резидентом – у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб протягом звітного року (крім витрат на сплату податку на додану вартість та акцизного збору), на суму яких дозволяється зменшення суми його загального річного оподатковуваного доходу, одержаного за наслідками такого звітного року, у випадках, визначених Законом.

Підстави для нарахування податкового кредиту із зазначенням конкретних сум відображаються платником податку у річній податковій декларації (рис. 8.15).

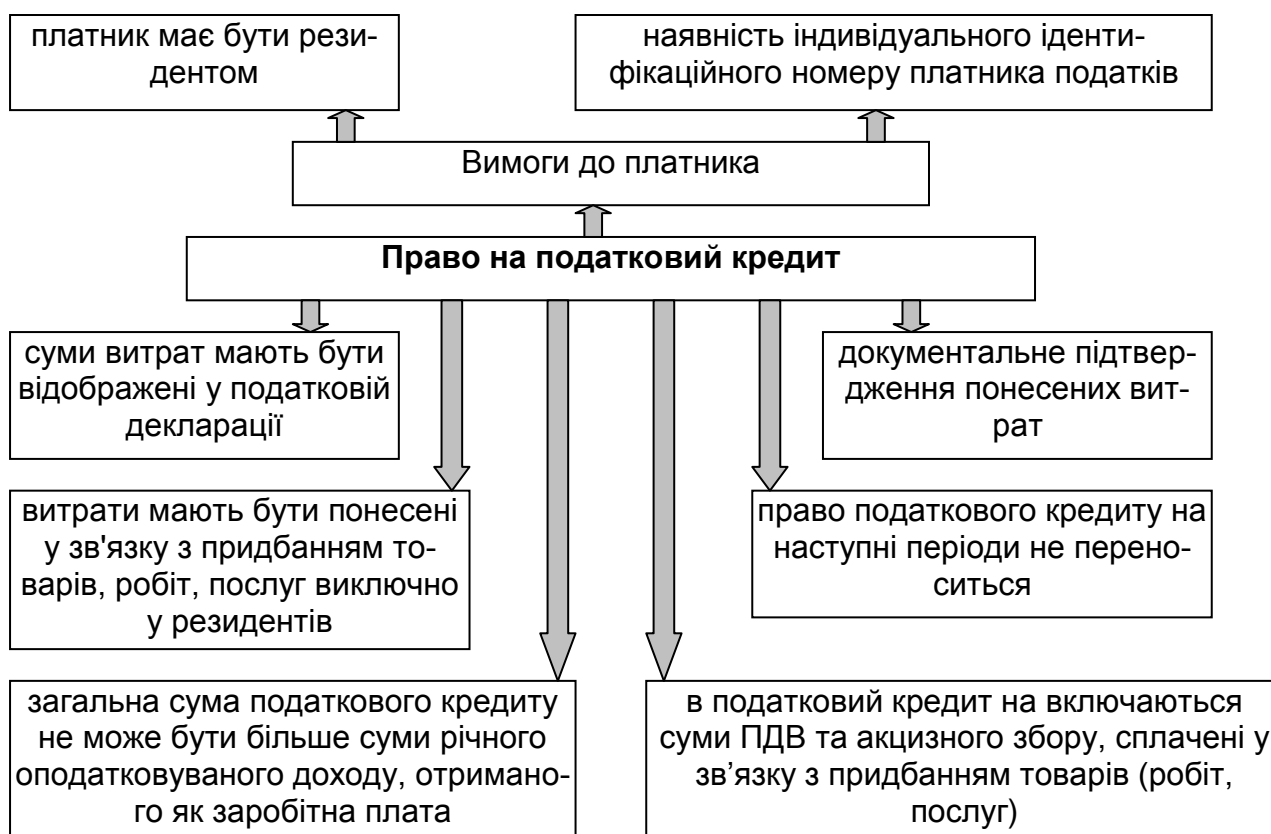


Рис. 8.15. Загальні умови для нарахування податкового кредиту

До складу податкового кредиту включаються фактично понесені витрати, підтверджені платником податку документально, які ідентифікують продавця товарів (робіт, послуг) та визначають суму таких витрат.

Зазначені документи не надсилаються податковому органу, але підлягають зберіганню платником податку протягом строку, достатнього для проведення податковим органом податкової перевірки стосовно нарахування такого податкового кредиту.

Платник податку має право включити до складу податкового кредиту звітного року такі витрати, фактично понесені ним протягом такого звітного року:

1) частину суми процентів за іпотечним кредитом, сплачених платником податку;

2) суму коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, зареєстрованим в Україні, у розмірі, що перевищує 2%, але не є більшим 5% від суми його загального оподаткованого доходу такого звітного року;

3) суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості середньої професійної або вищої форми навчання такого платника податку, іншого члена його сім'ї першого ступеня споріднення, але не більше встановленої граничної суми, у розрахунку за кожний повний або неповний місяць навчання протягом звітного податкового року;

4) суму власних коштів платника податку, сплачених на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування такого платника податку або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, у тому числі для придбання ліків, донорських компонентів, протезно-ортопедичних пристосувань у розмірах, що не покриваються виплатами з фонду загальнообов'язкового медичного страхування (крім деяких витрат);

5) суму витрат платника податку на сплату за власний рахунок страхових внесків, страхових премій та пенсійних внесків страховику-резиденту, недержавному пенсійному фонду, установі банку за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, за пенсійним контрактом з недержавним пенсійним фондом, а також внесків на банківський пенсійний депозитний рахунок, на пенсійні вклади як такого платника податку, так і членів його сім'ї першого ступеня споріднення, яка не перевищує (у розрахунку за кожний з повних чи неповних місяців звітного податкового року,

протягом яких діяв договір страхування) суми прожиткового мінімуму на працездатну особу, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 грн;

б) суми витрат платника податку із: штучного запліднення, незалежно від того, чи перебуває він у шлюбі з донором, чи ні; оплати вартості державних послуг, включаючи сплату державного мита, пов'язаних з усиновленням дитини.

Обов'язок нарахування, утримання і сплати (перерахування) податку до бюджету покладений на податкового агента.

Податок підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету під час виплати оподаткованого доходу єдиним платіжним документом. Банки не мають права приймати платіжні документи на виплату доходу, які не передбачають сплати (перерахування) цього податку до бюджету. Якщо оподатковуваний дохід нараховується, але не виплачується платнику податку особою, що його нараховує, то податок, який підлягає утриманню з такого нарахованого доходу, підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету у строки, встановлені законом для місячного податкового періоду.

Річна декларація про майновий стан і доходи (податкова декларація) подається платником податку, який:

а) зобов'язаний подавати таку декларацію згідно з нормами Закону [10] або інших законів;

б) має право подати таку декларацію для отримання податкового кредиту.

Обов'язок платника податку з подання декларації вважається виконаним, якщо він отримував доходи виключно від податкових агентів, зобов'язаних подавати звітність з податку з доходів фізичних осіб у встановленому порядку.

Ситуаційне завдання:

Сестра, брат якої постійно проживає за кордоном, але є громадянином України і має квартиру на території України, здає за дорученням (яке передав брат) в оренду його квартиру. Обґрунтуйте, яку ставку податку з доходів фізичних осіб необхідно зазначити в договорі оренди, а також хто має декларувати отриманий дохід?

Контрольні запитання:

1. Як розраховується податок на прибуток підприємств, що підлягає сплаті?
2. Охарактеризуйте склад валових витрат та принципи їх формування.
3. Який метод амортизації застосовується в податковому обліку з податку на прибуток підприємств для основних фондів та нематеріальних активів?
4. У чому полягає зміст механізму перенесення "збитків" в оподаткуванні прибутку підприємств?
5. Які умови переходу на єдиний податок юридичної особи?
6. Охарактеризуйте порядок справляння єдиного податку з юридичних осіб.
7. Наведіть визначення платників податку з доходів фізичних осіб та класифікацію суб'єктів оподаткування.
8. Охарактеризуйте об'єкт оподаткування податком з доходів фізичних осіб.
9. Який зміст податкового кредиту та порядок його застосування?

Тема 9. Непрямі податки

9.1. Податок на додану вартість

Оподаткування процесів споживання в Україні здійснюється через використання акцизів і мита. **Акциз** – це непрямий податок, який становить надбавку до ціни. Акцизи представлені двома формами: специфічні та універсальні.

Сутність **специфічних акцизів** у тому, що не всі товари підпадають під акцизне оподаткування, а лише окремі їх види, причому є різні підходи до оподаткування різних груп товарів. Специфічним акцизом є акцизний збір, який встановлюється за диференційованими ставками на окремі види товарів, які, як правило, не належать до речей першої необхідності, і рівень рентабельності яких досить високий.

Функціонування **універсальних акцизів** пов'язане із загальним підходом до оподаткування процесів споживання. Універсальний акциз має свої особливості порівняно зі специфічними акцизами:

- а) широка база оподаткування;
- б) можливість використання універсальної ставки незалежно від виду товару;
- в) податковою базою виступає валовий оборот в грошовому виразі;
- г) простота контролю за надходженням до державного бюджету.

Історично першими знайшли своє застосування специфічні акцизи, але розвиток виробництва товарів, розширення асортименту споживчої продукції обмежували розвиток акцизів у специфічній формі. Введення нових акцизів на кожен новий товар та товарну групу збільшувало витрати на збір податків та суттєво ускладнювало податкове адміністрування. Динамічні зрушення у споживанні почали вимагати відповідних змін і в законодавстві про оподаткування. Ось чому почала розширюватись сфера застосування універсального акцизу, яким оподатковується валовий оборот торговельного або промислового підприємства. Почали оподатковуватися усі товари, що надходять у продаж.

Найбільш досконалою формою універсального акцизу є податок на додану вартість, який зберігає переваги багаторівневого податку з обороту щодо оподаткування усіх ступенів руху товару, але одночасно ліквідує його основний недолік – кумулятивний ефект.

Специфіка нарахування та сплати ПДВ полягає в тому, що дана форма універсального акцизу нараховується та сплачується на кожному етапі руху товару від виробника до споживача.

Податок на додану вартість є непрямим податком, а тому він сплачується за рахунок покупця, а не за рахунок доходів підприємства, яке реалізує відповідні товари чи послуги. Отож, платником податку виступає підприємство, яке реалізує продукцію, а податковий тягар фактично переноситься на покупця, який виступає фактичним носієм податку.

Незважаючи на те, що відповідно до законодавства ПДВ додається до ціни продавця (постачальника), для споживача він є складовою загальних витрат на придбання товарів (робіт, послуг), тобто з позицій споживача він виступає як ціноутворюючий фактор, що збільшує ціну придбання на кожному з етапів просування товару від виробника до кінцевого споживача.

ПДВ має свої особливі ознаки, які складають його загальну характеристику як основного непрямого податку на споживання в Україні (рис. 9.1).

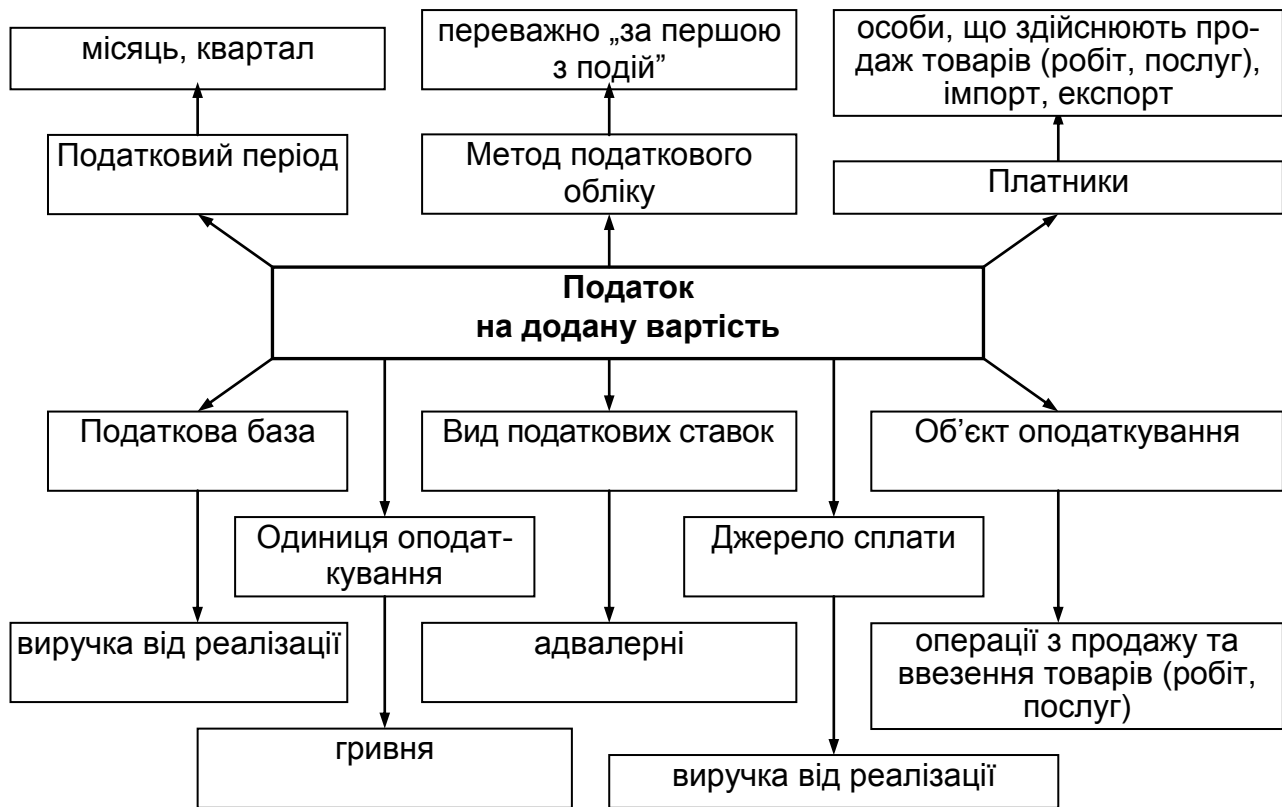


Рис. 9.1. Загальна характеристика ПДВ

Платником податку на додану вартість визначена особа, яка згідно із законодавством зобов'язана здійснювати утримання та внесення до бюджету податку, що сплачується покупцем, або особа, яка ввозить (пересилає) товари на митну територію України.

Усі платники ПДВ поділені на три групи.

До *першої групи* відносяться будь-які особи, які здійснюють або планують здійснювати господарську діяльність та реєструються за своїм добровільним рішенням як платники цього податку. Таким чином, ключовою вимогою для віднесення до цієї групи є власне рішення особи зареєструватися в якості платника. Причому в чинному законодавстві відсутні будь-які обмеження щодо добровільної реєстрації залежно від обраної системи оподаткування, тобто платники єдиного податку на свій власний розсуд можуть отримати статус платника ПДВ.

Друга група об'єднує осіб, які підлягають обов'язковій реєстрації як платники податку на додану вартість:

1) особи, в яких загальна сума від здійснення операцій з поставки товарів (послуг), у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, що підлягають оподаткуванню, нарахована (спла-

чена, надана) такій особі або в рахунок зобов'язань третім особам, протягом останніх дванадцяти календарних місяців сукупно перевищує 300 000 гривень (без урахування податку на додану вартість);

2) особи, які уповноважені вносити консолідований податок з об'єктів оподаткування, що виникають внаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності та підприємствами зв'язку, які перебувають у підпорядкуванні платника податку, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

3) особи, які поставляють товари (послуги) на митній території України використанням глобальної або локальної комп'ютерних мереж, при цьому особа-нерезидент може здійснювати таку діяльність тільки через своє постійне представництво, зареєстроване на території України;

4) особи, що здійснюють операції з реалізації конфіскованого майна, незалежно від того, чи досягають вони загальної суми операцій з поставки товарів (послуг), чи ні, а також незалежно від того, який режим оподаткування вони використовують.

У *третю групу* об'єднані особи, що імпортують (ввозять, пересилають) товари (супутні послуги) на митну територію України для їх використання або споживання на митній території України, незалежно від того, який режим оподаткування вони використовують згідно з законодавством, за винятком фізичних осіб, не зареєстрованих платниками податку, які ввозять (пересилають) товари (предмети) у супроводжувальному багажі або отримують їх як поштове відправлення у межах неторгового обороту в обсягах, що не підлягають оподаткуванню відповідно до митного законодавства (крім ввезення транспортних засобів чи запасних частин до них такими фізичними особами) та нерезидентів, які пересилають поштові відправлення на митну територію України, та отримувачів таких поштових відправлень. Тобто платники цієї групи обов'язковій чи добровільній реєстрації не підлягають.

Об'єктом оподаткування податком на додану вартість є операції платників податку з:

поставки товарів та послуг, місце надання яких знаходиться на митній території України, у тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору) для погашення заборгованості заставодавця, а також передачі об'єкта фінансового лізингу у користування лізингоотримувачу (орендарю);

ввезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі імпорту або реімпорту;

вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту, поставки транспортних послуг з перевезення пасажирів, вантажобагажу (товаробагажу) та вантажу за межами державного кордону України.

Однак, механізм нарахування ПДВ побудований на визначенні не об'єкта, а бази оподаткування (рис. 9.2).

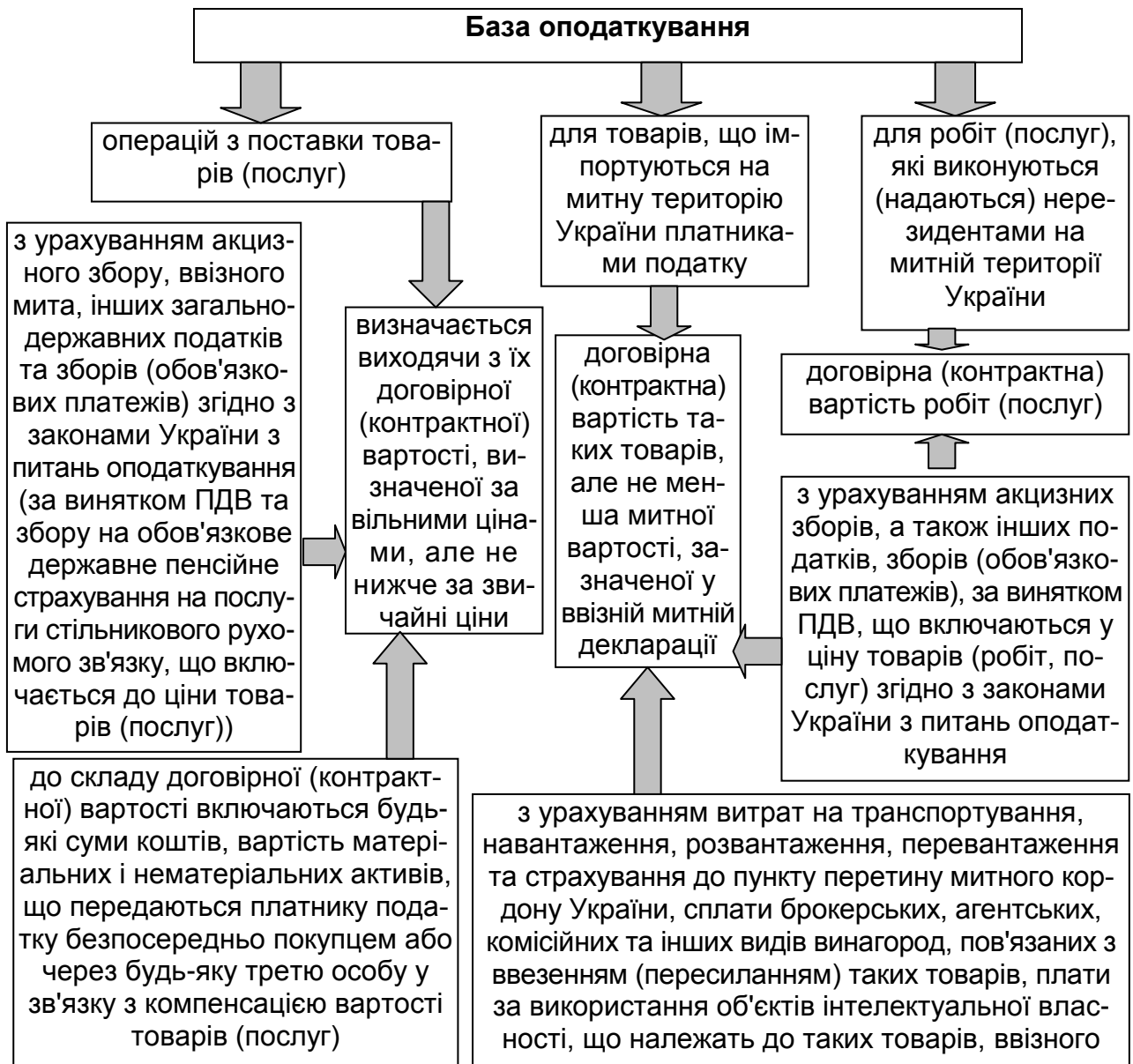


Рис. 9.2. Загальні правила визначення бази оподаткування

Світова практика оподаткування свідчить про наявність достатньо великого діапазону ставок ПДВ в різних країнах. Так, в країнах Євросоюзу

мінімальний рівень базових ставок складає 15% (Люксембург), а максимальний – 25% (Данія і Швеція). На відміну від багатьох європейських країн, які широко використовують пільгові ставки ПДВ для товарів першої необхідності, в Україні пільгові ставки цього податку на застосовуються, а чинним законодавством встановлено дві ставки:

1) базова ставка – 20% бази оподаткування. Податок додається до ціни товарів (послуг), а не включається до ціни, як це має місце відносно акцизних зборів;

2) нульова ставка, яка, у більшості випадків пов'язана зі здійсненням експортних операцій і є виключенням із загальних правил. Слід зазначити, що нульову ставку при експорті не слід розглядати як пільгу. Це – спеціальний механізм податкового регулювання експорту, застосування якого обумовлено характером ПДВ як податку на внутрішнє споживання та відповідає принципу "місця призначення", який застосовується в Україні стосовно непрямого оподаткування.

ПДВ – це складний податок, який передбачає існування спеціальної системи податкового обліку з ПДВ (рис. 9.3).

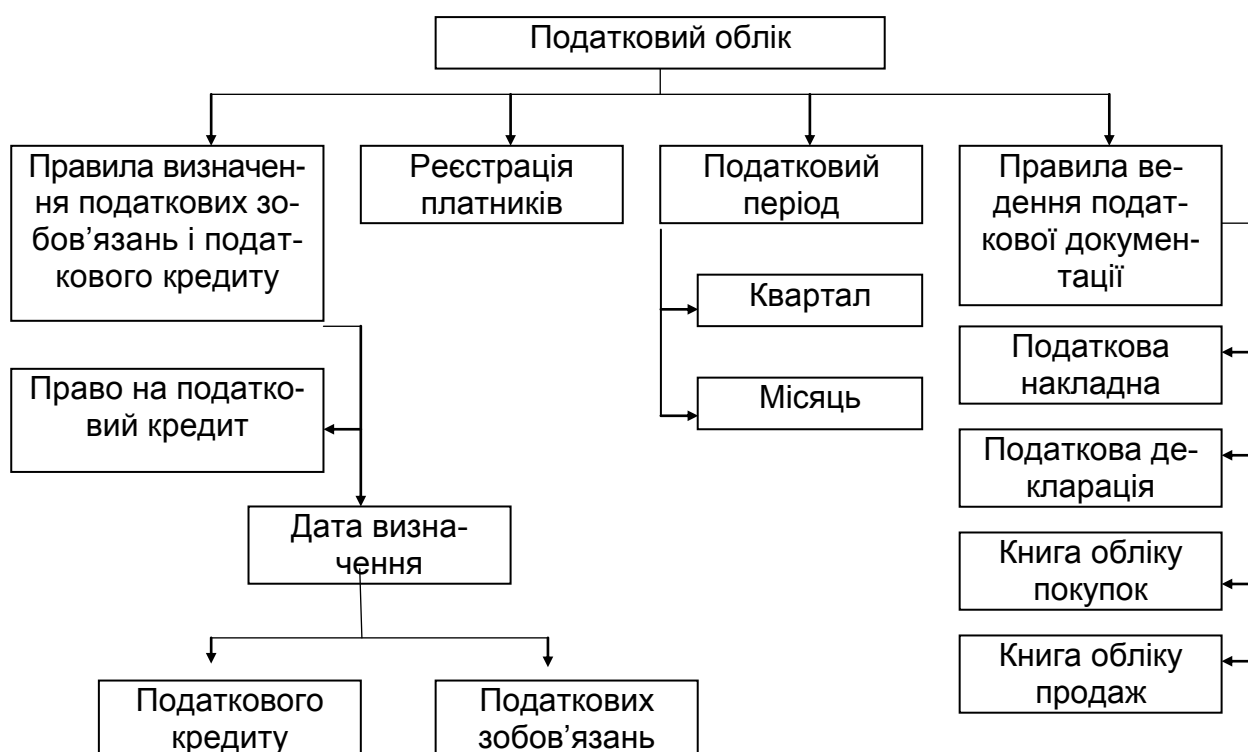


Рис. 9.3. Система податкового обліку з ПДВ

Звітним податковим і розрахунковим документом з ПДВ є податкова накладна, яка складається у момент виникнення податкових зобов'язань продавця у двох примірниках. Оригінал податкової накладної надається покупцю, копія залишається у продавця товарів (робіт, послуг).

Для фізичних осіб, не зареєстрованих як суб'єкти підприємницької діяльності, які ввозять товари на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню, оформлення митної декларації прирівнюється до подання податкової накладної.

Податкова накладна видається платником податку, який поставляє товари (послуги), на вимогу їх отримувача, та є підставою для нарахування податкового кредиту.

У разі імпорту товарів на митну територію України документом, що засвідчує право на отримання податкового кредиту, вважається вантажна митна декларація, оформлена відповідно до вимог законодавства, яка підтверджує сплату податку на додану вартість, або погашений податковий вексель.

Для відображення операцій щодо податку на додану вартість ведуть облік податкового зобов'язання і податкового кредиту.

Податкове зобов'язання – загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді.

Податковий кредит – сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду.

Податковий кредит звітного періоду складається із сум податків, нарахованих (сплачених) платником податку протягом звітного періоду у зв'язку з придбанням або виготовленням товарів та послуг, а також придбанням (будівництвом, спорудженням) основних фондів з метою їх подальшого використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку.

Умови для виникнення права на податковий кредит відображені на рис. 9.4.



Рис. 9.4. Умови для виникнення права на податковий кредит

Важливим елементом у механізмі сплати ПДВ є метод податкового обліку. Базовим для ПДВ є метод "першої події", але з цього загального правила існують деякі виключення (див. рис. 9.3).

У загальному випадку **датою виникнення податкових зобов'язань** з продажу товарів (робіт, послуг) вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

або дата зарахування коштів від покупця (замовника);

або дата відвантаження товарів, а для робіт (послуг) – дата оформлення документа, що засвідчує факт виконання робіт (послуг) платником податку.

У разі, коли продаж товарів (робіт, послуг) здійснюється з використанням кредитних або дебетових карток, дорожніх, комерційних, персональних або інших чеків, датою збільшення податкових зобов'язань вважається або дата оформлення податкової накладної, що засвідчує факт надання платником податку товарів (робіт, послуг) покупцю, або дата виписування відповідного рахунка (товарного чека), залежно від того, яка подія відбулася раніше.

Датою виникнення податкових зобов'язань орендодавця (лізингодавця) для операцій фінансової оренди (лізингу) є дата фактичного передання об'єкта фінансової оренди (лізингу) у користування орендарів (лізингоутримувачу).

Датою виникнення податкових зобов'язань у разі продажу товарів (робіт, послуг) з оплатою за рахунок бюджетних коштів є дата надходження таких коштів на поточний рахунок платника податку або дата отримання відповідної компенсації у будь-якому іншому виді, включаючи зменшення заборгованості такого платника податку за його зобов'язаннями перед таким бюджетом.

Датою виникнення податкових зобов'язань при імпорті товарів є дата подання ввізної митної декларації із зазначенням у ній суми податку, що підлягає сплаті. Датою виникнення податкових зобов'язань при імпорті робіт (послуг) є дата списання коштів з розрахункового рахунку платника податку в оплату робіт (послуг) або дата оформлення документа, що засвідчує факт виконання робіт (послуг) нерезидентом залежно від того, яка з подій відбулася першою.

Слід зазначити, що особа, яка протягом останніх 12 календарних місяців мала оподатковувані поставки, вартість яких не перевищує встановлену суму (без урахування ПДВ), може вибрати *касовий метод податкового обліку*. Платник податку не має права застосовувати вказаний метод до імпортних та експортних операцій, а також операцій з поставки підакцизних товарів.

Датою виникнення права платника податку на податковий кредит вважається:

1) дата здійснення першої з подій:

або дата списання коштів з банківського рахунку платника податку в оплату товарів (робіт, послуг), дата виписки відповідного рахунка (товарного чека) – у разі розрахунків з використанням кредитних дебетових карток або комерційних чеків;

або дата отримання податкової накладної, що засвідчує факт придбання платником податку товарів (робіт, послуг);

2) для операцій із ввезення (пересилання) товарів та супутніх послуг, а також поставці послуг нерезидентом на території України – дата сплати податку за податковими зобов'язаннями. Попередня (авансова) оплата вартості товарів (супутніх послуг), які експортуються чи імпортуються, не змінюють значення податкового кредиту або податкових зобов'язань платника податку;

3) датою виникнення права орендаря (лізингоотримувача) на збільшення податкового кредиту для операцій фінансової оренди (лізингу) є дата фактичного отримання об'єкта фінансового лізингу таким орендарем;

4) датою виникнення права замовника на податковий кредит з контрактів, визначених довгостроковими відповідно до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств", є дата збільшення валових витрат замовника довгострокового контракту.

Базовим податковим періодом щодо ПДВ є один календарний місяць, разом з тим, чинним законодавством передбачена можливість застосування подовженого (квартального) податкового періоду.

Платник податку, обсяг оподатковуваних операцій якого за минулі 12 місячних податкових періодів не перевищував 300 000 гривень, може вибрати кварталний податковий період. Заява про такий вибір подається податковому органу разом з декларацією за наслідками останнього податкового періоду календарного року. При цьому кварталний податковий період починає застосовуватися з першого податкового періоду наступного календарного року.

Якщо ж протягом будь-якого періоду з початку застосування кварталного податкового періоду обсяг оподатковуваних операцій платника перевищує встановлену суму, він зобов'язаний самостійно перейти на місячний податковий період починаючи з місяця, на який припадає таке перевищення, що зазначається у відповідній податковій декларації за наслідками такого місяця.

Обчислення податку на додану вартість проводиться методом, який дістав назву сальдового. Він полягає в тому, що для обчислення суми податку, яка підлягає сплаті до бюджету, величина доданої вартості не підраховується (адже, не завжди на підприємстві можна розрахувати їх конкретну суму), а розмір податку обчислюється шляхом віднімання від

суми ПДВ з реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суми ПДВ, що сплачений постачальникам за виконані роботи, надані послуги, придбані матеріальні ресурси і введені в експлуатацію основні виробничі фонди.

Механізм обчислення ПДВ базується на співставленні сум податкового зобов'язання і сум податкового кредиту.

Сума податку, що підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету або бюджетному відшкодуванню, визначається як різниця між сумою податкового зобов'язання звітного податкового періоду та сумою податкового кредиту такого звітного періоду.

Сума ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету =

Податкове зобов'язання – Податковий кредит.

Звітним податковим документом з податку на додану вартість є податкова декларація.

Українське законодавство передбачає **три основні види пільг** щодо ПДВ:

- 1) операції, які не є об'єктом оподаткування;
- 2) операції, що звільнені від оподаткування;
- 3) пільга у вигляді оподаткування за нульовою ставкою (для сільгосптоваровиробників).

Ситуаційне завдання:

Товариство з обмеженою відповідальністю, яке було реорганізовано з державного підприємства, належить до підприємств побутового обслуговування. Підприємство планує викупити приміщення, яке орендує понад 10 років з правом наступного викупу і яке знаходиться у власності районної адміністрації. Товариство належить до платників єдиного податку за ставкою 6% і сплачує податок на додану вартість. Оплата за приміщення буде перерахована з урахуванням податку на додану вартість. Чи підлягає віднесенню до податкового кредиту перерахована до бюджету сума податку на додану вартість, нарахованого на вартість будівлі?

9.2. Акцизний збір та інші непрямі податки

Одним з невід'ємних елементів податкових систем країн світу є індивідуальний (потоварний) акциз, який в Україні має своє втілення у функціонуванні такого податку як акцизний збір.

Акцизний збір був введений в Україні у 1992 р. [14] і разом з ПДВ замінив податки з обороту і реалізації. Сучасне трактування акцизного збору визначає його як непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені законом як підакцизні, який включається до ціни товарів (продукції). Як й інші непрямі податки, акцизний збір в остаточному підсумку збирається зі споживачів продукції, хоча сплачують його виробники підакцизних товарів або їх імпортери.

Товари, які обкладаються акцизним збором носять назву підакцизних товарів. Сьогодні в Україні **підакцизними товарами** виступають:

- алкогольні напої;
- спирт етиловий;
- тютюнові вироби;
- транспортні засоби;
- пиво солодове;
- бензини, дистиляти, паливо.

Перелік підакцизних товарів і ставки акцизного збору встановлюються законами України.

Якщо здійснити порівняння акцизного збору з податком на додану вартість можна виділи і спільні (рис. 9.5) і відмінні (рис. 9.6.) риси між цими двома важливими податками на споживання.

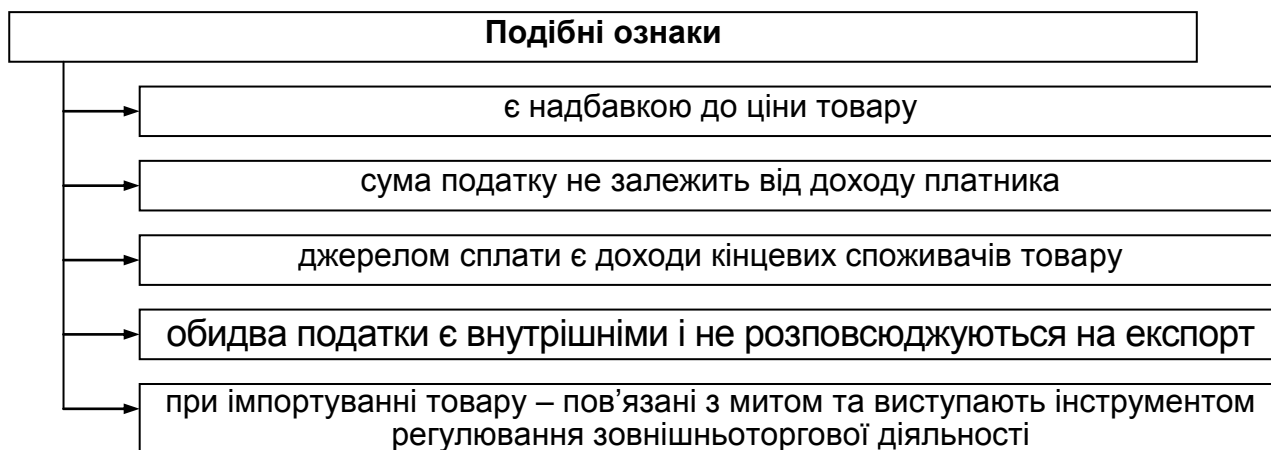


Рис. 9. 5. Подібні ознаки ПДВ та акцизного збору

Відмінні ознаки	
Податок на додану вартість	Акцизний збір
Об'єкт оподаткування	
Оборот від реалізації товарів, робіт, послуг	Оборот від реалізації підакцизних товарів, продукції

Рис. 9.6. Відмінні ознаки ПДВ і акцизного збору

Ставка	
Стандартна ставка для всіх товарів	Диференційована за групами товарів
Встановлюється у процентах	Встановлюється в твердих сумах за одиницю товару або в процентах
Механізм стягнення	
Багаторазово на кожному етапі продажу товару	Одноразово на початковому етапі процесу реалізації (виробники та імпортери підакцизних товарів)
Фіскальне значення	
Стабільність доходів бюджету	Дохід залежить від кон'юнктури ринку

Закінчення рис. 9.6.

Таким чином, **акцизний збір** – непрямий податок, основою якого виступає диференційований підхід до оподаткування різних товарів та товарних груп. Тому його відносять до категорії специфічних акцизів.

Загальна характеристика акцизного збору відображена на рис. 9.7.

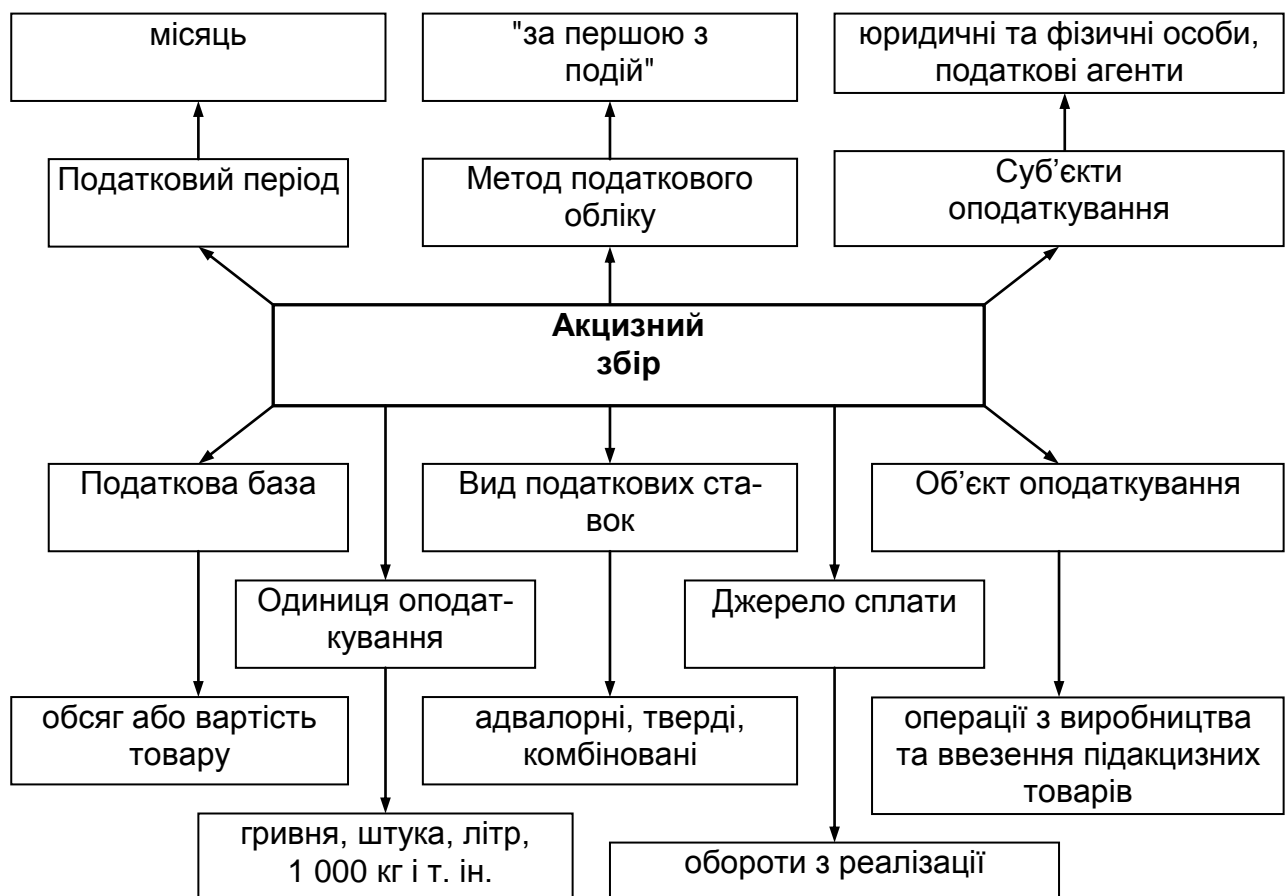


Рис. 9.7. Загальна характеристика акцизного збору

Акцизний збір дозволяє через цінові механізми непрямо впливати на обсяги виробництва та реалізації окремих підакцизних товарів як на митній території України, так і у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Справляння акцизного збору передбачає рішення фінансових проблем держави за рахунок забезпечених верств населення. Воно пом'якшує регресивність податків на споживання в цілому.

На відміну від ПДВ, **платниками акцизного збору** є не постачальники, а виробники та імпортери підакцизних товарів, у тому числі з давальницької сировини. Подальші продавці включають у ціну товару суму акцизного збору, яка оплачена виробником, але своїх податкових зобов'язань не нараховують.

Виходячи з теоретичних підходів до визначення елементів податку, об'єктом оподаткування акцизним збором виступають операції з виробництва та імпорту підакцизних товарів. Але, на жаль, в Декреті Кабінету Міністрів України "Про акцизний збір" [14] об'єкт оподаткування визначений як обороти з реалізації – для виробництва, або митна вартість – для імпортування підакцизних товарів (рис. 9.8), що відповідає податковій базі. До речі, визначення бази оподаткування акцизним збором в тексті Декрету взагалі відсутнє.



Рис. 9.8. **Об'єкти оподаткування акцизним збором**

Загальним правилом податкового обліку бази оподаткування акцизним збором операцій з виробництва підакцизних товарів є правило "за

першою з подій", відповідно до якого база оподаткування збільшується у тому податковому періоді, в якому: або відвантажений вироблений підакцизний товар, або отримана оплата з нього. Однак це правило не застосовується для імпорту підакцизних товарів, а також для оподаткування операцій з товарами, які підлягають маркуванню марками акцизного збору.

База оподаткування акцизним збором залежить від виду встановлених ставок збору (рис. 9.9).

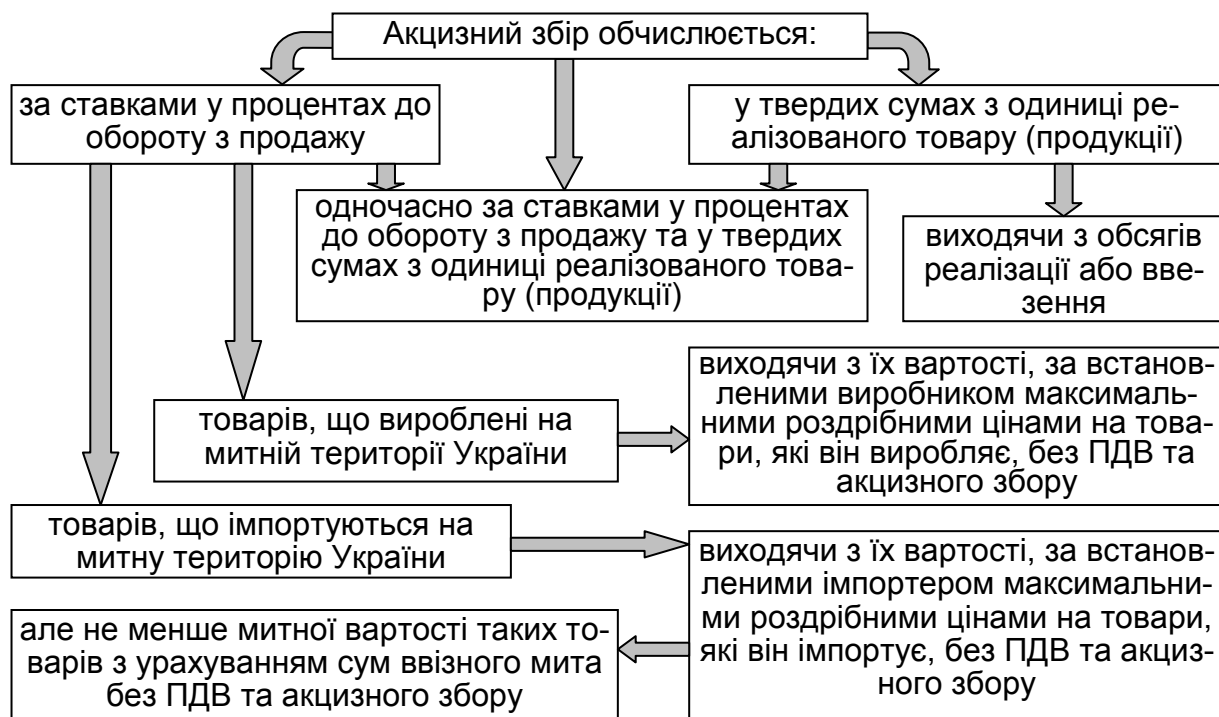


Рис. 9.9. Види ставок і база оподаткування акцизним збором

У світовій практиці акцизного оподаткування для визначення сум податку застосовують три види ставок:

а) специфічна – податок встановлюється у твердих сумах з одиниці товару. При цьому ставка може встановлюватися у гривнях або в євро з одиниці реалізованих (переданих, ввезених в Україну) товарів;

б) адвалерна – ставка податку встановлюється у відсотках до вартості підакцизного товару;

в) комбінована (змішана) – ставка встановлюється поєднанням попередніх видів ставок. При цьому способі встановлення ставки сума податкових зобов'язань визначається за ставками у процентах до обороту з ціни реалізації, але не менше встановленої твердої суми з одиниці реалізованого товару (продукції).

Ставки акцизного збору диференціюються залежно від товарної групи і походження товару (вітчизняний чи імпортний). Вони є єдиними на всій території України. Ставки акцизного збору за окремими групами підакцизних товарів встановлені Законами України.

Акцизний збір, обчислений у євро, з товарів (продукції), що вироблені і реалізуються в Україні, сплачується у валюті України за валютним курсом НБУ, що діє на перший день кварталу, в якому здійснюється реалізація товару (продукції), і залишається незмінним протягом кварталу.

Деяку специфіку має обчислення акцизного збору у випадку застосування комбінованих ставок. При визначенні податкового зобов'язання із сплати акцизного збору на тютюнові вироби за кожні 1 000 штук реалізованого товару (продукції), що обчислюється одночасно за встановленими законодавством ставками акцизного збору у твердих сумах за 1 000 штук реалізованого товару (продукції) на відповідні тютюнові вироби та у процентах до обороту з реалізації товару (продукції), розмір такого зобов'язання не може бути менше 22% від максимальної роздрібної ціни на кожен власну назву тютюнових виробів за 1 000 штук реалізованого товару (продукції) (без податку на додану вартість та акцизного збору).

Суми акцизного збору, що підлягають сплаті, визначаються платниками самостійно відповідно до чинного законодавства і сплачуються до бюджету.

Платники акцизного збору складають щомісячно не пізніше 20 числа місяця, наступного за звітним, до органів ДПС за місцем реєстрації **Розрахунок акцизного збору**, який має статус податкової декларації. Дані, наведені в Розрахунку, повинні підтверджуватись первинними документами, даними бухгалтерського обліку.

Сплата акцизного збору суб'єктами підприємницької діяльності, громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, які ввозять (пересилають) предмети (товари) на митну територію України, здійснюється одночасно зі сплатою інших митних платежів, тобто до або під час подання митної декларації (проведення митних процедур).

Цей порядок сплати акцизного збору не поширюється на алкогольні напої та тютюнові вироби, сплата акцизного збору за якими здійснюється безпосередньо до Державного бюджету України при придбанні акцизних марок у їх продавця.

Важливою особливістю справляння акцизного збору з алкогольних напоїв та тютюнових виробів є обов'язкове маркування таких під акцизних товарів.

Виробники алкогольних напоїв та тютюнових виробів проводять маркування кожної пляшки (упаковки) алкогольних напоїв та кожної пачки (упаковки) тютюнових виробів у такий спосіб, щоб марка розривалася під час відкупорювання (розкривання) товару відповідно до положення про виробництво, зберігання, продаж марок акцизного збору, маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

Маркування алкогольних напоїв здійснюється марками акцизного збору, які відрізняються за дизайном для окремих видів продукції, визначених Кабінетом Міністрів України. Кожна марка акцизного збору на алкогольні напої повинна мати окремий номер та найменування виду продукції.

Відповідальність за недодержання порядку маркування, реалізації підакцизних товарів, несвоєчасну сплату акцизного збору несуть виробники, імпортери, продавці цих товарів та їх посадові особи у порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Значний обсяг відповідальності передбачений законодавством за незаконне виготовлення, підробку марок акцизного збору та вчинення інших протиправних дій, пов'язаних з їх використанням.

Так, незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених і одержаних чи підроблених марок акцизного збору згідно зі статтею 216 Кримінального кодексу України [39] караються штрафом від 100 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років. Ті ж самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, караються штрафом від 300 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від 3 до 5 років з конфіскацією товарів промаркованих підробленими марками чи голографічними захисними елементами.

Роздрібна торгівля алкогольними напоями чи тютюновими виробами без марок або з підробленими марками акцизного збору тягне за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією майна, предметів торгівлі та виручки, одержаної від їх продажу. Зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає належним чином розміщених марок акцизного збору або з підробленими чи фальсифікованими марками, посадовими особами підприємств – виробників, імпортерів і продавців цих товарів тягне за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких

алкогольних напоїв або тютюнових виробів. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано стягненню за будь-яке з правопорушень, які зазначені вище, або вчиненні у великих розмірах, тягнуть за собою накладення штрафу від 100 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

Незаконне зберігання марок акцизного збору тягне за собою накладення штрафу від 3 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких марок. Суб'єкти господарювання, що ввозять, зберігають, транспортують, приймають на комісію з метою продажу та реалізації на території України алкогольних напоїв та тютюнових виробів, караються накладанням штрафу в розмірі 200% вартості отриманої партії товару, але не менше 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ситуаційне завдання:

Після проведення у 2006 р. інвентаризації залишків алкогольної продукції, яка була маркована марками акцизного збору старого зразка, на підставі акта інвентаризації торгове підприємство отримало марки акцизного збору нового зразка (з голографічним захистом) для маркування залишків алкогольної продукції, але потім передало їх підприємству-виробнику (в межах холдингу) для маркування алкогольних напоїв, що виготовляються ним. Обґрунтуйте, чи є правомірною така операція та які можливі наслідки її здійснення?

Контрольні запитання:

1. Дайте загальну характеристику універсальних акцизів.
2. Охарактеризуйте механізм реєстрації платників ПДВ.
3. У яких випадках чинним законодавством передбачене застосування нульової ставки?
4. Якими документами може підтверджуватися право платник на податковий кредит?
5. Охарактеризуйте систему податкового обліку з ПДВ.
6. Назвіть спільні та відмінні риси ПДВ та акцизного збору.
7. Охарактеризуйте суб'єктів оподаткування акцизним збором.
8. Які особливості справляння акцизного збору при імпортуванні товарів?
9. Які види ставок акцизного збору застосовуються у фіскальній практиці?

10. Яка відповідальність встановлена за порушення податкового законодавства щодо справляння акцизного збору?

Тема 10. Податковий менеджмент

10.1. Порядок узгодження та погашення податкових зобов'язань

Важливою складовою загальної теорії і практики управління є управління оподаткуванням. Це сукупність методів, прийомів і засобів інформаційного забезпечення, за допомогою яких органи влади і управління (в тому числі податкові адміністрації та інспекції всіх рівнів) надають функціонуванню податкового механізму заданий законом напрям і координують податкові дії при суттєвих змінах в економіці та політиці. Права та обов'язки органів системи податкового управління оподаткуванням регламентовані у законодавчому порядку.

Світова практика оподаткування свідчить, що основними напрямками діяльності податкової служби повинні бути:

- спроможність організувати виконання нових податкових законів, своєчасно проаналізувати і визначити їх вплив на стимулювання вітчизняного виробництва;

- виявлення недоліків і внесення пропозицій законодавцю щодо оптимізації системи оподаткування;

- забезпечення збору податків і обов'язкових платежів з одночасною оптимізацією бази оподаткування, особливо за рахунок створення механізмів мінімізації обороту тіньового капіталу;

- організація роботи з платниками податків таким чином, щоб не допускати порушень їх прав з боку працівників податкової служби.

Як і в світовій практиці діяльності податкових органів, ці напрями вдосконалення роботи податкової служби України мають стати пріоритетними.

Щоб бути ефективною, податкова система повинна відповідати адміністративним та організаційним можливостям управління нею. Для того, щоб акцентувати увагу на важливості змін у сфері управління, в теорії і практиці управлінської діяльності з'явилась така специфічна форма управління, як податковий менеджмент.

На відміну від управління оподаткуванням, податковий менеджмент спрямовується не лише на організацію оподаткування, а й на вдосконалення всієї податкової системи.

Податковий менеджмент – це механізм, вбудований у податкову систему, який функціонує відповідно до об'єктивних законів ринкової економіки. Механізм податкового менеджменту передбачає дослідження і аналіз стану оподаткування, виявлення недоліків та причин їх появи, а також розробку пропозицій з їх вирішення.

Як один з елементів державного менеджменту, податковий менеджмент, виконує специфічні функції з організації податкової системи і діяльності зі збору податків, відтворення і розширенню податкової бази.

Об'єктом податкового менеджменту є дії та процеси, спрямовані на встановлення та зміну податкових норм та справляння податків.

Суб'єктами податкового менеджменту є держава в особі її органів, а також платники податків. До державних органів належать законодавчі і виконавчі органи влади. Необхідно виділити у складі законодавчих органів Верховну Раду України, а в структурі виконавчої влади – Міністерство фінансів України, зокрема Департамент податкової політики і макроекономічного прогнозування та Департамент з бюджету, а також Державну податкову адміністрацію. Що стосується платників, то безпосередніми суб'єктами управління виступають керівники підприємств, фінансові менеджери, бухгалтери фірм.

Податковий менеджмент діяльності державних органів влади повинен бути спрямованим на забезпечення інтересів як держави, так і платників податків. Тому основними його видами є державний податковий менеджмент і корпоративний податковий менеджмент (рис. 10.1).

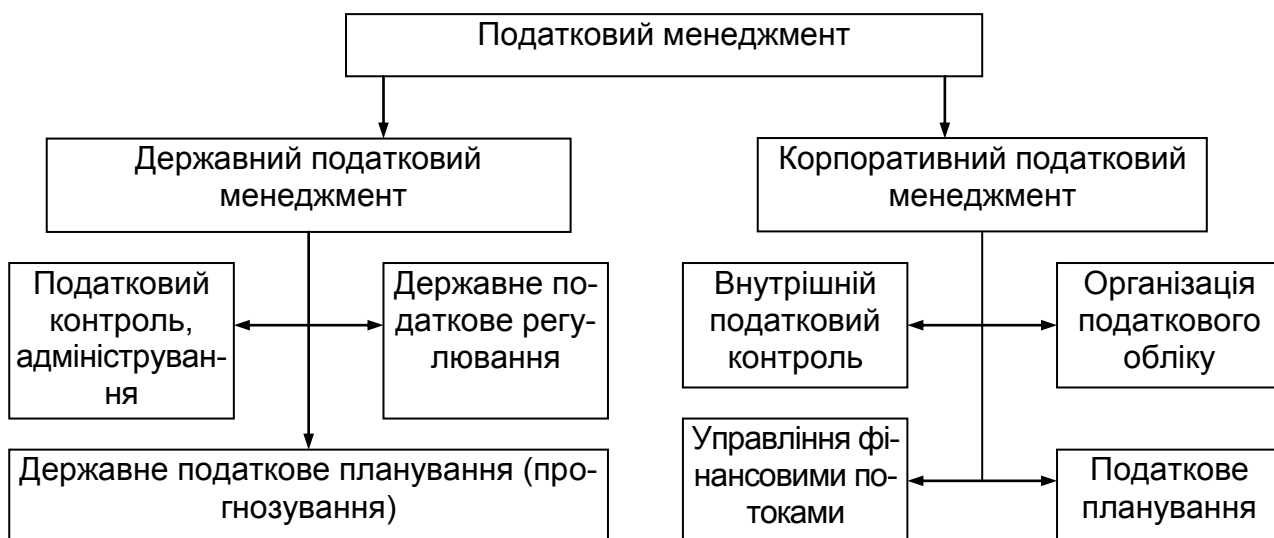


Рис.10.1. Складові державного та корпоративного податкового менеджменту

Таким чином, податковий менеджмент необхідно розглядати як комплекс взаємодіючих фінансово-бюджетних сфер діяльності, який регламентується особливими правовими нормами законодавчих актів у сфері оподаткування держави. Це елемент системи державного управління з приводу супроводження механізмів забезпечення держави фінансовими ресурсами та регулювання процесів, які проходять в реальному секторі економіки.

Особливою формою податкового менеджменту і сферою діяльності держави є державний податковий менеджмент.

Під **державним податковим менеджментом** слід розуміти систему державного управління оподаткуванням. До її складу входять законодавчі й адміністративні органи. Крім того, ця система включає сукупність норм і правил, що регламентують податкові дії, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Метою державного податкового менеджменту є формування та забезпечення функціонування ефективної податкової політики держави.

Основними *завданнями* державного податкового менеджменту є:

забезпечення мобілізації грошових надходжень для виконання дохідної частини бюджетів;

прогнозування обсягів податкових надходжень на перспективу на основі прогнозних розрахунків росту доходів підприємств, галузей, всієї економіки з використанням зарубіжного досвіду;

розробка нових концепцій оподаткування, які сприяють розвитку бізнесу без шкоди для державних соціальних програм.

При цьому, державний податковий менеджмент покликаний оптимально поєднувати фіскальну і регулюючу функції податків. Тому важливе завдання державного податкового менеджменту щодо регламентування податкових норм і правил полягає у встановленні і зміні елементів податкової системи для забезпечення надходжень до бюджету, стимулювання економічного зростання.

Саме від ступеня відповідності державного податкового менеджменту можливостям економіки, потребам соціально-економічного розвитку країни та інтересам громадянського суспільства залежить його ефективність.

Однією з найбільш важливих підсистем державного податкового менеджменту є податковий контроль і адміністрування податків, а

центральною моментом останньої виступає процес узгодження та погашення податкових зобов'язань.

Законодавчою основою цього процесу є Закон України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами". Він становить цілісну систему процедур, пов'язаних із забезпеченням боргових зобов'язань платників податків перед державою, регулює відносини між платниками податків, контролюючими органами та органами стягнення. Закон визначає порядок подання податкових декларацій, узгодження податкового зобов'язання, порядок адміністративного оскарження нарахованих контролюючим органом податків, зборів і обов'язкових платежів, встановлює норми, пов'язані з нарахуванням пені та штрафних санкцій, визначає механізм стягнення податкового боргу для юридичних та фізичних осіб, надання відстрочок у сплаті податкового боргу, порядок списання безнадійного боргу тощо.

Платники податків самостійно обчислюють суму податкового зобов'язання, яку зазначають у податковій декларації і подають в орган Державної податкової служби на паперових (твердих) носіях, в електронному вигляді, або надсилають поштою.

Строки подання податкових декларацій залежать від тривалості базового податкового (звітного) періоду (табл. 10.1).

Таблиця 10.1

Строки подання податкової декларації та строки сплати платником податкового зобов'язання

Податковий (звітний) період	Граничні строки подання податкової декларації	Строки сплати податкового зобов'язання
Календарний місяць	Протягом 20 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного місяця	Протягом 10 календарних днів, наступних за останнім днем відповідного граничного строку подання податкової декларації
Календарний квартал або півріччя	Протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного кварталу (півріччя)	
Календарний рік	Протягом 60 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного року	
Календарний рік для платників податку на доходи фізичних осіб	До 1 квітня року, наступного за звітним	

Одним із поширених способів визначення податкових зобов'язань платників податків є визначення обсягу податку фіскальним органом. Контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податків у таких випадках (рис. 10.2):

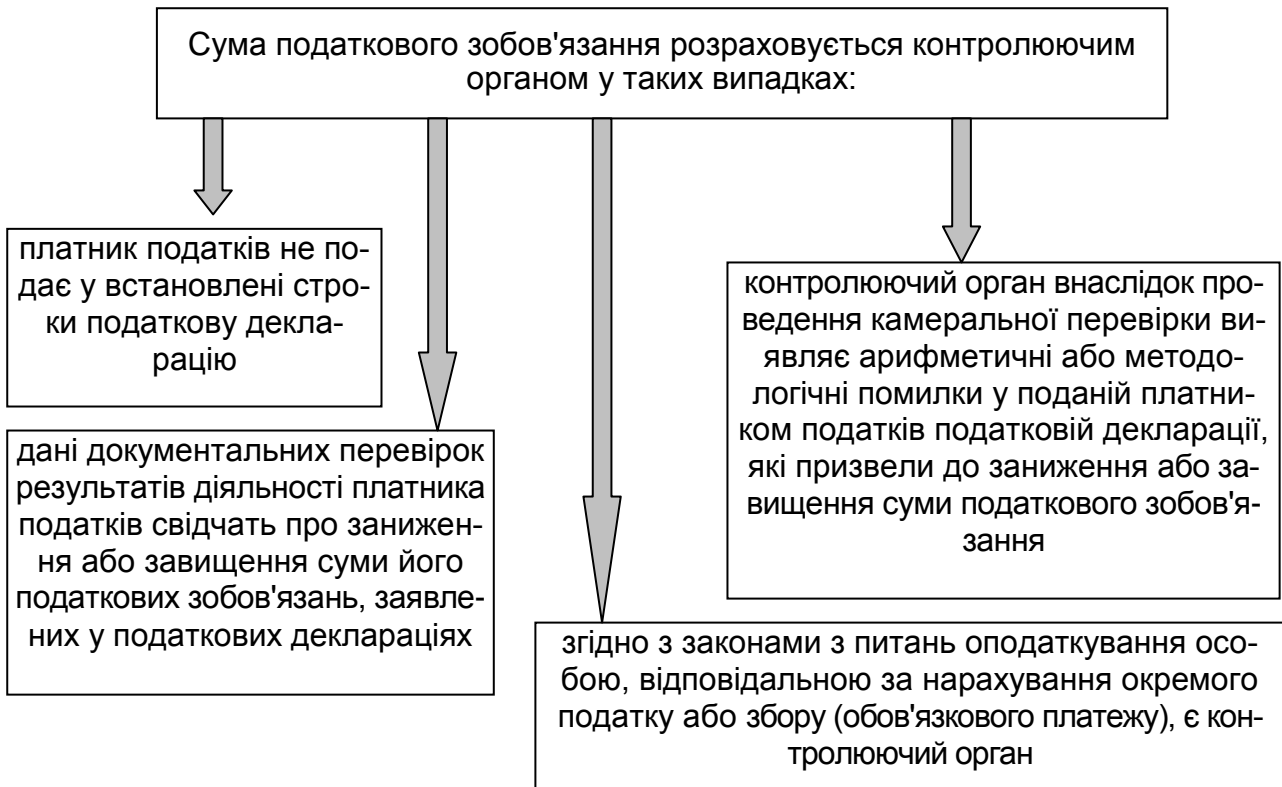


Рис. 10.2. **Випадки обчислення податкових зобов'язань контролюючим органом**

Податкове зобов'язання, самостійно визначене платником податків у податковій декларації, вважається узгодженим з дня подання такої податкової декларації. Податкове зобов'язання ж, нараховане контролюючим органом, вважається узгодженим у день отримання платником податків податкового повідомлення.

Узгоджене податкове зобов'язання повинно бути сплачене у встановлені чинним законодавством строки (рис. 10.3).

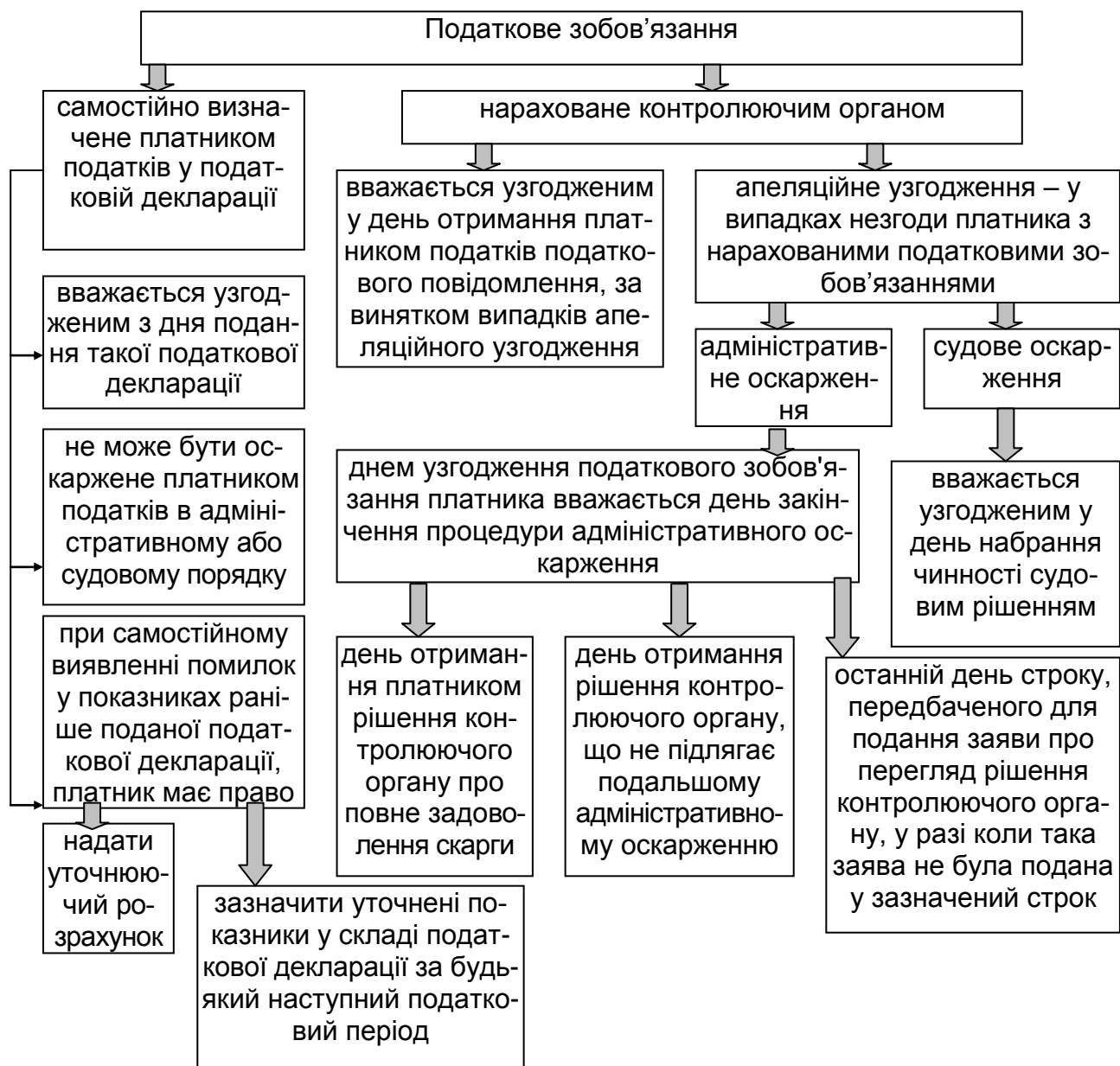


Рис. 10.7. Способи узгодження податкового зобов'язання

Ставка податку з доходів фізичних осіб, встановлена Законом, дорівнює 15% від об'єкта оподаткування. Крім того законодавством передбачені інші ставки податку, що залежать від виду оподатковуваного доходу (0%, 5%, 30%).

У разі, коли платник податків вважає, що контролюючий орган неправильно визначив суму податкового зобов'язання, такий платник податків має право звернутися до контролюючого органу зі скаргою про перегляд цього рішення, яка подається у письмовій формі та може супроводжуватися документами, розрахунками та доказами, які платник податків вважає за потрібне надати. Скарга повинна бути подана контро-

люючому органу протягом десяти календарних днів, наступних за днем отримання платником податків податкового повідомлення або іншого рішення контролюючого органу, що оскаржується.

Контролюючий орган зобов'язаний прийняти вмотивоване рішення та надіслати його протягом двадцяти календарних днів від дня отримання скарги платника податків на його адресу поштою з повідомленням про вручення або надати йому під розписку.

У разі, коли контролюючий орган надсилає платнику податків рішення про повне або часткове незадоволення його скарги, такий платник податків має право звернутися протягом десяти календарних днів, наступних за днем отримання відповіді, з повторною скаргою до контролюючого органу вищого рівня, а при повторному повному або частковому незадоволенні скарги – до контролюючого органу вищого рівня із дотриманням зазначеного десятиденного строку для кожного випадку оскарження та зазначеного двадцятиденного строку для відповіді на нього.

Керівник відповідного контролюючого органу (або його заступник) може прийняти рішення про продовження строків розгляду скарги платника податків понад строки, визначені в абзаці першому цього підпункту, але не більше шістдесяти календарних днів, та письмово повідомити про це платника податків до закінчення двадцятиденного строку, зазначеного в абзаці першому цього підпункту.

Якщо вмотивоване рішення за скаргою платника податків не надсилається платнику податків протягом двадцятиденного строку або протягом строку, продовженого за рішенням керівника контролюючого органу (або його заступника), така скарга вважається повністю задоволеною на користь платника податків з дня, наступного за останнім днем зазначених строків. Скарга вважається також повністю задоволеною на користь платника податків, якщо рішення керівника контролюючого органу (або його заступника) про продовження строків її розгляду не було надіслано платнику податків до закінчення двадцятиденного строку, зазначеного в абзаці першому цього підпункту.

Остаточне рішення вищого (центрального) органу контролюючого органу за заявою платника податків не підлягає подальшому адміністративному оскарженню, але може бути оскаржене у судовому порядку.

Працівник податкового органу, який уповноважений розглядати скаргу платника податків у межах адміністративної апеляційної проце-

дури, має право пропонувати такому платнику податків компромісне рішення спору, яке полягає у задоволенні частини скарги платника податків під зобов'язання останнього погодитися з рештою податкових зобов'язань, нарахованих контролюючим органом.

Підставою для прийняття рішення щодо податкового компромісу є наявність у податкового органу таких наявних фактів та доказів по суті скарги платника податків, які дають підстави вважати, що запропонований податковий компроміс приведе до більш швидкого та/або більш повного погашення податкового зобов'язання, порівняно з результатами, які можуть бути отримані внаслідок передання такого спору на вирішення суду.

Якщо платник податків погоджується на укладення податкового компромісу, зазначене рішення набирає чинності з моменту отримання письмової згоди керівника податкового органу вищого рівня, а сума податкового зобов'язання, яка визначена умовами податкового компромісу, вважається узгодженою, і таке рішення не може бути оскаржене у майбутньому.

У ситуації, коли сума податкового зобов'язання розраховується контролюючим, він надсилає платнику податків податкове повідомлення, в якому зазначаються підстава для такого нарахування, посилання на норму податкового закону, відповідно до якої був зроблений розрахунок або перерахунок податкових зобов'язань, сума податку чи збору (обов'язкового платежу), належного до сплати, та штрафних санкцій за їх наявності, граничні строки їх погашення, а також попередження про наслідки їх несплати у встановлений строк та граничні строки, передбачені законом для оскарження нарахованого податкового зобов'язання (штрафних санкцій за їх наявності).

У разі, коли платник податків не сплачує узгоджену суму податкового зобов'язання у встановлені строки, податковий орган надсилає такому платнику податків податкові вимоги.

Податкові вимоги мають містити крім відомостей, передбачених законодавством, посилання на підстави їх виставлення; суму податкового боргу, належного до сплати, пені та штрафних санкцій; перелік запропонованих заходів із забезпечення сплати суми податкового боргу.

Податкові вимоги також надсилаються платникам податків, які самостійно подали податкові декларації, але не погасили суму податкових зобов'язань у встановлені законом строки, без попереднього направлення (вручення) податкового повідомлення.

Якщо платник не сплачує узгоджену суму податкового зобов'язання у встановлений термін, то у нього виникає податковий борг.

Податковий борг (недоїмка) – це податкове зобов'язання (з врахуванням штрафних санкцій за їх наявності), самостійно узгоджене платником податків або узгоджене в адміністративному чи судовому порядку, але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання.

Отже, податковий борг з того чи іншого податку – це не лише податкове зобов'язання, не сплачене у встановлений строк, але й штрафні санкції та пеня, нараховані на суму такого зобов'язання.

Ситуаційне завдання:

Документальною перевіркою декларації про прибуток підприємства виявлено арифметичні помилки, що призвели до заниження податкових зобов'язань платника. Органом податкової служби донараховано податкові зобов'язання та платнику надіслано відповідне податкове повідомлення. Охарактеризуйте послідовність дій платника у випадку, коли він не згоден з проведеним донарахуванням.

10.2. Відповідальність платників податків

Згідно зі ст. 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

За порушення правильності обчислення та своєчасності і повноти сплати податків і зборів до бюджетів та державних цільових фондів передбачено три види відповідальності залежно від характеру вчиненого податкового правопорушення:

- адміністративну;
- фінансову;
- кримінальну.

Підставою для застосування **адміністративної відповідальності** (штрафів), є вчинення адміністративного правопорушення згідно зі ст. 9 Кодексу України про адміністративне правопорушення. Адміністративні штрафи накладаються лише на фізичних осіб (громадян) – окремих платників податків, керівників і бухгалтерів платників податків – юридичних осіб, інших громадян, винних у порушенні податкового законодавства. Розмір штрафу залежить від сукупності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність порушника, а також від його особи, ступеня вини, майнового стану.

Порядок застосування **фінансової відповідальності** регулюється Законами України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами", "Про державну податкову службу в Україні", "Про систему оподаткування".

Штрафна санкція (штраф) – плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних санкцій), яка справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним правил оподаткування, визначених відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами, на підставі рішення контролюючого органу.

Крім штрафних санкцій, після закінчення встановлених строків погашення узгодженого податкового зобов'язання на суму податкового боргу нараховується пеня.

Згідно з чинним законодавством штрафні санкції можна класифікувати за видами порушень податкового законодавства (табл. 10. 2).

Таблиця 10.2

Класифікація штрафних санкцій за видами порушень податкового законодавства

Вид порушення	Розмір штрафу	Примітки
1	2	3
Штрафи за порушення порядку подання податкової декларації		
1. Неподання декларації у встановлений термін	10 НМДГ	Застосовується за кожне порушення
2. Неподання (несвоєчасне подання) декларації фізичними особами, які займають посади, що відносяться до суб'єктів корупційних дій	30 НМДГ	Застосовується за кожне таке порушення протягом терміну заняття такої посади
3. Затримка подання податкової декларації	10% податкового зобов'язання за кожен повний або неповний місяць затримки податкової декларації, але не більш 50% суми податкового зобов'язання і не менш 10 НМДГ	Застосовується додатково до санкцій, перерахованих у п.п. 1 або 2, якщо контролюючий орган самостійно нараховує податкові зобов'язання у зв'язку з тим, що платник не подає податкову декларацію у встановлений термін

1	2	3
Помилки в декларації		
4. Донарахування суми податкового зобов'язання контролюючим органом у випадку, якщо дані податкових перевірок свідчать про заниження або завищення суми податкових зобов'язань, заявлених у податкових деклараціях	10% від суми недоплати (заниження суми податкового зобов'язання), але не більш 50% такої суми і не менш 10 НМДГ сукупно за весь термін недоплати, незалежно від кількості минулих податкових періодів	Штраф обчислюється за кожний з податкових періодів, встановлених для такого податку (збору), починаючи з податкового періоду, на який припадає недоплата, і закінчуючи періодом, на який припадає одержання платником податкового повідомлення від контролюючого органу
5. Донарахування суми податкового зобов'язання контролюючим органом у випадку, виявлення арифметичних або методологічних помилок у податковій декларації внаслідок проведення камеральної перевірки, що привели до заниження або завищення суми податкового зобов'язання	5% суми донарахованого податкового зобов'язання, але не менш 1 НМДГ сукупно за весь термін недоплати, незалежно від кількості минулих податкових періодів	Максимальний розмір штрафу не обмежений. Штраф не застосовується у випадках неправомірного відмовлення від прийому податкової декларації
Несвоєчасне погашення податкового зобов'язання		
6. Несплата погодженої суми податкового зобов'язання протягом граничних термінів	10% погашеної суми податкового боргу – при затримці до 30 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну сплати; 20% погашеної суми податкового боргу – при затримці від 31 до 90 календарних днів включно, наступних за останнім днем граничного терміну сплати; 50% погашеної суми податкового боргу – при затримці, що перевищує 90 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну сплати погодженої суми податкового зобов'язання	Платник сплачує один з цих штрафів відповідно до загального терміну затримки незалежно від того, чи у минулому застосовані перераховані вище штрафи

1	2	3
7. Продаж товарів або здійснення грошових виплат без попереднього нарахування податку або збору (якщо таке нарахування або сплата є обов'язковою)	Штраф у подвійному розмірі від суми зобов'язання за таким податком або збором	Сплата цього штрафу не звільняє платника від адміністративної або кримінальної відповідальності і/або конфіскації таких товарів (продукції) або коштів відповідно до закону
Інші порушення		
8. Відчуження активів, що знаходяться в податковій заставі без одержання попередньої згоди органа ДПС	100% суми такого відчуження, визначеної за звичайними цінами	За умови, що одержання такої згоди є обов'язковим
9. Осудження платника (посадової особи платника) за здійснення злочину за ухилення від сплати податків або декларування недооцінених або переоцінених об'єктів оподаткування, що призводить до заниження податкового зобов'язання у великих розмірах	50% від суми недоплати, але не менш 100 НМДГ сукупно за весь термін недоплати, не залежно від кількості минулих податкових періодів	Застосовується додатково до інших штрафів, при наявності основ для їх нарахування. Заниженням податкового зобов'язання у великих розмірах вважається сума недоплати, що встановлюється на рівні, визначеному Кримінальним кодексом України (у даний час – 250 і більш розмірів ПСП)

Пеня – плата у вигляді процентів, нарахованих на суму податкового боргу (без урахування пені), що справляється з платника податків у зв'язку з несвоєчасним погашенням податкового зобов'язання.

Пеня нараховується на суму податкового боргу (включаючи суму штрафних санкцій, за їх наявності) із розрахунку 120% річних облікової ставки Національного банку України, діючої на день виникнення такого податкового боргу або на день його (його частини) погашення, залежно від того, яка з величин таких ставок є більшою, за кожний календарний день прострочення у його сплаті.

Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів передбачена відповідними статтями Кримінального Кодексу України. Такій відповідальності і покаранню підлягає особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне діяння.

При цьому, тяжким злочином визнається ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів при обтяжуючих обставинах, а також шахрайство з фінансовими ресурсами.

Законом України "Про державну податкову службу в Україні" передбачено, що державні податкові органи уповноважені передавати відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції, а також направляти матеріали з цих питань відповідним спеціальним органам з боротьби з організованою злочинністю при виявленні порушень, що свідчать про організовану злочинну діяльність, або дій, які створюють умови для такої діяльності.

Основними статтями Кримінального кодексу, які належать до компетенції органів податкової служби, є:

Стаття 204. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів.

Стаття 205. Фіктивне підприємництво.

Стаття 207. Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті.

Стаття 208. Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків.

Стаття 209. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ст. 212. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Стаття 216. Незаконне виготовлення, підроблення, використання та збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок.

Стаття 218. Фіктивне банкрутство.

Стаття 222. Шахрайство з фінансовими ресурсами.

Стаття 358. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів.

Найбільш поширеними у вітчизняній практиці є злочини за статтею 212.

На даний час нижній поріг кваліфікації ухилення від оподаткування становить межу від 17 тисяч до 51 тисячі гривень. За такий злочин, скоєний проти системи оподаткування, винна особа карається штрафом від 5 100 до 8 500 гривень або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років.

Друга частина статті має вже кваліфікуючу ознаку, тобто якщо несплата податку вчинена за змовою групи осіб або якщо ухилення склало від 51 000 до 85 000 гривень. Діяння на таку суму карається штрафом від 8 500 до 34 000 гривень або виправними роботами до 2 років чи обмеженням волі на строк до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 3 років.

Третя частина статті передбачає скоєння злочину особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, платежів або якщо дії особи призвели до фактичного ненадходження до бюджетів, цільових фондів коштів в особливо великих розмірах. Відповідальність за цією частиною – це позбавлення волі на строк від 5 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років з конфіскацією майна.

Ситуаційне завдання:

Підприємство не погасило у строк податкові зобов'язання на суму 1 000 грн. Протягом перших 5 днів прострочення підприємство заплатило 100 грн, протягом наступних 15 днів підприємство заплатило ще 300 грн. На 45-й день з моменту прострочення підприємство заплатило ще 200 грн. Через 50 днів із дня останнього платежу підприємство заплатило суму, що залишилася, у 400 грн. Обґрунтувати, які санкції можуть бути застосовані до платника, та визначити розмір штрафу, що має бути накладений на підприємство за таке порушення.

Контрольні запитання:

1. Чи може бути оскаржена самостійно погоджена сума податкового зобов'язання?
2. Які загальні терміни подання декларацій?
3. Якщо останній день терміну здачі декларації припадає на вихідний або святковий день, який день буде останнім днем здачі декларації?
4. У який термін платник може відправити декларацію поштою?
5. Які дії може почати платник, якщо інспектор незаконно відмовляє йому в прийнятті декларації?
6. За якими податками та зборами особами, уповноваженими визначати податкові зобов'язання платників, відповідно до чинного законодавства є податкові органи?
7. У які терміни платник повинний погасити суму податкового зобов'язання, розрахованого податковим органом?

8. У який термін повинна бути подана скарга в контролюючий орган, якщо платник податку не згодний із сумою податкового зобов'язання, визначеної контролюючим органом?

9. Який штраф застосовується в разі, коли за даними документальних перевірок результати діяльності платника податків свідчать про заниження суми його податкових зобов'язань, заявлених у податкових деклараціях?

10. Який штраф застосовується в разі, коли контролюючий орган внаслідок проведення камеральної перевірки виявляє арифметичні або методологічні помилки в поданій платником податків податковій декларації, які призвели до заниження суми податкового зобов'язання?

11. Що таке арифметичні і методологічні помилки?

Модуль 3. Бюджетна система України

Тема 11. Сутність, призначення та роль бюджету

11.1. Бюджет як економічна категорія

Фінансова система включає чотири сфери: фінанси суб'єктів господарювання (мікрорівень); державні фінанси (макрорівень); міжнародні фінанси (світове господарство); фінансовий ринок (забезпечуюча сфера).

Бюджет держави – складова ланка державних фінансів. Бюджет є провідною ланкою державних фінансів. Сутність його розкривається у призначенні – фінансове забезпечення виконання державою її функцій: економічної, соціальної, управлінської та оборонної. Як економічна категорія бюджет відображає відносини щодо формування на загальнодержавному і регіональних рівнях централізованих фондів, призначених для реалізації функцій держави.

Специфічними ознаками даних відносин є:

1) *перерозподільчий характер* – бюджет виконує функції перерозподілу ВВП між галузями, регіонами, соціальними верствами населення, перерозподіл у часі при використанні державних позик;

2) *всеохоплюючий характер* – ними охоплені всі юридичні та фізичні особи;

3) *законодавче регулювання* здійснюється за трьома напрямками: загальним Законом України "Про бюджетну систему"; законами, що регламентують надходження доходів і фінансування видатків; прийняттям щорічного закону (рішення) про бюджет на наступний бюджетний рік. Роль і місце бюджету в суспільстві визначається фінансовою моделлю країни.

З точки зору **послідовності розподілу ВВП** існують два варіанти:

- 1) в умовах ринкової економіки;
- 2) у межах адміністративної економіки.

У *ринковій економіці* створений ВВП спочатку розподіляється між його виробниками. Робітники і службовці отримують заробітну плату, підприємці – прибуток. Після цього здійснюється формування бюджету шляхом оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб.

При *адміністративній економіці* держава спочатку централізує в бюджеті необхідну частину ВВП, а залишок розподіляється між його виробниками.

За **рівнем централізації ВВП в бюджеті** умовно виділяють три моделі:

- 1) американська (25 – 30%);
- 2) західноєвропейська (30 – 40%);
- 3) скандинавська (50 – 60%).

У системі управління фінансами суспільства бюджету належить провідна роль – він є центром координації й ув'язування всіх фінансових планів у країні, регулятором фінансових взаємин у народному господарстві. Таке провідне положення в країні обумовлено також особливими організаційними формами побудови бюджетної системи та принципами бюджетного устрою.

У найбільш загальному вигляді бюджетний устрій визначається державним устроєм. Особливість бюджетного устрою полягає в тому, що кожному органу державної виконавчої влади в центрі та на місцях надане право мати свій самостійний бюджет.

Кожна країна має свій адміністративно-територіальний поділ, свої складові частини, що володіють відомою самостійністю в рішенні питань соціально-економічного розвитку, але в цілому – це єдина держава, що здійснює керівництво національною економікою в інтересах неухильного підвищення народного добробуту, гармонічного розвитку та процвітання всіх складових частин, забезпечує зовнішню безпеку.

Виконання цього завдання вимагає централізації частини загальнодержавних ресурсів безпосередньо в розпорядженні вищого органа державної виконавчої влади, тобто в розпорядженні Уряду. Для цих цілей і утвориться **центральный бюджет**, що є провідною ланкою бюджетної системи. За його допомогою здійснюється координація всього бюджетного планування.

Центральний бюджет покликаний забезпечити:

фінансування найбільш важливих загальноекономічних заходів щодо розвитку народного господарства (будівництво великих об'єктів загальнонаціонального значення);

регулювання розподілу та перерозподілу національного доходу між окремими економічними районами країни й адміністративно-територіальними підрозділами.

Досить активну роль відіграє центральний бюджет у процесі виконання бюджету, координує всю цю роботу в країні, направляє бюджетну систему на втілення у життя тих чи інших додаткових заходів і вимог, що забезпечують виконання та перевиконання плану мобілізації доходів, сувору економію у видатках держави, безперебійне фінансування всіх намічених заходів.

Таким чином, центральний бюджет – важливий фактор, що забезпечує єдність всієї бюджетної системи країни.

Складовою частиною бюджетної системи є місцеві бюджети. Наявність цих бюджетів свідчить про дійсний демократизм бюджетної системи держави. Вони надають у розпорядження кожного місцевого органа державної влади реальну фінансову базу для здійснення його діяльності. Система місцевих бюджетів дозволяє більш повно враховувати місцеві потреби та правильно порівнювати їх із заходами, проведеними державою в централізованому порядку. Маючи свої бюджети, місцеві органи влади постійно піклуються про збільшення доходів та ощадливе використання бюджетних ресурсів, оскільки темпи росту економіки й культури на місцях перебувають у прямій залежності від організації роботи з мобілізації резервів місцевого господарства й ощадливої витрати наявних ресурсів. Це, у свою чергу, сприяє успішному виконанню державного бюджету країни в цілому.

Бюджет як економічна категорія характеризує рух грошових потоків між державою та юридичними і фізичними особами. Цим відносинам притаманний суперечливий характер. Є два способи вирішення фінансових протиріч.

1. Встановлення оптимальних пропорцій розподілу ВВП та його централізації в бюджеті. Критерії оптимальності – забезпечення економічного зростання та встановлення соціальної гармонії в суспільстві. З одного боку, бюджет не повинен підривати фінансову базу юридичних і фізичних осіб, з іншого, – створювати утриманські тенденції у суспільстві.

2. Зростання ВВП – основний показник, що характеризує економіку країни. Економічний розвиток дає можливість забезпечувати постійне зростання доходів усіх суб'єктів фінансових відносин. Разом з тим, оскільки потреби держави відносно стабільні, в разі зростання ВВП її відносна частка може зменшуватись.

11.2. Бюджет як фінансовий план

З даної точки зору бюджет становить розпис доходів і видатків держави, який затверджується органами законодавчої і представницької влади у вигляді закону. Як фінансовий план бюджет відображає економічну, соціальну, військову, міжнародну політику держави.

Видатки на економічну діяльність визначаються двома чинниками:

- а) масштабами державного сектору економіки;
- б) економічною політикою держави (чому віддається перевага – бюджетному фінансуванню чи податковому регулюванню).

Рівень соціальних видатків визначається фінансовою моделлю суспільства.

Доходи бюджету характеризують податкову політику держави.

В Україні бюджет як фінансовий план має певні відмінності від бюджету як економічної категорії, оскільки до нього включаються фонди цільового призначення. Тому для оцінки реальної бюджетної політики необхідно проаналізувати статті доходів і видатків "чистого" бюджету (без цільових фондів).

Включення цих фондів до бюджету зумовлено двома причинами:

- наданням їм законодавчої сили;
- необхідністю здійснення державного контролю за коштами цих фондів.

Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками:

- рівновагою доходів і видатків;
- бюджетним надлишком – перевищенням доходів над нормативними видатками;

бюджетним дефіцитом – перевищенням видатків над постійними доходами (податки та податкові доходи бюджету). За наявності бюджетного дефіциту встановлюються джерела його покриття (державні позики, емісія грошей).

Причиною бюджетного дефіциту є потреба держави витратити коштів більше, ніж це дозволяють фінансові можливості. Уникнути дефіциту теоретично досить просто – скоротити видатки або збільшити податки. Однак на практиці, як правило, це зробити досить важко, а іноді й неможливо.

Бюджетний дефіцит є складним явищем, яке не може мати однозначної оцінки. Визначають різні види бюджетного дефіциту.

За **формою прояву** бюджетний дефіцит поділяється на відкритий і прихований:

відкритий – офіційно визнаний у законі про бюджет;

прихований – офіційно не визнається. Його форми: завищення планових обсягів доходів, включення у склад доходів бюджету джерел покриття бюджетного дефіциту. Прихований дефіцит – більш негативне явище, ніж відкритий.

За **причинами виникнення** бюджетний дефіцит буває вимушеним і свідомим.

Вимушений є наслідком низького рівня виробництва ВВП. Зумовлений недостатністю фінансових ресурсів у країні.

Свідомий визначається характером фінансової політики держави – вона намагається знизити рівень оподаткування для стимулювання економіки. Недостатні ресурси держава мобілізує за допомогою позик. Крім того, використання державних позик необхідне для регулювання фінансового ринку, індикатором якого є державні цінні папери. Для них встановлюється мінімальний рівень процентних ставок при максимальній надійності – за їх допомогою держава стимулює або стримує фінансовий ринок.

За **напрямом дефіцитного фінансування** розрізняють активний і пасивний бюджетні дефіцити.

Активний – це спрямування коштів на інвестиції в економіку, що сприятиме зростанню ВВП.

Пасивний – покриття поточних витрат.

Джерелами покриття дефіциту виступають:

- 1) державні позики;
- 2) грошова емісія.

Використання *державних позик* вимагає:

наявності тимчасово вільних коштів у кредиторів держави;

довіри з боку кредиторів до держави;

зацікавленості кредиторів (досягається за рахунок високих гарантій повернення боргу та процентної політики);

наявності реальних доходів від використання позичених грошових коштів, які дають можливість повернути борги та сплатити проценти.

Державні позики вимагають чіткої системи погашення державного боргу. Джерелами цього погашення можуть бути:

1) додаткові податкові надходження, які отримує держава завдяки зростанню ВВП на основі інвестування позичених коштів;

2) підвищення рівня оподаткування;

3) зменшення видатків;

4) випуск нових позик.

Грошова емісія може використовуватися тільки в умовах жорсткого контролю за використанням цих грошей. Вона виходить з обмеження відношення бюджетного дефіциту до ВВП на рівні 2 – 3%. У разі використання грошової емісії основним чинником дефіциту є напрям спрямування цих коштів – в інвестиції чи на поточні витрати. Якщо кошти спрямовуються в інвестиції, то це дає можливість отримати певний дохід, що, в свою чергу, амортизує сплеск інфляції. У разі використання коштів на поточні витрати інфляція стає невідворотною.

11.3. Роль бюджету у фінансово-кредитному механізмі

Фінансово-кредитний механізм є сукупністю фінансових методів впливу на соціально-економічний розвиток країни. Він складається з двох підсистем:

1) фінансового забезпечення;

2) фінансового регулювання.

Фінансове забезпечення здійснюється у чотирьох формах.

1. *Самофінансування* – покриття витрат за рахунок власних коштів. Це – вихідна форма.

2. *Кредитування* – покриття витрат за рахунок позичених коштів. Це – регулююча форма.

3. *Акціонерний капітал* – форма колективного капіталу, яка дає змогу концентрувати великі ресурси.

4. *Бюджетні асигнування* – форма державного фінансового забезпечення. З одного боку, вона є підпорядкованою, тобто використовується тоді, коли не вистачає інших джерел або їх важко сформувавши (це насамперед непривабливі для приватного бізнесу сфери діяльності). З іншого боку, ці асигнування можуть виконувати регулюючу роль при порушенні рівноваги цін, наприклад субсидії виробникам сільськогосподарської продукції. За певних історичних умов бюджетні асигнування відіграють дуже важливу роль у формуванні національної економіки на основі кейнсіанської теорії бюджетного мультиплікатора.

Фінансове регулювання пов'язане з податковою системою та регулюючою функцією податків, з бюджетним субсидюванням. Особлива роль належить бюджетному вирівнюванню.

Ситуаційне завдання:

Невід'ємною складовою успішного функціонування бюджетної системи є відповідна законодавча база. Які основні нормативні акти регламентують діяльність бюджетної системи?

Тема 12. Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи України

12.1. Основи бюджетного устрою

Структура бюджету розглядається у горизонтальному та вертикальному розрізах. У **горизонтальному** вона характеризується складом доходів і видатків, а також їх питомою вагою. У **вертикальному** розрізі структура бюджету розглядається за рівнями державної влади та управління і характеризується взаємопов'язаними поняттями "бюджетний устрій" і "бюджетна система".

Бюджетний устрій визначає, яким чином здійснюється побудова бюджетної системи.

Бюджетна система відображає сукупність усіх видів бюджетів, що створюються в даній країні відповідно до її бюджетного устрою.

Основи бюджетного устрою. *Бюджетний устрій* ґрунтується на таких засадах:

1. Відокремлення видів бюджетів, що створюються в даній країні.
2. Встановлення принципів побудови бюджетної системи.

3. Розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

4. Визначення характеру та форм взаємовідносин між бюджетами.

Теоретично можливі три варіанти відокремлення *видів бюджетів*:

а) створення єдиного бюджету для всієї країни;

б) створення окремих регіональних бюджетів.

Як перший, так і другий варіанти мають суттєві недоліки і не знайшли застосування;

в) створення на кожному рівні адміністративного поділу централізованих і децентралізованих видів бюджетів.

Відповідно до такого підходу у бюджетній системі виділяються:

центральні бюджети;

місцеві бюджети.

До *центральных* належать централізований бюджет країни (в Україні – Державний бюджет) і центральні бюджети федеративних утворень (наприклад, Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим).

Місцеві бюджети розрізняються за рівнями адміністративного поділу і поділяються на:

централізовані відповідно до певної адміністративної одиниці (обласні, районні, міські);

децентралізовані (міста, села, селища і райони у містах).

Принципи побудови бюджетної системи характеризують взаємозв'язок і підпорядкованість бюджетів. Можливі два альтернативних варіанти:

а) принцип єдності;

б) принцип автономності.

Перший – принцип *єдності* – означає, що всі бюджети, які створюються у даній країні, становлять єдине ціле. Цей принцип забезпечується:

1) затвердженням на кожному рівні сукупного (зведеного, консолідованого) бюджету (наприклад, бюджету України, бюджету області і таке інше);

2) єдиною системою доходів і видатків;

3) управлінням бюджетом з єдиного центру – Міністерства фінансів.

Принцип єдності дає можливість здійснювати централізоване управління бюджетом, однак не створює зацікавленості у місцевих органах влади.

Другий – принцип *автономності* – означає, що кожний бюджет, який створюється в країні, є відносно відокремленим і формується незалежно від інших бюджетів. Автономність досягається за рахунок:

1) затвердження та виконання кожного бюджету окремо;

- 2) чіткого розмежування доходів і видатків між бюджетами;
- 3) необмежених прав місцевих органів влади й управління у затвердженні та виконанні власних бюджетів.

За умов дотримання принципу автономності втручання згори неможливо.

В Україні чинний Закон "Про бюджетну систему" передбачає принципи єдності та самостійності. Це два взаємовиключні поняття. Водночас обидва принципи суттєво обмежені: з одного боку, єдиний бюджет не створюється на жодному рівні; з іншого, – реальної самостійності у місцевих органів влади немає.

Більшість країн будують бюджетні системи за принципом автономності.

Розмежування доходів і видатків між окремими бюджетами починається з розподілу видатків. Оскільки бюджет є фінансовою базою держави, то в основі розмежування видатків лежить визначення меж функцій між окремими рівнями державної влади й управління. Розподіл **видатків** може ґрунтуватися на двох принципах: відомчій під порядкованості та територіальному розташуванні об'єктів фінансування.

Принцип відомчої підпорядкованості означає, що суб'єкт бюджетного фінансування отримує кошти з того бюджету, який відповідає рівню органу управління цим суб'єктом (наприклад, КНЕУ фінансується з Державного бюджету України, оскільки університет підпорядкований Міністерству освіти України).

Принцип територіального розташування означає, що фінансування здійснюється з бюджету тієї адміністративної одиниці, на території якої знаходиться суб'єкт фінансування.

На даний час основним є принцип відомчої підпорядкованості.

Розподіл **доходів** є похідним від розподілу видатків і має в своїй основі такі принципи:

забезпечення надійної фінансової бази для фінансування закріплених видатків;

встановлення залежності між зусиллями органів влади й управління та формуванням доходів відповідних бюджетів;

встановлення зацікавленості місцевих органів влади у пошуку та мобілізації фінансових ресурсів і недопущення адміністративного вилучення доходів для бюджетів вищого рівня.

Розподіл доходів ґрунтується на встановленні загальнодержавних податків і платежів та місцевих податків і зборів.

Загальнодержавні податки та обов'язкові платежі поділяються на:
закріплені – доходи, які повністю або частково (за твердо фіксованим нормативом) надходять до даного бюджету;

регулюючі – такі доходи, від яких встановлюються відрахування до бюджетів нижчих рівнів відповідно до їх потреб, тобто нормативи відрахувань диференціюються в розрізі окремих бюджетів і періодично (як правило, щорічно) змінюються.

На даний час в Україні переважають закріплені доходи. Бюджетне регулювання має досить обмежений характер.

Місцеві податки та збори закріплюються за місцевими бюджетами відповідно до того, який орган їх встановлює. При цьому може також визначатися їх розподіл між окремими ланками місцевих бюджетів.

На даний час у розподілі видатків склались такі пропорції:

з Державного бюджету фінансуються видатки на оборону (практично повністю), народне господарство (переважна частина), на утримання органів загальнодержавної влади та управління, прокуратури, судової влади, митних і податкових органів, окремі видатки на соціальний захист населення і незначна частина видатків на соціально-культурну сферу;

з місцевих бюджетів фінансується переважна частина видатків на соціально-культурну сферу, утримання місцевої інфраструктури, місцевих органів влади та управління.

Взаємовідносини між бюджетами. У процесі виконання бюджетів основними є зовнішні бюджетні потоки – вхідні та вихідні. Разом з тим існують і взаємовідносини між окремими ланками бюджетної системи – внутрішніми бюджетними потоками, які відображають перерозподіл доходів і видатків між бюджетами.

Форми взаємовідносин:

Субсидіювання – передача коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги. Існує три види субсидування: субсидії, субвенції, дотації. *Субсидія* може бути цільовою (на конкретні видатки) і знеособленою. Вона не пов'язується безпосередньо з фінансовим станом бюджету, який її отримує. *Субвенція* – різновид цільової субсидії, яка передбачає участь у фінансуванні певних заходів і програм бюджету, що її видає, та бюджету, що її

отримує. *Дотація* – цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету. Залежно від можливостей бюджету, що її видає, покриття може бути повним або частковим.

Вилучення коштів – явище, зворотнє дотації – тобто передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня.

Бюджетні позички – надання коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня на покриття тимчасового касового розриву (незбіг у часі фінансування видатків і надходження доходів).

Бюджетні позички мають такі ознаки: безпроцентний характер; мають бути погашені до закінчення бюджетного року; видаються органами влади чи управління тільки безпосередньо підпорядкованим їм органам.

Взаємні розрахунки – передача коштів з одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджетів. При такому перерозподілі виникає надлишок коштів в одному бюджеті та нестача (в такому ж розмірі) в іншому.

За характером взаємовідносин між бюджетами вони можуть бути договірними чи обов'язковими. Субсидіювання та бюджетні позички здійснюються на договірній основі, вилучення коштів і взаємні розрахунки – в обов'язковому порядку. За напрямками проведення взаємні розрахунки розподіляються на вертикальні та горизонтальні. В Україні існують тільки вертикальні взаєморозрахунки.

12.2. Побудова бюджетної системи України

Бюджетна система України визначена Законом України "Про бюджетну систему". Його друга редакція прийнята у 1995 р. Перша редакція Закону, прийнята у 1991 р. одночасно з проголошенням незалежності, юридично зафіксувала створення власної бюджетної системи, яка є одним з атрибутів держави.

Відповідно до вказаного Закону бюджетна система України включає:
Державний бюджет;
Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим;
місцеві бюджети.

Місцеві бюджети поділяються за рівнем адміністративного поділу на: обласні; міські (міст державного та обласного підпорядкування з районним поділом); районні; бюджети міст (обласного і районного підпорядкування без районного поділу); сіл; селищ; районів у містах.

Згідно з фінансовою термінологією централізовані види бюджетів позначають прикметниками (обласний, районний, міський), а децентралізовані – іменниками у родовому відмінку (бюджети міст, селищ, районів).

В основі побудови бюджетної системи *лежить адміністративно-територіальний поділ* даної країни. При цьому виділення бюджетів здійснюється за наявності відповідного органу управління. Так, специфічною ознакою України є те, що на сільському рівні можуть утворюватись єдині для кількох сіл органи влади. Тоді створюється й один бюджет.

Бюджетна система України сформована на базі бюджетних відносин. На рис.12.1 наведено різні визначення бюджетної системи.

Бюджетна система	Бюджетна система України — сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права [19]
	Складова фінансової системи України, заснована на економічних відносинах, які врегульовані правовими нормами, сукупність видів бюджетів, що існують на території держави [17]
	Сукупність окремих її ланок, юридично пов'язаних між собою, яка базується на загальноприйнятих принципах, що відповідають міжнародним стандартам [54]

Рис. 12.1. **Визначення поняття "бюджетна система"**

Принципи бюджетної системи України передбачені ст. 7 Бюджетного кодексу України. Принцип *єдності* забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності. Принцип *збалансованості* полягає у повноваженні на здійснення витрат бюджету, які мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період. *Самостійність* забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямків використання коштів відповідно до законодавства України.

Принцип *повноти* полягає в тому, що до складу бюджетів включаються всі надходження до бюджетів на витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної

влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування. Обґрунтованість бюджету формується на основі реалістичних макропоказників економічного і соціального розвитку держави та розрахунків надходжень до бюджету та витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил. Принцип *ефективності*: при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та максимального результату при виконанні визначеного бюджетом обсягом коштів. *Субсидіарність* – розподіл видатків між Державним бюджетом та місцевими бюджетами. Цільове використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями. *Справедливість і неупередженість* – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Принцип *публічності і прозорості* полягає в тому, що Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України.

Відповідальність – це коли кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Ситуаційне завдання:

Прийняття Бюджетного кодексу – важлива віха розвитку бюджетних відносин в Україні, підвищення ефективності її економіки. Дайте коротку характеристику змісту Бюджетного кодексу.

Тема 13. Система доходів бюджету

13.1. Методи та джерела формування доходів бюджету

Доходи бюджету можуть формуватися на основі чотирьох методів централізації грошових коштів:

- прямого вилучення доходів з державного сектора;
- отримання доходів від державних угідь, майна та послуг;
- перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків;
- залучення позик.

У державному секторі функціонування держави характеризує її підприємницьку діяльність. Як і будь-який підприємець, держава має право на отримання підприємницького доходу – прибутку. Весь створений у державному секторі прибуток за правом власності належить державі. Однак певні права на цей прибуток належать і колективу підприємств. Тому практично ніколи весь прибуток державного сектору не вилучається до бюджету. При цьому у взаємовідносинах державних підприємств з бюджетом може застосовуватись як *пряме вилучення доходів* (шляхом платежів з прибутку), так і *оподаткування прибутку* на загальних засадах. В умовах ринкової економіки, коли переважає приватний сектор, застосовується податковий метод. В умовах адміністративної економіки домінує пряме вилучення доходів.

Надходження від державного сектору, зазвичай, незначні. Це пояснюється двома причинами:

а) держава, як правило, працює в непривабливих для приватного бізнесу сферах діяльності;

б) у більшості випадків діяльність державних підприємств носить неприбутковий характер, вона спрямована на виробництво певних товарів чи послуг, а не на отримання прибутку.

Доходи від державних угідь, майна та послуг формуються на основі прав власності держави. В Україні дотепер існує загальнонародна власність на землю. Отже, всі угіддя, надра, корисні копалини належать державі. Тому доходи від їх використання спрямовуються до бюджету держави. Формою таких доходів є платежі за ресурси: лісовий дохід, плата за спеціальне використання прісних водних ресурсів, плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин. Надходження від державних прав власності в Україні мінімальні – 2%.

Податковий метод формування доходів бюджету характеризує перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб. На відміну від прямого вилучення доходів в державному секторі, він може здійснюватись тільки на підставі законів.

Позичковий метод означає формування доходів бюджету на поворотній основі. За нормальних умов основу доходів бюджету складають податки (95 – 98%) і позики (2 – 5%).

Крім реальних доходів, які формуються на основі вказаних методів, держава може використовувати *емісійний дохід*. Щодо поточного року – це дохід, що забезпечує фінансування поточних видатків. Однак під час

емісії внаслідок інфляції збільшується тільки номінальна кількість грошей, а реальна вартість фінансових ресурсів не змінюється.

Джерелами формування доходів виступають:
створений *ВВП*;

національне багатство (відображає накопичені матеріальні цінності і розвідані природні ресурси). Використовується тоді, коли не вистачає ВВП чи є певний надлишок природних ресурсів.

Найнадійніше джерело – *створений ВВП*.

Джерела формування доходів бюджету також поділяються на внутрішні та зовнішні. Зовнішні характеризують міжнародний перерозподіл фінансових ресурсів і можуть формуватись на основі таких методів:

- 1) прямий перерозподіл (наприклад, репарація);
- 2) міжнародний кредит;
- 3) оподаткування експортно-імпортової діяльності;
- 4) валютне регулювання – відхилення встановленого курсу валют від реального їх співвідношення;
- 5) ціновий механізм – у світі склався певний масштаб цін, який призводить до міжнародного перерозподілу ресурсів.

13.2. Склад і структура доходів бюджету України

Джерела доходів Державного бюджету України визначені Бюджетним кодексом та іншими нормативними актами. Конкретизація доходів та ставок відрахувань уточнюється в Законі про Державний бюджет на поточний рік.

Критерії класифікації доходів Державного бюджету:

1. Залежно від повноти відрахування доходів до бюджету:
 - закріплені* – згідно з чинним законодавством повністю зараховуються до бюджету;
 - регулюючі* – зараховуються в певному відсотковому відношенні.
2. За частотою появи:
 - звичайні* – регулярно включаються в доходи;
 - надзвичайні* – з'являються в доходах за виняткових, але обґрунтованих обставин.
3. За методами залучення:
 - податки;
 - збори;

обов'язкові платежі;
інші надходження.

4. За способом зарахування:
загальний фонд;
спеціальний фонд.

5. За розділами відповідно до Бюджетного кодексу:
податкові надходження;
неподаткові надходження;
доходи від операцій з капіталом;
трансферти.

Система доходів бюджету України відображає практично всі методи їх формування. Вона характеризується такими надходженнями:

1. Податкові надходження.

Прямі податки – податок на прибуток підприємств; прибутковий податок з громадян; земельний податок (плата за землю); податок з власників транспортних засобів; податок на промисел.

Непрямі податки – податок на додану вартість; акцизний збір; мито.

Платежі за спеціальне використання природних ресурсів – лісовий дохід; плата за воду; плата за корисні копалини.

Плата за державні послуги, рентні та компенсаційні доходи – державне мито; рентні платежі за нафту і газ, що видобуваються в Україні, та різниця в цінах на природний газ; відрахування на геолого-розвідувальні роботи; відрахування на дорожні роботи, інші надходження, місцеві податки і збори.

2. Неподаткові надходження.

від приватизації майна державних підприємств;
від реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;
від реалізації державних матеріальних резервів та ін.

3. Внески до цільових фондів.

4. Державні позики.

Останнім часом податкові надходження становлять 55 – 60%, неподаткові – до 10%, внески у цільові фонди – 10 – 25%, державні позики на покриття бюджетного дефіциту – 15%. У складі податкової системи прямі податки дорівнюють 50 – 55%, непрямі – 40 – 45%, платежі за ресурси – близько 1%, плата за державні послуги та компенсаційні доходи – 2 – 5%, місцеві податки та збори – до 2%.

На рівень доходів Державного бюджету впливають зовнішні та внутрішні фактори. Вони можуть мати економічне, соціальне, політичне, національне спрямування. Розглянемо лише економічний напрям як найбільш вагомий.

На доходи Державного бюджету впливають такі зовнішні фактори, як зовнішній державний борг, рівень інтеграції в зовнішньоекономічний простір, рівень цін на енергоносії, рівень зовнішньої фінансової допомоги від іноземних держав та міжнародних фінансових організацій, сальдо торговельного балансу. Внутрішніми факторами впливу на доходи Державного бюджету є: рівень податкових надходжень, рівень банківського процента, рівень податкової спроможності населення, об'єкти приватизації, рівень ВВП, курс національної валюти, рівень інфляції, внутрішній державний борг.

В умовах України вагомий вплив на рівень доходів відіграє "тіньова економіка". Вивести економіку з цієї "тіні" – одне із головних завдань всіх гілок влади.

Ситуаційне завдання:

Доходи Державного бюджету залежать від стану економічного розвитку держави, рівня сплати платежів до бюджету, ефективності системи контролю за цими платежами. Визначте зовнішні та внутрішні чинники доходів бюджету.

Тема 14. Система видатків бюджету

14.1. Класифікація видатків бюджету

Видатки бюджетної системи – це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду коштів держави та його використань з цільового призначення.

Значна кількість певних видів бюджетних видатків обумовлена низкою факторів: природою та функціями держави, рівнем соціально-економічного розвитку країни, адміністративно-територіальним укладом держави, формами надання бюджетних коштів тощо. Поєднання цих факторів породжує систему видатків державного бюджету. Однак соціально-економічний розвиток багатьох країн в останні роки кардинально змінило як систему, так і структуру й класифікацію видатків.

Командно-адміністративні методи ведення господарства засвідчили, що бюджет був дуже перевантажений видатками, які пов'язані з економічною функцією держави. Левова частина бюджетних коштів, майже 65 – 70%, направлялася в галузі матеріального виробництва. Соціальна функція бюджету, що поширена в розвинених країнах, і яка зорієнтована безпосередньо на забезпечення благ людини, не має свого фінансового втілення. Тому з реформою системи ведення господарства акценти в розподілі бюджетних коштів зміщаються, у першу чергу, в бік посилення соціальної функції держави та зміни напрямку й утримання економічної функції.

У зв'язку з переходом економіки на ринкові основи ведення господарства в бюджеті держави з'явилися нові напрямки коштів централізованого фонду, якого не було за умов командно-адміністративної системи. Так, ряд видатків переведений на позабюджетні, соціальні й економічні фонди в державному бюджеті й місцевих бюджетах. Знайшли також відображення нові напрямки витрат бюджетних коштів, а саме – соціальний захист населення, надання бюджетних позичок, зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність, національна оборона, обслуговування державного зовнішнього боргу, національна космічна програма тощо.

Видатки бюджету поділилися на певні види, які можуть характеризуватися якісно та кількісно.

Якісна ознака видатків характеризує їх суспільне призначення, а **кількісна** – загальний обсяг. Ці дві ознаки можуть бути в суперечності. Так, наприклад, потреби держави, які визначаються якісною ознакою, часто перевищують кількісну (тобто суму видатків), що потрібна для задоволення відповідних потреб держави. Це призводить до негативних наслідків, а саме – до недофінансування видатків, передбачених законом про державний бюджет, росту зовнішнього й внутрішнього боргу, дефіциту бюджету й інфляції.

Під час кризи фінансові можливості держави обмежені, тому потреби суспільства не відповідають обсягам наданих коштів. Видатки бюджету в повному та всебічному обсязі характеризуються тим, яку вони відіграють роль та яке місце займають у процесах суспільного відтворення, що є їх соціальним призначенням.

За соціальним призначенням видатки державного бюджету поділяються на: соціальний захист населення; фінансування соціально-культурних установ; фінансування науки, народного господарства та держав-

них капітальних вкладень; фінансування національної оборони, правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави; утримання органів законодавчої, виконавчої та судової влади; фінансування зовнішньополітичної діяльності; видатки з обслуговування державного зовнішнього та внутрішнього боргів та інші видатки.

Забороняється використання бюджетних коштів для фінансування позабюджетних фондів. Позабюджетні фонди можуть бути утворені за рахунок надходження від необов'язкових платежів, добровільних внесків фізичних та юридичних осіб, інших позабюджетних джерел.

Класифікація видатків бюджету здійснюється за такими ознаками:

- а) за роллю у відтворенні виробництва;
- б) за суспільним призначенням;
- в) за галузями економіки та соціальної сфери;
- г) за цільовим призначенням;
- д) за рівнями бюджетної системи;
- є) за формами бюджетного фінансування.

За роллю у відтворенні виробництва виокремлюються поточні та капітальні видатки бюджету.

Поточні характеризують витрати на утримання підприємств, об'єктів, установ і закладів виробничої та соціальної інфраструктури.

Капітальні – це видатки на створення нових та розширення діяльності діючих підприємств, установ і закладів.

Відповідно до такого розподілу видатків може формуватися два окремі бюджети – поточний і бюджет розвитку. В Україні Законом "Про бюджетну систему" передбачено відокремлення видатків на поточні та капітальні цілі, але окремі бюджети відповідно до такого розподілу не складаються, хоча в умовах кризи вбачається доцільним створювати два окремі бюджети:

поточний – має забезпечуватись поточними доходами та бути збалансованим;

бюджет розвитку – може бути дефіцитним і забезпечуватись за рахунок позик, в тому числі цільових інвестиційних.

За суспільним призначенням видатки відображають функції держави: економічну – видатки на економічну діяльність і науку;

соціальну – видатки на соціальний захист і соціально-культурну сферу;

оборонну – видатки на оборону;

управлінську – видатки на органи державної влади й управління, правоохоронні органи, судову владу та прокуратуру, митну та податкову службу, зовнішню політичну діяльність.

У видатках бюджету також відокремлено видатки на обслуговування внутрішнього та зовнішнього державного боргу.

За галузями економіки та соціальної сфери видатки бюджету розрізняються відповідно до різних галузей: промисловості, будівництва, транспорту, сільського господарства, освіти, охорони здоров'я та ін.

За цільовим призначенням відокремлюють видатки: на капітальне будівництво, капітальний ремонт, оплату праці, комунальних послуг та інші витрати.

За рівнем бюджетної системи розрізняються видатки: Державного бюджету, Республіканського бюджету Криму та відповідних місцевих бюджетів.

За формами бюджетного фінансування існують такі види видатків: *проектне фінансування* – фінансування з бюджету інвестиційних проектів;

бюджетні кредити – надання фінансової допомоги з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі;

кошторисне фінансування – виділення бюджетних асигнувань на підставі кошторису;

бюджетні трансферти – державні субсидії, субвенції, дотації.

Функціональний поділ видатків дозволяє виявити пропорції в розподілі бюджетних коштів і, міняючи їх, домагатися необхідних зрушень у галузевій структурі суспільного виробництва. Так, необхідність посилення соціальної спрямованості всього суспільного розвитку вимагає на сьогодні більше коштів направляти в соціальну сферу, забезпечуючи тим самим прискорені темпи її росту.

14.2. Склад і структура видатків бюджету України

До складу видатків бюджету України відповідно до прийнятої структури бюджетної класифікації відносяться:

1. Державне управління.
2. Міжнародна діяльність.
3. Фундаментальні дослідження та сприяння науково-технічному прогресу.
4. Національна оборона.

5. Правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки держави.
6. Освіта.
7. Охорона здоров'я.
8. Соціальний захист та соціальне забезпечення.
9. Житлово-комунальне господарство.
10. Культура та мистецтво.
11. Засоби масової інформації.
12. Фізична культура та спорт.
13. Промисловість та енергетика.
14. Будівництво.
15. Сільське господарство, лісове господарство, рибальство і мисливство.
16. Транспорт, шляхове господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика.
17. Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю.
18. Заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальним захистом населення.
19. Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека.
20. Попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха.
21. Поповнення державних запасів і резервів.
22. Обслуговування державного боргу.
23. Державні цільові фонди (за винятком Фонду для здійснення заходів з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення).
24. Видатки, не віднесені до основних груп.

За функціональною ознакою структура видатків бюджету України в останні роки характеризується такими показниками: видатки на економічну діяльність – 15 – 20%, науку – до 2%, соціальний захист населення – близько 15%, соціально-культурна сфера – близько 25%, національна оборона – до 5%, державне управління та правоохоронна діяльність, забезпечення безпеки держави – до 10%, видатки цільових фондів – 10 – 25%, обслуговування державного боргу – до 10%, інші видатки – до 5%.

Ситуаційне завдання:

Визначити: питому вагу основних доходів і видатків Державного бюджету України, заплановані на поточний рік, за формою. Зробити висновки (табл. 14.1)

Вихідні дані

Доходи	Сума, млн грн	Питома вага,% до цілого	Видатки	Сума, млн грн	Питома вага,% до цілого
1	2	3	4	5	6
Податкові надходження, усього	11 510,3		Державне управління	1 075,3	
у тому числі:			Судова влада	113,0	
платежі за використання природних ресурсів	560,9		Міжнародна діяльність	350,3	
внутрішні податки на товари на послуги	10 180,5		Фундаментальні дослідження	541,1	
податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	757,3		Національна оборона	1 678,3	
інші податки	11,6		Правоохоронна діяльність	1 652,1	
Неподаткові надходження, Усього	3 137,4		Освіта	1 566,4	
в тому числі:			Охорона здоров'я	704,0	
доходи від власності та підприємницької діяльності	1 470,8		Соціальний захист	1 985,0	
адміністративні збори та платежі надходження від штрафів	175,9		Житлово-комунальне господарство	37,2	
інші неподаткові надходження	1 426,0		Культура і мистецтво	159,1	
			Засоби масової інформації	182,1	
			Фізична культура і спорт	67,5	
			Промисловість та енергетика	1 909,6	
			Будівництво	407,0	
			Сільське і лісове господарство	447,3	
			Транспорт, зв'язок та інформатика	328,9	
			Інші послуги з економічної діяльності	169,8	

1	2	3	4	5	6
Доходи від операцій з капіталом	1 141,6		Заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи	2 606,0	
Офіційні трансферти	610,7		Охорона природного середовища	69,9	
Державні цільові фонди	4 701,1		Попередження та ліквідація стихійних лих	78,8	
			Поповнення державних резервів	126,5	
			Обслуговування державного боргу	2885,2	
			Державні цільові фонди	1 092,2	
			Видатки, не віднесені до основних груп	4 249,2	
Усього	21 101,0	100	Усього	24 481,8	100

Контрольні запитання:

1. Поняття "видатки державного бюджету".
2. Історичні передумови створення якісно нової системи витрат бюджетних коштів.
3. Ознаки видатків, їх характеристика.
4. Поточні витрати, поняття та склад.
5. Видатки розвитку, поняття та склад.
6. Які напрямки витрати коштів передбачає державний бюджет?
7. Ознаки класифікації видатків бюджету, коротка характеристика кожного підвиду видатків.
8. Що дозволяє здійснити функціональний поділ видатків?

Тема 15. Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку

15.1. Видатки на економічну діяльність

Видатки бюджету на економічну діяльність включають такі форми фінансування:

- капіталовкладення;
- операційні витрати;
- кредити та дотації.

Фінансування *капіталовкладень* може здійснюватись за двома напрямками:

- а) у відомчому розрізі;
- б) у розрізі інвестиційних проектів.

Галузевий підхід полягає в тому, що загальна сума виділених бюджетом капіталовкладень направляється міністерствам і відомствам, які, в свою чергу, розподіляють цю суму між підприємствами та організаціями. Цей підхід є основним в Україні, хоча має недолік – розпорошення коштів. *Фінансування інвестиційних проектів*, навпаки, дозволяє концентрувати ресурси на реалізації основних завдань.

Обсяг капіталовкладень, що фінансуються з бюджету, визначається двома чинниками:

- можливостями бюджету;
- наявністю необхідних та ефективних проектів.

Виділення з бюджету фінансування на капіталовкладення на даний час не має ніякої нормативної бази (наприклад, відповідно до Закону "Про освіту" щорічно на її фінансування повинно виділятися 10% національного доходу і хоча, як правило, цього розміру не дотримуються, але база для планування існує). Тобто планування капіталовкладень йде від досягнутого рівня, а не від потреб.

Вартість інвестиційних проектів визначається в їх кошторисах. Виділення бюджетних асигнувань на капіталовкладення при фінансуванні інвестиційних проектів здійснюється на конкурсній основі таким чином:

1. На підставі визначених критеріїв (термін окупності, рентабельність, мінімальність ризиків та економічна ефективність і соціальна значущість проекту) здійснюється конкурсний відбір проектів.

2. Проводиться тендер (конкурс) серед виконавців того чи іншого проекту.

В основі механізму виділення коштів на капіталовкладення лежать потреби у забезпеченні певних темпів економічного зростання (приріст ВВП).

Операційні витрати, які становлять видатки бюджету на утримання виробничої інфраструктури, включають:

- фінансування геолого-розвідувальних робіт;
- фінансування лісового та водного господарства;
- землевпорядкувальні роботи;

заходи з боротьби зі шкідниками рослин, хворобами тварин та епідеміями;

утримання насінневих станцій і племінних господарств.

Фінансування геолого-розвідувальних робіт проводиться за рахунок двох джерел: бюджету та коштів підприємств. З бюджету фінансуються роботи з пошуку нових родовищ корисних копалин, за рахунок підприємств видобувної промисловості – роботи в межах існуючих родовищ.

Фінансування бюджетом геолого-розвідувальних робіт забезпечується спеціальним компенсаційним доходом – відрахуваннями на геолого-розвідувальні роботи, які вносять до бюджету підприємства видобувної промисловості. Обсяги фінансування та суми надходжень відрахувань між собою врівноважені, але не збалансовані. Щороку існують незначні відхилення між цими показниками. Залишок відрахувань використовується у поточному році на фінансування інших видатків. Якщо їх недостатньо, то ці видатки перекриваються іншими доходами бюджету. Вартість геолого-розвідувальних робіт визначається на підставі спеціальних кошторисів, які розраховуються, виходячи з обсягів цих робіт та існуючих розцінок.

Утримання лісового та водного господарств віднесене на видатки бюджету в зв'язку з тим, що на даний час ці ресурси – загальнонародна власність. У бюджеті існують цільові доходи, пов'язані з фінансуванням вказаних витрат, – *лісовий дохід і плата за використання* прісних водних ресурсів. Проте на відміну від геологорозвідувальних робіт, доходи та видатки за цими напрямками не врівноважені – видатки набагато вищі.

Землевпорядкувальні роботи включають заходи з підвищення та відновлення родючості ґрунтів (наприклад, протиерозійні заходи – тобто боротьба з вітряною та водною ерозією ґрунтів).

Заходи з боротьби зі шкідниками рослин і хворобами тварин.

Протиепідемічні заходи у цілому фінансуються з бюджету в тих випадках, коли вони охоплюють певний регіон. Виділення коштів бюджету здійснюється на підставі кошторису. У такому самому порядку, тобто на кошторисній основі, фінансуються насінневі станції і племінні господарства, які забезпечують потреби відповідного регіону.

Бюджетні кредити надаються підприємствам державного сектору на тимчасові потреби в разі фінансових ускладнень. Вони можуть бути безпроцентні або з невисокою процентною ставкою.

Державна дотація становить виділення з бюджету коштів на покриття збитків суб'єктів господарювання в тому випадку, коли збитковість визначається певною фінансовою політикою держави у сфері ціноутворення (як правило, обмеження рівня цін). Може надаватись у сумі, що повністю відшкодовує збитки чи покриває їх частково, що визначається станом бюджету. Обсяг дотації встановлюється як різниця між витратами та доходами підприємств. Виділення коштів може проводитись на підставі планових чи фактичних розрахунків.

15.1.1. Фінансування промисловості

Видатки на розвиток промисловості й енергетики є найбільшими за обсягом. Планування видатків на розвиток промисловості й енергетики здійснюється на підставі зведених балансів прибутків і видатків міністерств і відомств, відділів і керувань місцевих держадміністрацій і виконкомів місцевих рад, у підпорядкуванні яких перебувають підприємства й організації державної форми власності. Зведені баланси прибутків і видатків складаються на підставі балансів прибутків і видатків підлеглих підприємств, а також розрахунків витрат, які фінансуються у централізованому порядку.

Видатки на розвиток промисловості й енергетики відображаються в розрізі підрозділів бюджетної класифікації за функціональною, відомчою і цільовою ознаками. Суми видатків, передбачені зведеними балансами прибутків і видатків, включаються у відповідні бюджети, а після їх затвердження фінансуються через головних розпорядників коштів.

Визначення видатків – складний і трудомісткий процес, що має потребу у використанні великого обсягу вихідних даних, аналітичної бази та розрахунків.

Так, обсяг видатків на оплату геологорозвідувальних робіт, послуг підприємств та організацій з виконання багатоцільових програм (проектів), послуг з типового проектування, науково-дослідних послуг, виконання інших державних програм визначається відповідно до кошторисної вартості зазначених послуг на підставі договорів з виконавцями.

Обсяг субсидій на покриття збитків підприємств визначається як різниця між виторгом від реалізації продукції (послуг, робіт) і собівартістю. У випадку встановлення державою (або через інші об'єктивні причини) цін на продукцію (послуги, роботи) нижчих від собівартості, держава в межах установлених нею обсягів реалізації зобов'язана

покривати цю різницю відповідними субсидіями. Фінансування збитків протягом бюджетного року повинне здійснюватися прямо пропорційно виконанню виробничої програми. Причому невиконання програми повинне супроводжуватися зменшенням обсягів фінансування, а перевиконання – збільшенням обсягів фінансування тільки у випадку уточнення виробничої програми у бік збільшення.

Фінансові органи зобов'язані докладно перевіряти правильність розрахунків планових збитків (правильність віднесення кожного виду витрат на собівартість продукції, дотримання норм, тарифів цін тощо), оскільки від них залежить правильність визначення бюджетних асигнувань.

Фактичне зниження собівартості продукції порівняно з плановою за рахунок внутрішніх резервів є додатковим джерелом заохочувальних фондів – держава не має права зменшувати на цю суму обсяги фінансування.

Обсяг субсидій на приріст обігових коштів визначається для кожного збиткового або нерентабельного підприємства з урахуванням приросту нормативу, завдань з прискорення оборотності та наявності залишків обігових коштів. Фінансування приросту нормативу обігових коштів здійснюється в строки, передбачені фінансовими планами підприємств. Якщо через об'єктивні причини, що не залежать від результатів роботи, у збиткових або нерентабельних підприємств виникла нестача обігових коштів і її вирішено покрити за рахунок внутрішніх джерел, держава при наявності коштів може профінансувати таку нестачу за рахунок відповідних бюджетів. При наявності у фінансових планах підприємств інших видатків, держава зобов'язана виділити відповідні кошти на передбачені цілі в обсягах затверджених сум.

Видатки на фінансування видобутку вугілля й інших видів твердого мінерального палива, видатки, пов'язані з реструктуризацією вугільної промисловості, обсяг державної підтримки вуглевидобувних підприємств, фінансування діяльності, пов'язаної з видобутком і переробкою нафти та газу, виробництво та поставка електроенергії, теплової та іншої енергії, видатки на організацію та регулювання діяльності в галузі виробництва ядерного палива визначаються на підставі відповідних загальнодержавних програм у межах виділених на це бюджетних коштів.

Видатки бюджету на фінансування конверсії підприємств оборонного комплексу та створення нових видів цивільної продукції розраховуються

на підставі державних заходів з конверсії відповідно до затверджених графіків.

Підприємствам сільськогосподарського машинобудування виділяються з бюджету кошти на виробництво вітчизняних сільськогосподарських машин і механізмів відповідно до державного замовлення.

Видатки на відтворення мінерально-сировинної бази визначаються в обсязі відрахувань добувних підприємств на геологорозвідувальні роботи, а також за рахунок бюджету залежно від обсягів геологорозвідувальних робіт на пошук золота, розробки методів дегазації вугільних шарів, вирішення проблем пошуку та використання метану. Інші видатки на розвиток промисловості й енергетики плануються й фінансуються згідно з державними програмами у межах виділених бюджетних коштів.

15.1.2. Фінансування сільського господарства

Сільське господарство – дуже важлива галузь економіки, що забезпечує промисловість сировиною та матеріалами, а населення – продуктами харчування.

Особливості фінансування сільського господарства обумовлені його галузевими відмінностями, до яких належать: сезонність виробництва та більша тривалість виробничого циклу, родючість ґрунтів, кліматичні умови та природно-кліматичні фактори, організаційно-економічні особливості тощо.

Відповідно до діючої класифікації видатки на фінансування сільського та лісового господарства, рибальства та полювання включають таке:

1. Видатки на земельні ресурси. До них належать видатки на землевпорядження, оплату робіт з корінного поліпшення земель, проведення земельної реформи, хімічну паспортизацію земель. Обсяг цих видатків визначається згідно із загальнодержавними і регіональними програмами, які становлять органи виконавчої влади, і передбачають види та вартість робіт зазначених напрямків.

2. Видатки на водне господарство передбачають видатки на експлуатацію загальнодержавних і міжгосподарських державних меліоративних систем відповідно до потреб коштів на поточне втримування, ремонт і розширення таких систем відповідно до фінансових планів.

3. Видатки на фінансування сільськогосподарського виробництва. До них відносяться видатки на державну програму селекції у тваринництві, заходів боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогоспо-

дарських рослин, видатки на підтримку виробництва продукції тваринництва, фінансування видатків на закладку та догляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками, видатки на державну програму селекції в рослинництві, державну підтримку колективних сільськогосподарських підприємств, державну підтримку селянських (фермерських) господарств. Ці видатки визначаються відповідно до державних і регіональних програм за допомогою спеціальних розрахунків обсягів робіт і їх вартості.

4. Видатки на заготівлю та зберігання сільськогосподарської продукції. Передбачаються витрати на фінансування заготівельних підприємств, закупівлю зерна за державним замовленню. Ці витрати плануються на підставі фінансових планів заготівельних організацій, обсягів державного замовлення й установленої ціни за 1 тону зерна.

5. Видатки на проведення політики в галузі цін і доходів у сільському господарстві. Вони спрямовуються на виплату переселенцям у сільські населені пункти, де є потреба в робочій силі. Переселенцям надається одноразова грошова допомога на обзаведення господарством.

6. Видатки на дослідження та практичні розробки в галузі сільського господарства. Ці видатки плануються виходячи з тематики та вартості науково-технічних розробок із проблем агропромислового комплексу, вартості розробки необхідної проектно-кошторисної документації, а також потреби в коштах для виготовлення та випробування досвідчених зразків техніки для сільського господарства, харчової та переробної промисловості.

7. Видатки на діяльність і послуги в галузі сільського господарства, рибальства та полювання, не віднесені до інших категорій. До них належить фінансування господарств, які перебувають в особливо складних кліматичних умовах. Обсяг видатків визначається на підставі відповідних фінансових планів.

8. Видатки на фінансування бюджетних установ агропромислового комплексу (АПК). До таких установ належать:

центральні зональні й обласні станції;

державні лабораторії ветеринарної медицини;

обласні, міські, районні державні підприємства ветеринарної медицини (лікарні) з дільничними лікарнями, ділянками, пунктами ветеринарної медицини;

державні насінні інспекції;

державна інспекція з карантину рослин;
науково-виробниче об'єднання з випробування сільськогосподарської техніки;
регіональні служби державного ветеринарного контролю на державному кордоні та транспорті;
державні хлібні інспекції;
державні станції захисту рослин;
державні станції хімізації сільського господарства;
державні іспитові лабораторії сільськогосподарської сировини та харчової продукції;
інші бюджетні установи агропромислового комплексу.

Сума видатків на утримання бюджетних установ агропромислового комплексу визначається на підставі їх кошторисів доходів і видатків. У процесі планування видатків і складання кошторисів установи використовують виробничі показники, бюджетні норми, типові й індивідуальні штати, ставки заробітної плати й інші необхідні для розрахунків показники. Крім бюджетних асигнувань установи АПК можуть діставати позабюджетні кошти, обсяг, формування та використання яких відображається в кошторисі. Кошториси бюджетних установ АПК затверджуються керівниками вищих організацій і є підставою для фінансування з бюджету.

Зведене планування видатків на фінансування АПК здійснюється галузевими органами керування комплексом шляхом складання зведених фінансових планів галузі. Зведені галузеві фінансові плани складаються на основі індивідуальних фінансових планів підлеглих підприємств, організацій та установ, а також кошторисів централізованих заходів. Певні обсяги бюджетних асигнувань включаються у видаткову частину відповідного бюджету в розрізі підрозділів бюджетної класифікації. Після затвердження бюджетів держава здійснює фінансування підприємств, організацій та установ АПК у межах затверджених сум через головних розпорядників коштів, дотримуючись загальних принципів фінансування.

15.1.3. Фінансування транспорту та зв'язку

Видатки бюджетів на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації й інформатику плануються та фінансуються залежно від видів діяльності.

Так, видатки на автомобільний транспорт визначаються в межах обсягів державного регулювання цін на послуги місцевого автотранспорту.

Видатки на фінансування водного транспорту встановлюються відповідно до потреб у бюджетних коштах, певними фінансовими планами.

Видатки на залізничний транспорт фінансуються в обсязі коштів, необхідних для фінансування державної адміністрації відповідно до фінансового плану, забезпечення компенсаційних виплат за пільговий проїзд окремих категорій громадян, надання асигнувань, пов'язаних з державним регулюванням цін на послуги метрополітену та компенсації збитків підприємствам транспорту за перевезення та поширення передплатних вітчизняних періодичних видань.

Фінансування інших видів транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики здійснюються відповідно до розроблених програм у межах виділених у бюджеті сум асигнувань.

15.2. Видатки на науку

Джерело фінансування наукових досліджень залежить від їх характеру. Розрізняють два напрями наукових досліджень:

фундаментальні;
прикладні.

Фундаментальними дослідженнями є пошукові теоретичні напрями науки. Визначити наперед результативність та ефективність таких досліджень дуже складно, тому неможливо встановити їх вартісну оцінку. У зв'язку з великим ризиком використання інвестованих коштів, ці дослідження фінансуються за допомогою бюджету або спеціальних фондів.

Прикладні дослідження пов'язані з визначенням форм і методів впровадження в практику результатів фундаментальних досліджень, які завершилися певними винаходами. Оскільки у даному випадку можливе прогнозування ефективності таких робіт, встановлення їх вартісної оцінки, то фінансування може здійснюватись за рахунок коштів замовника. Певна частина таких досліджень фінансується за рахунок Державного інноваційного фонду, який включається до Державного бюджету.

В Україні існує певна спеціалізація наукових закладів. Академічні науково-дослідні заклади, підпорядковані Національній академії наук, займаються, насамперед, фундаментальними дослідженнями, тому їх діяльність фінансується з Державного бюджету. У частині прикладних

досліджень фінансування здійснюється головним чином за рахунок замовника.

Другу групу складають відомчі заклади, основний профіль яких – прикладні дослідження, спрямовані на розвиток даної галузі. Фінансування здійснюється за рахунок централізованих коштів міністерств і відомств або за кошти замовників. Якщо відомчі заклади ведуть фундаментальну тематику, то в цій частині вони отримують кошти з бюджету.

Бюджетне фінансування науки здійснюється двома способами:
фінансуванням наукових закладів;
фінансуванням наукової тематики.

Фінансування наукових закладів ґрунтується на складанні їх кошторису. Обсяг фінансування насамперед визначається штатним розкладом. Сума витрат на зарплату розраховується шляхом множення кількості посад на середню ставку зарплати, яка склалась в даному закладі. Ставка зарплати залежить від посади (лаборант, інженер, науковий співробітник) і наукового ступеня (кандидат, доктор наук) та вченого звання (старший науковий співробітник). Штатний розклад наукового закладу затверджує його керівник. Другу основну статтю витрат складають витрати на проведення наукових досліджень – придбання та обслуговування спеціальної техніки, обладнання, матеріалів для проведення досліджень, що визначається профілем наукового закладу.

При фінансуванні наукової тематики розробляються кошториси на кожну тему. Визначену суму асигнувань отримує той науковий заклад, який буде розробляти цю тему.

Ситуаційне завдання:

Бюджетні кредити надаються підприємствам державного сектору на тимчасові потреби в разі фінансових ускладнень. У якому випадку вони можуть бути безпроцентними, а в якому з невисокою процентною ставою? Обґрунтуйте відповіді.

Контрольні запитання:

1. Планування видатків на розвиток промисловості.
2. Як відображаються видатки на розвиток промисловості й енергетики?
3. Визначення обсягу видатків на оплату геологорозвідувальних робіт і виконання багатоцільових програм (проектів), дії та повноваження при цьому фінансових органів.

4. На підставі чого визначаються видатки на фінансування видобутку вугілля й інших видів твердого мінерального палива?
5. Чим обумовлені особливості фінансування сільського господарства?
6. Що включають видатки на фінансування сільського та лісового господарства, рибальства й полювання?
7. Склад видатків на земельні ресурси.
8. Що передбачають видатки на водне господарство?
9. Видатки на фінансування сільськогосподарського виробництва, склад і характеристика.
10. Склад видатків на заготівлю та зберігання сільськогосподарської продукції.
11. Видатки на проведення політики в галузі цін і доходів у сільському господарстві, видатки на дослідження та практичні розробки в галузі сільського господарства, їх планування та склад.
12. Склад бюджетних установ агропромислового комплексу (АПК), фінансованих з державного бюджету.
13. Процес планування видатків на фінансування АПК.
14. Залежно від чого плануються та фінансуються видатки бюджетів на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації й інформатику?
15. Визначення необхідних обсягів фінансування залізничного транспорту.

Тема 16. Видатки бюджету на соціальний захист населення та соціальну сферу

16.1. Склад видатків на соціальний захист і соціальну сферу

Видатки на *соціальний захист та соціальне забезпечення* включають:

- виплату пенсій і допомоги;
- пільги ветеранам війни та праці;
- допомогу сім'ям з дітьми;
- інші види соціальної допомоги;
- пенсії військовослужбовцям та особам начальницького та рядового складу;
- дитячі заклади-інтернати;
- притулки для неповнолітніх;

програми соціального захисту неповнолітніх;
будинки-інтернати для людей похилого віку та інвалідів;
кошти з бюджету, що передаються до Фонду соціального захисту інвалідів України;
молодіжні програми;
інші заклади та заходи в галузі соціальної політики.
Видатки на *соціальну сферу* включають:
фінансування освіти: загальноосвітні школи, школи-інтернати, дитячі дошкільні заклади, професійно-технічні училища, заклади післядипломної освіти;
фінансування охорони здоров'я: медичні заклади, санітарно-епідеміологічна служба, інші заклади;
фінансування культури: театри, музеї, бібліотеки, клуби, заповідники;
фінансування засобів масової інформації: телебачення та радіомовлення, преса, книговидання та ін.;
фінансування фізичної культури та спорту.

16.2. Основи кошторисного фінансування

Кошторисне фінансування охоплює соціально-культурну сферу, науку, управління, армію. Сутність кошторисного фінансування полягає у виділенні бюджетних асигнувань на основі спеціального розрахункового документа – кошторису. Визначення обсягів фінансування ґрунтується на:

1) показниках, що характеризують кількісні параметри діяльності бюджетної установи (оперативно-мережні показники);

2) нормативах видатків у розрахунку на певний кількісний показник.

Оперативно-сітьові показники поділяються на дві групи:

а) виробничі показники, які характеризують профільну діяльність даної установи (наприклад, кількість учнів у школі), що, в свою чергу, розмежовуються на:

вихідні – об'єктивно існуючі на даний період часу;

похідні – визначаються за певними нормами (наприклад, кількість класів у школі залежить від кількості учнів і норми граничної наповнюваності класів);

б) загальні показники, які характеризують будівлю бюджетної установи (наприклад, площа приміщень, кубатура будівлі, санітарно-технічний устрій).

Норми витрат характеризують обсяг витрат на одну розрахункову одиницю.

Залежно від бази розрахунку розрізняють узагальнені та постатейні нормативи. *Узагальнені* характеризують обсяг витрат з усіх статей на певний виробничий показник, наприклад – норми видатків на охорону здоров'я на одного мешканця. *Постатейні нормативи* відображають норми витрат у розрізі окремих статей.

Нормативи поділяються:

за методом обчислення:

розраховані на основі фізіологічних потреб (на харчування, освітлення, опалення тощо);

розраховані на основі статистичних спостережень;

за характером використання:

обов'язкові (встановлюються органами державної влади та управління);

факультативні (визначаються галузевими органами чи бюджетними установами).

Кошторис – це плановий документ, в якому встановлюється обсяг бюджетних асигнувань, їх постатейний і поквартальний розподіли.

Види кошторисів:

а) *індивідуальний* – для кожної бюджетної установи;

б) *зведений* – по групі однорідних закладів (загальноосвітні школи, дитячі дошкільні заклади та ін.);

в) *на централізовані заходи*, які проводяться відповідним органом управління;

г) *загальний* – обсяги фінансування для окремого органу управління (наприклад, загальний кошторис відділу освіти включає: зведені кошториси по загальноосвітніх школах, школах-інтернатах, дитячих дошкільних закладах і на централізовані заходи).

Складання кошторису проводиться відповідно до економічної класифікації видатків:

А. Поточні видатки

1. Видатки на товари і послуги, в тому числі:

оплата праці працівників бюджетних установ;

нарахування на заробітну плату;

придбання предметів постачання і матеріалів.

З них:

медикаменти і перев'язувальні засоби;
продукти харчування;
видатки на відрядження;
оплата послуг з утримання бюджетних установ.

З них:

оплата транспортних послуг на утримання власних транспортних засобів;

послуги зв'язку;

оплата комунальних послуг та енергоносіїв.

З них:

оплата теплопостачання;

оплата водопостачання та водовідведення;

оплата електроенергії;

оплата природного газу;

дослідження і розробки, державні програми.

2. Субсидії і поточні трансфертні виплати в тому числі трансферти населенню.

Б. Капітальні видатки, в тому числі:

придбання основного капіталу;

придбання обладнання і предметів довгострокового користування;

капітальний ремонт;

придбання землі та нематеріальних активів;

капітальні трансферти.

У процесі складання кошторису всі витрати можуть бути поділені на дві групи. До першої належать видатки на оплату праці, планування яких здійснюється, виходячи зі специфіки окремих галузей соціальної сфери. Решта видатків планується за стандартною методикою, яка виходить з обсягів закупівлі товарів і послуг та діючих цін і тарифів.

16.3. Фінансування освіти

Основним видом навчально-виховних установ, які здійснюють загальноосвітню підготовку на рівні державних стандартів, є середні загальноосвітні школи трьох рівнів: перший – початкова; другий – основна; третій – старша школа, які забезпечують відповідно початкову, неповну середню та повну загальну середню освіту.

Школи всіх трьох рівнів залежно від місцевих умов можуть функціонувати спільно або самостійно – початкова, основна та старша.

Для розвитку природної обдарованості дітей створюються спеціалізовані школи та профільні класи, гімназії, ліцеї:

спеціалізована школа та профільні класи забезпечують поглиблене вивчення одного або декількох базових початкових предметів. Вони можуть функціонувати в складі шкіл першого-третього й другого-третього рівнів;

гімназія – середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, що забезпечує науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку обдарованих і здатних дітей;

ліцей – середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, що забезпечує одержання учнями освіти вище державного освітнього мінімуму та здійснює науково-практичну підготовку талановитої молоді.

Фінансово-господарська діяльність середнього освітнього закладу здійснюється на основі його єдиного кошторису доходів і видатків. Джерелами формування кошторису є:

кошти місцевого (державного) бюджету, які надходять у розмірі, передбаченому нормативами фінансування загальної середньої освіти для забезпечення вивчення предметів в обсязі державних стандартів освіти;

кошти, отримані від надання зазначеним закладом додаткових освітніх послуг;

прибуток від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, цехів і господарств, від здачі в оренду приміщень, будівель, устаткування;

кредити банків;

добровільні грошові внески та пожертвування підприємств, установ, організацій та окремих громадян, іноземних юридичних і фізичних осіб.

Видатки на загальноосвітні школи складаються з поточних і капітальних.

Поточні витрати включають:

оплату праці працівників шкіл;

нарахування на заробітну плату;

придбання предметів споживання та матеріалів;

видатки на відрядження;

оплата послуг з утримування шкіл;

оплата комунальних послуг і енергоносіїв та ін.

Капітальні видатки включають:
придбання основного капіталу;
створення державних запасів і резервів;
придбання нематеріальних активів;
капітальні трансферти.

При плануванні видатків на загальноосвітні школи насамперед визначається контингент учнів, а потім кількість класів.

Навчальний рік не збігається з бюджетним роком, тому кількість класів та учнів визначається на дві дати: на 1 січня та 1 вересня. Кількість учнів приймається за фактичним станом на 1 вересня попереднього року. Зміни, пов'язані з випуском і прийомом учнів, відображаються у показниках, які визначені на 1 вересня планового року.

Посадові оклади вчителям визначаються на підставі тарифікаційних списків, які складаються за кожною школою. У тарифікаційних списках вказуються: прізвище, ім'я, посада, освіта, найменування документа про освіту, його номер і час видачі, кількість років педагогічної роботи, класи або предмети, які ведуть, місячна ставка з урахуванням надбавок, кількість уроків на тиждень. Освіта вчителя встановлюється на підставі дипломів, свідоцтв або посвідчень про закінчення відповідного навчального закладу.

Існує спеціальний перелік навчальних закладів, закінчення яких надає право на встановлення заробітної плати та посадових окладів учителям, викладачам, вихователям та іншим педагогічним працівникам залежно від освіти. Відповідно до цього переліку навчальні заклади розділені на 4 групи:

- навчальні заклади, які надають вищу освіту;
- учительські інститути та прирівняні до них навчальні заклади;
- навчальні заклади, які надають середню фахову освіту;
- навчальні заклади, які надають середню загальну освіту.

Місячна заробітна плата педагогічним працівникам встановлюється шляхом перемножування ставки заробітної плати на їх фактичне навантаження на тиждень і розподілом отриманого добутку на встановлену норму годин на тиждень.

Кількість педагогічних ставок визначається шляхом розподілу загальної кількості годин навчальних занять на тиждень із кожної групи класів на норму навчального навантаження вчителя.

Придбання предметів і матеріалів включає закупівлю матеріалів, канцелярського встаткування, предметів для поточних господарських потреб, устаткування з терміном служби до 1 року, продуктів харчування, медикаментів та перев'язних матеріалів, додаткової та періодичної літератури. Сюди включаються також видатки на товари, які надаються працівникам безкоштовно або за зниженими цінами.

Оплата комунальних послуг включає:

теплопостачання;

водопостачання та водовідведення;

електроенергію;

природний газ;

оплата інших видів енергії (вугілля, дров та ін.).

Капітальні видатки включають придбання капітальних активів, стратегічних і надзвичайних запасів товарів, нематеріальних активів, компенсації видатків, пов'язаних зі знищенням або ушкодженням основних фондів.

Школи-інтернати. Загальна школа-інтернат – навчально-виховний заклад, що дає родині можливість виховання дітей, реалізації потреб суспільства та держави в загальній середній освіті відповідно до інтересів, здатностей і схильностей особистостей.

Фінансово-господарська діяльність загальноосвітньої школи-інтернату здійснюється на підставі єдиного кошторису доходів і видатків.

У бюджетній класифікації виділено кілька типів шкіл-інтернатів, а саме:

загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні санаторні школи-інтернати;

загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки батьків;

дитячі будинки;

спеціальні загальноосвітні школи-інтернати та інші заклади освіти для дітей з відхиленнями у фізичному й інтелектуальному розвитку;

загальноосвітні школи соціальної реабілітації.

Харчування визначається виходячи з норм на одного вихованця на день і кількості проживаючих. Вихованці шкіл-інтернатів забезпечуються м'яким інвентарем та обмундируванням. Видатки на це розраховуються за нормами витрат на одного вихованця, які диференціюються за роками

перебування вихованців у школах-інтернатах. Ці видатки розраховуються не на весь календарний рік, а на строк фактичного знаходження вихованців у школі-інтернаті.

Дитячі дошкільні установи. Дошкільний виховний заклад є закладом освіти, що здійснює завдання із задоволення потреби у догляді, оздоровленні, вихованні та навчанні дітей дошкільного віку.

До дошкільних установ належать: дитячі садки, дитячі ясла-садки з короткочасним, денним, цілодобовим перебуванням дітей.

У випадку потреби можуть створюватися такі типи дошкільних виховних закладів: компенсаційного загального розвитку, комбіновані, сімейні.

Фінансово-господарська діяльність державної виховної установи здійснюється за рахунок бюджетних і притягнутих коштів.

Видатки на придбання устаткування, м'якого інвентарю й обмундирування для дитячих садків визначаються за встановленими нормами з урахуванням інвентарю й устаткування, що вже є.

При зведеному плануванні бюджетні кошти визначаються за середньою сумою видатків на одну дитину з виділенням видатків на заробітну плату, харчування та ін. Плата батьків планується також у середньому на одну дитину в сумі, що склалася за звітними даними за минулі роки.

Видатки на підготовку кадрів.

Бюджетне фінансування підготовки кадрів включає:

видатки на вищі навчальні заклади;

видатки на професійно-технічну освіту;

видатки на вищі навчальні заклади.

Державний вищий навчальний заклад освіти є суб'єктом освітньої діяльності, що здійснюється з метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства та держави.

Університет – багатопрофільний вищий навчальний заклад, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за широким спектром природних, гуманітарних, технічних та інших напрямків науки, техніки й культури за освітньо-природознавчими програмами всіх рівнів, має розвинену інфраструктуру наукових і науково-виробничих підприємств та установ.

Академія – вищий навчальний заклад, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх

рівнів в певній галузі знань або виробництва, проводить фундаментальні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності.

Інститут – вищий навчальний заклад або підрозділ університету, академії, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури та мистецтва. Проводить наукову та науково-дослідну роботу.

Фінансування вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, а також за рахунок додаткових джерел фінансування.

Вищий навчальний заклад самостійно використовує бюджетні та позабюджетні кошти відповідно до єдиного кошторису доходів і видатків.

До фонду заробітної плати вищих навчальних закладів включається заробітна плата штатного професорсько-викладацького персоналу, осіб, які притягнуті на педагогічну роботу на умовах погодинної оплати, а також заробітна плата адміністративно-технічного, навчально-допоміжного й іншого персоналу.

Фонд заробітної плати професорсько-викладацького персоналу визначається виходячи з двох показників: кількості посад і середньої ставки заробітної плати. Кількість посад визначається за розрахунковим коефіцієнтом виходячи з кількості студентів і аспірантів на одного викладача.

Ставки заробітної плати професорсько-викладацького персоналу диференційовані залежно від посад, що вони займають, вченого звання (професор, доцент), вченого ступеня (доктор, кандидат наук).

Фонд заробітної плати керівних, адміністративно-господарських працівників та обслуговуючого персоналу вузів визначається, як правило, в індивідуальному порядку залежно від обсягів і специфіки робіт навчального закладу, а також затверджених посадових окладів або на підставі типових штатів.

Крім того, в індивідуальному кошторисі видатків і доходів передбачаються видатки на придбання предметів і матеріалів, видатки на відрядження, оплату послуг на утримання вищого навчального закладу, оплату комунальних послуг та енергоносіїв, дослідження та розробки.

Значна питома вага у витратах вищих навчальних закладів належить видаткам на стипендії.

Видатки на професійно-технічну освіту

Професійно-технічний навчальний заклад – заклад освіти, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, навчанні робочим професіям, спеціальностям, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здатностей, стану здоров'я.

Установи професійно-технічної освіти та професійно-технічні навчальні заклади інших форм власності утримуються за рахунок коштів відповідних замовників.

Обсяги бюджетного фінансування державних професійно-технічних навчальних закладів та установ не можуть зменшуватися або припинятися при наявності інших джерел фінансування.

У єдиному кошторисі витрат і доходів у деяких випадках передбачені видатки на харчування, обмундирування учнів, а також видатки на виплату стипендій.

Інші витрати, як на придбання м'якого інвентарю, устаткування, а також капітальні витрати планують за встановленими нормами.

Навчальний заклад, характеристика та принципи бюджетного фінансування

Система **вищої освіти** в Україні зараз включає дві групи закладів:

I–II рівней акредитації – коледжі, технікуми, інститути;

III–IV рівней акредитації – інститути, університети, академії.

Фінансування вищої освіти здійснюється за рахунок двох джерел:

1) бюджету;

2) платного навчання.

Фонд заробітної плати вищих закладів освіти містить 5 елементів:

1) професорсько-викладацький склад;

2) адміністративно-управлінський персонал;

3) навчально-допоміжний персонал;

4) обслуговуючий персонал;

5) фонд погодинної оплати праці викладачів.

Фонд зарплати професорсько-викладацького складу визначається шляхом множення кількості посад на середню ставку. Кількість посад встановлюється за нормативом кількості студентів на викладача, який диференційовано за формами навчання (очна, вечірня, заочна). *Зарплата викладачів* залежить від посади (асистент, старший викладач, доцент,

професор), наукового ступеня (кандидат наук, доктор наук) і вченого звання (доцент, професор).

Фонд погодинної оплати праці викладачів розраховується за нормативом (1 – 2%) до фонду зарплати професорсько-викладацького складу і використовується для оплати праці залучених до викладання фахівців народного господарства та наукових закладів.

Фонд зарплати адміністративного, навчально-допоміжного та обслуговуючого персоналу визначається на підставі штатного розкладу вищого навчального закладу освіти, який затверджується ректором.

16.4. Фінансування охорони здоров'я

Кошторисне фінансування медичних закладів ґрунтується на таких показниках:

за стаціонаром – кількість ліжок і ліжко-днів;

за поліклініками – кількість лікарських відвідувань.

Кількість *ліжок* характеризує лікарняні місця. Розрізняють нормативну потребу і фактичну їх наявність. Нормативна потреба визначається виходячи з чисельності мешканців і показника госпіталізації в розрахунок на рік. Фактична наявність характеризує кількість встановлених в медичному закладі ліжок. Кількість *ліжко-днів* – добуток від множення кількості ліжок на кількість днів функціонування одного ліжка на рік.

Кількість *лікарських відвідувань* визначається шляхом множення чисельності мешканців у районі обслуговування на середню кількість відвідувань лікарні на рік (приблизно 30 разів). Загальна кількість відвідувань розподіляється за окремими спеціалістами – хірурги, терапевти і т. п.

Система **заробітної плати медичних працівників** встановлюється в розрізі категорій: лікарі, середній та молодший медичний персонал, адміністративно-управлінський та обслуговуючий персонал.

Система зарплати *лікарів* ґрунтується на встановленні ставки зарплати та системи підвищень і надбавок. Ставка зарплати залежить від посади (лікар-хірург, лікар-інтерн чи лікарі інших спеціальностей) та кваліфікаційної категорії. Крім того, ставка в частині надбавки може залежати від місцезнаходження лікарні – місто чи сільська місцевість. Надбавки до зарплати також встановлюються за шкідливі та небезпечні умови праці (інфекційні лікарні, рентгенкабінети), за роботу по вихідних і святкових днях та протягом нічного часу.

Ставки зарплати *середнього медичного персоналу* залежать від посади (медична сестра, акушерка, фельдшер, зубний лікар), категорії та стажу роботи. Для *молодшого медичного персоналу* ставки встановлені залежно від посади (сестра-операційна, сестра-хазяйка). На середній і молодший медперсонал поширюються надбавки за шкідливі умови праці та роботу по вихідних і святкових днях та протягом нічного часу.

Для медичних працівників зарплата розраховується, виходячи з обсягів роботи – 0,25; 0,5; 0,75; 1,0; 1,25; 1,5 ставки. Дозволяється поєднувати обов'язки медичної сестри та санітарки.

Для *адміністративно-управлінського та обслуговуючого персоналу* встановлені тверді ставки заробітної плати.

Фонд зарплати розраховується шляхом множення кількості посад на середню ставку зарплати. *Середня ставка* зарплати медперсоналу встановлюється на підставі тарифікаційного списку.

Кількість посад *лікарів* визначається в розрізі стаціонару та поліклініки: за стаціонаром – виходячи з нормативу кількості ліжок на одного лікаря (15 – 30 ліжок), який диференційовано в розрізі відділень (хірургічне, терапевтичне і т. д.); враховуються також посади завідувачів відділеннями, лікарів-інтернів та лікарів-спеціалістів; у поліклініці – на основі кількості лікарських відвідувань у розрізі спеціалістів і встановлених нормативів прийому на одного лікаря; в поліклініці також передбачаються посади завідувачів відділеннями (за наявності певної кількості лікарів даного профілю).

Кількість посад *середнього медперсоналу* визначається за стаціонаром виходячи з кількості цілодобових постів. Кількість постів, у свою чергу, встановлюється відповідно до нормативів кількості ліжок на один пост, які диференціюються в розрізі відділень і встановлюються окремо для денних і нічних годин. Кількість посад на один пост визначається шляхом ділення річного балансу часу в годинах (365 x 24) на кількість годин роботи однієї медсестри на рік. Крім того, враховуються посади старшої медсестри, медсестри для організації індивідуального догляду за тяжкохворими та посади медсестер у лікувально-діагностичних кабінетах. У поліклініці кількість посад медсестер встановлюється за нормативом відповідно до кількості посад лікарів (як правило, 1:1 і більше).

Кількість посад *молодшого медперсоналу* визначається аналогічно середньому медперсоналу. Відмінність полягає в тому, що норматив кількості ліжок на один пост дещо більший.

Кількість посад *обслуговуючого персоналу* встановлюється за типовими штатними розкладом.

Крім бюджетних асигнувань, джерелом фінансування медичних закладів можуть бути доходи, які надходять від підприємств, організацій та установ за укладеними угодами на проведення медичного обслуговування їх працівників, доходи від надання платних послуг (видача довідок та ін.), надходження від спонсорських і благодійних внесків.

У **страховій медицині** об'єктом медичного страхування виступає здоров'я громадян. На відміну від особистого страхування, де також об'єктом може бути здоров'я громадян, страхове відшкодування виплачується не безпосередньо застрахованому, а у вигляді плати за лікування в медичному закладі.

Існують дві форми медичного страхування: обов'язкове та добровільне. Як правило, мінімум медичних послуг забезпечується обов'язковим страхуванням, додаткові – добровільним.

Страховиком може бути як держава (обов'язкове страхування), так і недержавні страхові компанії:

- 1) держава (за рахунок бюджету – бюджетно- страхова медицина);
- 2) роботодавці;
- 3) громадяни.

16.5. Фінансування культурно-освітніх закладів

Установи культури можуть здійснювати свою фінансову діяльність як на основі кошторисного фінансування, так і комерційного розрахунку. У *кошторисному* порядку фінансуються ті з них, які не мають реальних можливостей самостійно заробляти гроші, послуги яких повинні мати доступний характер, – бібліотеки, музеї, заповідники. Клуби, палаци та будинки культури на даний час фінансуються на мінімальному рівні.

Комерційний розрахунок може бути повним або частковим. *Повний* розрахунок передбачає повну самокупність та отримання прибутку, *частковий* характеризується покриттям витрат як за рахунок бюджетних асигнувань, так і за рахунок надання платних послуг. Такий метод фінансової діяльності встановлюється, наприклад, стосовно театрів загальнонаціонального значення.

Фінансування **бібліотек** ґрунтується на показнику бібліотечних фондів. *Фонд заробітної плати* бібліотекарів визначається множенням

кількості посад, розрахованої за встановленими нормативами бібліотечного фонду на одну посаду, на середню ставку заробітної плати. Фонд заробітної плати обслуговуючого персоналу встановлюється за типовими штатними розкладами.

В аналогічному порядку фінансуються музеї. Чисельність штатних працівників-спеціалістів визначається за нормативами музейних фондів на одного працівника, посади обслуговуючого персоналу – за типовими штатними розкладами. Частина витрат на утримання музею здійснюється за рахунок встановленої вхідної плати.

Клуби, палаци та будинки культури фінансуються у змішаному порядку, тобто за рахунок бюджету й отримання доходів від платних послуг. За рахунок бюджету фінансується заробітна плата. Штатний розклад розробляється окремо для кожного закладу залежно від того, які гуртки, секції в ньому функціонують.

16.6. Фінансування закладів соціального забезпечення

Соціальне забезпечення – це надання фінансового забезпечення тим громадянам, які внаслідок певних об'єктивних причин не можуть мати достатніх власних доходів або не перебувають на чийомусь утриманні. До системи соціального забезпечення належать:

- 1) будинки-інтернати для людей похилого віку та інвалідів;
- 2) притулки для неповнолітніх;
- 3) дитячі заклади-інтернати (для дітей з різними відхиленнями у здоров'ї).

Фінансування вказаних закладів здійснюється на кошторисній основі. В основі складання кошторису лежать показники кількості ліжок і ліжко-днів.

За рахунок видатків бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення здійснюється фінансування цілого ряду установ і заходів. До таких установ належать будинки-інтернати для людей похилого віку та інвалідів, дитячі установи-інтернати (для малолітніх інвалідів), притулки для неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді, клуби підлітків по місцю проживання, територіальні центри та відділення соціальної допомоги вдома, пункти тимчасового розміщення біженців, будинки-інтернати агропромислового комплексу та ін.

Особливості фінансування будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів, а також дитячих установ-інтернатів обумовлені особливостями їх фінансово-господарської діяльності. У цих установах люди похилого віку й інваліди, малолітні інваліди перебувають на повному державному забезпеченні: одержують харчування, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, користуються медичними та культурно-освітніми послугами.

До заходів соціального захисту та соціального забезпечення належать програми та заходи центрів соціальних служб для молоді, державних органів зі справ родини та молоді, державних органів зі справ жінок. Видатки на фінансування цих заходів визначаються відповідно до молодіжних програм, розроблених та затверджених у відповідному порядку в межах передбачених сум.

Ситуаційне завдання:

Захист яких соціальних груп в Україні передбачено законодавством? Обґрунтуйте відповіді та зробіть висновки.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає сутність кошторисного фінансування?
2. На чому базується визначення обсягів фінансування?
3. Оперативно-мережні показники, склад і характеристика.
4. Норми видатків, що характеризують обсяг витрат на одну розрахункову одиницю.
5. Види нормативів залежно від бази розрахунку.
6. Класифікація нормативів за методом розрахунку та за характером використання, коротка характеристика підвидів нормативів.
7. Кошторис витрат, поняття та види.
8. Складання кошторисів витрат з поділом на дві групи всіх видатків.
9. Рівні середніх загальноосвітніх шкіл.
10. Які існують джерела формування кошторису загальноосвітніх шкіл?
11. Склад видатків на загальноосвітні школи.
12. Як визначаються посадові оклади вчителям шкіл?
13. Школи-інтернати: поняття, типи шкіл-інтернатів і планування видатків на їх утримання.
14. Дитячі дошкільні установи: поняття, види, планування видатків на утримання й джерела покриття.

15. Які видатки включає бюджетне фінансування підготовки кадрів?
16. Що таке державний вищий навчальний заклад, якими є основні його види?
17. Характеристика видів державних вищих навчальних закладів.
18. Що включається до фонду заробітної плати вищих навчальних закладів?
19. Установи, що здійснюють політику соціального захисту населення.
20. Особливості фінансування будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів, а також дитячих установ-інтернатів.
21. Заходи соціального захисту та соціального забезпечення.
22. Чим обумовлені видатки на фінансування заходів щодо соціального захисту?

Тема 17. Видатки бюджету на оборону й управління

17.1. Видатки на оборону

Фінансування оборони залежить від прийнятої воєнної доктрини. Існують три основні її типи:

1. Повна відмова від військових видатків.
2. Створення могутньої воєнної супердержави.
3. Фінансування оборони за принципом мінімальної достатності.

Фінансування видатків на оборону в Україні здійснюється на основі третього принципу. Переважна частина видатків фінансується з Державного бюджету. Місцеві бюджети забезпечують утримання військових комісаріатів.

Видатки на національну оборону включають:

- утримання Збройних Сил;
- закупівлю озброєння та військової техніки;
- капітальне будівництво;
- науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи;
- інші видатки.

Утримання армійських частин здійснюється на основі кошторису. Основні статті видатків – грошове утримання військовослужбовців та заробітна плата вільнонайманих. Планування цих видатків здійснюється за загальноприйнятою методикою: кількість посад множиться на середній розмір грошового утримання чи ставку. Кількість посад визначається

кількістю військових підрозділів (взводів, рот, батальйонів, полків і т. д.). Розмір грошового утримання залежить від двох основних чинників – посади та військового звання. Також встановлюється надбавка за вислугу років. Важливе місце в кошторисі займають видатки на утримання військовослужбовців – харчування, обмундирування, витрати на проведення бойової підготовки (навчання, стрільби, польоти).

Фінансування придбання озброєння та військової техніки визначається потребами, пов'язаними з постійною заміною техніки та озброєння через закінчення термінів експлуатації та моральне старіння.

17.2. Видатки на управління

До видатків бюджету на управління відносяться три напрями фінансування:

- державне управління;
- міжнародна діяльність;
- правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави.

Державне управління включає: функціонування законодавчої влади; функціонування виконавчої влади; утримання Президента України та його апарату; утримання фінансових і фіскальних органів; загальне планування і статистичні служби; інші видатки на загальнодержавне управління.

Міжнародна діяльність включає: міжнародне співробітництво; реалізацію міжнародних угод; міжнародні культурні, наукові й інформаційні зв'язки.

Правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки держави включає:

- органи внутрішніх справ;
- внутрішні війська;
- суди;
- прокуратуру;
- кримінально-виправну систему;
- прикордонні війська;
- митні органи;
- Службу безпеки України;
- професійно-пожежну охорону;
- Національну гвардію України;
- Головне управління урядового зв'язку;
- інші правоохоронні органи.

Фінансування органів управління здійснюється за кошторисом. В основі фінансування лежить штатний розклад. Чисельність персоналу та ставки зарплати встановлюються відповідними керівними структурами. Особливе місце займають видатки на утримання та експлуатацію автотранспорту, поштові та телеграфні витрати.

Апарат державного управління є підприємством, що виробляє багато видів продукції, хоча в базовій моделі він поданий як підприємство з виробництва одного продукту. Численні відділи держапарату пов'язанні між собою технологічними процесами, мають цілий комплекс загальних витрат і надають один одному різні послуги. Калькуляція витрат апарату управління стикається з колосальною проблемою врахування тих чи інших витрат, при цьому не виключається, що такі труднощі можуть мати стратегічний характер. Існує небезпека виникнення ситуації внутрішнього субвенціонування. Тобто, коли в бюрократичних цілях відносять більшу частину витрат виробництва на рахунок послуг, і навпаки, на рахунок менше споживаних послуг відносять менші затрати. Зрештою такий підхід призводить до максимізації обсягу випуску продукції та бюджету: апарат управління здійснює внутрішнє субсидіонування між окремими відділами, що надають послуги. Він максимально використовує згоду на оплату найбільш необхідних послуг і за рахунок цього субвенціонує витрати з надання менш популярних послуг. Це і пояснює виникнення феномена, коли для виконання надзвичайно термінових і особливо важливих справ в апараті державного управління не знаходиться достатньої кількості коштів, хоча на вирішення менш значущих завдань виділяється більше ресурсів.

Ситуаційне завдання:

Однією із воєнних доктрин є повна відмова від військових видатків. Що це означає для такої держави як Україна? Провести аналіз видатків за останні 5 років. Зробити відповідні висновки і внести пропозиції.

Контрольні запитання:

1. Типи військової доктрини.
2. Що містять у собі видатки на національну оборону?
3. Утримання військових частин, основні статті видатків та їх планування.
4. Чим визначається фінансування придбання зброї та військової техніки?

5. Фінансування видатків на управління, основні напрямки.
6. Державне управління, напрямок видатків.
7. Міжнародна діяльність, напрямки витрачання бюджетних коштів.
8. Правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави, напрямок витрачання коштів

Тема 18. Державний кредит і видатки бюджету на обслуговування державного боргу

18.1. Сутність, чинники та форми державного кредиту

Державна форма кредиту виникає в тому випадку, якщо держава як кредитор надає кредит різним суб'єктам. Державний кредит відрізняється від державної позики тим, що держава, розміщуючи свої зобов'язання та облігації, виступає як позичальник. Державні позики найчастіше розміщуються під відповідні державні програми. На відміну від державних позик, державна форма кредиту порівняно з іншими формами має обмежене застосування. Вона надається через банки, а також у сфері міжнародних економічних відносин, по суті є міжнародною формою кредиту.

Державний кредит використовується для залучення коштів на покриття витрат бюджету. Запозичені кошти для задоволення таких потреб можуть надходити, як правило, у формі виручки від реалізації казначейських зобов'язань або облігацій, в ряді випадків і у формі банківського або міжнародного кредиту. Завдяки цьому є можливим забезпечення грошовими засобами витрат бюджету, в тому числі покриття бюджетного дефіциту. Використання позичених коштів з такою метою обмежується в інтересах економного використання ресурсів, тим більше що в подальшому така заборгованість повинна бути погашена.

Державний кредит становить досить специфічну ланку державних фінансів. Він не має окремого фонду фінансових ресурсів і кошти, що мобілізуються за його допомогою, проходять через бюджет. В окремих випадках за його допомогою залучаються кошти у фонди цільового призначення чи під цільові проекти. Державний кредит може виступати у двох формах: ощадна справа і державні позики. Ощадна справа належить до державного кредиту, якщо залучені кошти спрямовуються в доходи бюджету. Однак, як правило, ощадні банки, незалежно від форми

власності, діють на комерційних засадах, і мобілізовані кошти формують їх кредитні ресурси. Частина цих ресурсів може спрямовуватись на придбання державних цінних паперів і таким чином відноситися до державного кредиту.

Державні позики є основною формою державного кредиту. За правовим оформленням розрізняють: державні позики, що надаються на підставі угод; державні позики, забезпечені випуском цінних паперів. Угодами оформлюються, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інститутів. За допомогою цінних паперів мобілізуються кошти на фінансовому ринку.

Оформлення державних позик може здійснюватись двома видами цінних паперів – облігаціями і казначейськими зобов'язаннями (векселями). *Облігація* становить боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені терміни повертається борг і виплачується дохід у формі процента чи виграшу. Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (під конкретні проекти). *Казначейські зобов'язання (векселі)* мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі процентів. Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформлюються короткострокові позики (іноді середньострокові – казначейськими нотами), облігаціями – середньо- та довгострокові.

Залежно від місця розміщення позик їх поділяють на *внутрішні* (надаються юридичними і фізичними особами даної чи інших країн) і *зовнішні* (надходять ззовні – від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інститутів).

Відповідно до терміну погашення заборгованості розрізняють *короткострокові* (термін погашення до 1 року), *середньострокові* (від 1 до 5 років), *довгострокові* (понад 5 років) позики.

За характером виплати доходу державні позики поділяються на *процентні, виграшні та дисконтні* (з нульовим купоном). За процентними позиками дохід встановлюється у вигляді позикового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, яка змінюється залежно від різних чинників, насамперед попиту і пропозиції на кредитному ринку. Виплата процентного доходу здійснюється на купонній основі. Вона може проводитись щорічно, раз на півріччя, щоквартально. У виграшних позиках виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів.

Дисконтні позики характеризуються тим, що державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю. Вказана різниця формує дохід кредитора.

Державний кредит є сукупністю найрізноманітніших форм і методів фінансових відносин. Такий підхід націлений на створення сприятливих передумов для залучення коштів як для держави, так і для її кредиторів. Різноманітність форм дозволяє максимально врахувати різнобічні інтереси юридичних та фізичних осіб.

Залучення позик повинно мати в основі два чинники – мінімізацію вартості позики та встановлення стабільності державних цінних паперів на фінансовому ринку.

Мінімізація вартості позики досягається, по-перше, за рахунок процентної політики, по-друге, за рахунок умов випуску і погашення. Процентна політика відображає при цьому два протилежні фактори: мінімізацію вартості позики і максимізацію її привабливості, яка, в свою чергу, залежить від достатньо високого процента. На фінансовому ринку державні цінні папери мають найнижчий процент, який виступає свого роду індикатором цього ринку.

Стабільність державних цінних паперів досягається за рахунок оптимізації насиченості ними фінансового ринку. Цінних паперів, з одного боку, має бути достатньо для максимізації надходжень від державних позик, а з іншого – не повинен мати місце їх надлишок, який може спричинити падіння курсової ціни.

18.2. Державний борг та видатки на його обслуговування

Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі призводить до формування державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним.

Державним боргом є сума заборгованості держави своїм кредиторам. Розрізняють поточний і капітальний, внутрішній і зовнішній борги.

Поточний борг – це сума заборгованості, що підлягає погашенню у поточному році разом з належними до сплати в цей період процентами з усіх випущених на даний момент позик. *Капітальний борг* – це загальна сума заборгованості і процентів, що мають бути виплачені за позиками.

Внутрішній борг – це заборгованість кредиторам всередині даної держави; *зовнішній борг* – кредиторам за межами даної країни.

Необхідно розглянути такі показники оцінки державного боргу:

борг на душу населення;

співвідношення між боргом та індивідуальними доходами;

відношення боргу до ВВП;

відношення суми обслуговування боргу до ВВП та загального обсягу експорту товарів та послуг.

Борг на душу населення показує, яка сума державного боргу припадає на кожного громадянина країни.

Співвідношення між державним боргом та індивідуальними доходами визначається як частка загального несплаченого боргу, яка припадає на кожні 1 000 грошових одиниць індивідуального доходу.

Цей показник дозволяє визначити, чи не занадто обтяжливим стає борг для населення країни. У сучасних умовах важливо знати динаміку цього співвідношення – воно зростає, зменшується чи залишається стабільним. У більшості розвинутих країн це співвідношення вже протягом останніх тридцяти років не змінюється.

Відносна величина боргу (державний борг / ВВП) залежить від таких факторів:

рівня реальної процентної ставки, яка впливає на розмір виплат за боргом;

темрів зростання реального ВВП;

обсягів первинного бюджетного дефіциту.

Зменшення відносної заборгованості можливе за умови, якщо темпи зростання реальної процентної ставки будуть нижчими за темпи зростання реального ВВП.

Зовнішній борг складається із зобов'язань перед нерезидентами, які виникають внаслідок міжнародних позик або продажу фінансових активів за кордон.

Приплив зовнішніх приватних та державних фінансових ресурсів створює боргові зобов'язання перед нерезидентами і призводить до зростання зовнішнього боргу країни. Зовнішні позики дозволяють країні інвестувати і споживати більше, ніж виробляє власна економіка. Можливість позичати зовнішні ресурси означає, що економічні агенти (фірми, уряди) країн, де існує дефіцит капіталу, можуть залучати заощадження тих країн, де є надлишок капіталу і ринкова процентна ставка нижча.

Коли країна залучає зовнішні позики, вона повинна сплачувати проценти, як і у випадку із внутрішнім боргом. Зростання боргу супровод-

жується зростанням процентних платежів, які необхідні для обслуговування боргу. Тому зовнішні позики мають покривати не лише різницю між державними доходами та видатками, але й процент по боргу.

Темпи зростання зовнішнього боргу залежать від:
частки зовнішніх запозичень у загальному обсязі наявного боргу;
процентної ставки (підвищення ставки процента потребує збільшення зовнішніх позик).

Управління державним боргом (обслуговування державного боргу) полягає у забезпеченні платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів. Це відноситься як до поточного, так і до капітального боргу. Щодо поточного боргу, необхідно забезпечити реальні джерела його погашення. Відповідно для капітального боргу важливо встановити такі терміни його погашення, що будуть співвідноситися з наявністю належних для цього джерел.

В управлінні внутрішнім і зовнішнім боргами існують певні специфічні ознаки. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень.

При недостатній платоспроможності держави можуть застосовуватись такі способи коригування позикової політики:

- конверсія;
- консолідація;
- уніфікація;
- обмін за регресивним співвідношенням;
- відстрочка погашення;
- анулювання.

Конверсія державного боргу – це зміна дохідності позик. Вона відбувається внаслідок зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, коли остання не в змозі виплачувати передбачений дохід.

Консолідація – це перенесення зобов'язань за раніше випущеною позицією на нову позику з метою подовження терміну позики. Проводиться у формі обміну облігацій попередньої (чи попередніх) позики на нові. В окремих випадках може застосовуватись і скорочення термінів позики.

Уніфікація становить об'єднання кількох позик в одну. Вона спрощує управління державним боргом і може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

Обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на нові проводиться з метою скорочення державного боргу. Це вкрай небажаний спосіб, оскільки це не що інше, як часткова відмова держави від своїх боргів.

Відстрочка погашення означає перенесення термінів виплати заборгованості. При цьому у даний період виплата доходів не проводиться.

Анулювання боргів означає повну відмову держави від своєї заборгованості. Однак це не може розглядатись як допустимий варіант. Авторитет держави, як і будь-якого боржника, залежить від визнання нею своїх боргів і забезпечення їх повного погашення у встановлені терміни.

Ситуаційне завдання:

Витрати на міжнародну діяльність є необхідними через геополітичне розташування України в центрі Європи. Обґрунтуйте економічну доцільність цих витрат.

Перелік запитань для задачі модуля 3

1. У чому полягає особливість бюджетного устрою?
2. Центральний бюджет: призначення й роль.
3. Місцеві бюджети як складова частина бюджетної системи, їх характеристика.
4. Єдність бюджетної системи, обумовленість і шляхи досягнення.
5. Структура бюджету, коротка характеристика кожного підходу.
6. Принципи бюджетного устрою держави.
7. Теоретичні варіанти видів бюджету.
8. Рівні державного бюджетного устрою.
9. Місцеві бюджети, їх види.
10. Бюджетна класифікація, поняття й рівні затвердження.
11. Ознаки угруповання видатків.
12. Що є основою для угруповання доходів?
13. Процес керування бюджетом, принципи й вимоги.
14. Законодавче поле керування бюджетом.
15. Органи, які забезпечують процес управління бюджетом, їх коротка характеристика.
16. Які виділяють аспекти в управлінні бюджетною діяльністю? Їх коротка характеристика.

17. Поняття "видатки державного бюджету".
18. Історичні передумови створення якісно нової системи витрат бюджетних коштів.
19. Ознаки видатків, їх характеристика.
20. Поточні витрати, поняття й склад.
21. Видатки розвитку, поняття й склад.
22. Які напрямки витрати коштів передбачає державний бюджет?
23. Ознаки класифікації видатків бюджету, коротка характеристика кожного підвиду видатків.
24. Що дозволяє здійснити функціональний поділ видатків.
25. Планування видатків на розвиток промисловості.
26. Як відображаються видатки на розвиток промисловості й енергетики?
27. Визначення обсягу видатків на оплату геологорозвідувальних робіт і виконання багатоцільових програм (проектів), дії й повноваження при цьому фінансових органів.
28. На підставі чого визначаються видатки на фінансування видобутку вугілля й інших видів твердого мінерального палива?
29. Чим обумовлені особливості фінансування сільського господарства?
30. Що включають видатки на фінансування сільського й лісового господарства, рибальства й полювання?
31. Склад видатків на земельні ресурси.
32. Що передбачають видатки на водне господарство?
33. Видатки на фінансування сільськогосподарського виробництва, склад і характеристика.
34. Склад видатків на заготівлю й зберігання сільськогосподарської продукції.
35. Видатки на проведення політики в галузі цін і доходів у сільському господарстві й видатки на дослідження та практичні розробки в галузі сільського господарства, їх планування й склад.
36. Склад бюджетних установ агропромислового комплексу (АПК), фінансованих з державного бюджету.
37. Процес планування видатків на фінансування АПК.
38. Залежно від чого плануються й фінансуються видатки бюджетів на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації й інформатику.

39. Визначення необхідних обсягів фінансування залізничного транспорту.
40. Чим викликані особливості фінансування будівництва?
41. Які особливості будівництва як специфічної галузі.
42. Проектно-кошторисна документація, коротка характеристика.
43. У межах чого здійснюється фінансування інших видатків на будівництво, до складу яких належать різні компенсації, надання пільг та ін.
44. У чому полягає сутність кошторисного фінансування?
45. На чому базується визначення обсягів фінансування?
46. Оперативно-мережні показники, склад і характеристика.
47. Норми видатків, що характеризують обсяг витрат на одну розрахункову одиницю.
48. Види нормативів залежно від бази розрахунку.
49. Класифікація нормативів за методом розрахунку й за характером використання, коротка характеристика підвидів нормативів.
50. Кошторис витрат, поняття й види.
51. Складання кошторисів витрат з поділом на дві групи всіх видатків.
52. Що відноситься до установ культури й мистецтва?
53. Джерела фінансування установ культури й мистецтва.
54. Порядок планування видатків установами культури й мистецтва.
55. Рівні середніх загальноосвітніх шкіл.
56. Які існують джерела формування кошторису загальноосвітніх шкіл?
57. Склад видатків на загальноосвітні школи.
58. Як визначаються посадові оклади вчителям шкіл?
59. Школи-інтернати: поняття, типи шкіл-інтернатів і планування видатків на їх утримання.
60. Дитячі дошкільні установи, поняття, види, планування видатків на утримання й джерела покриття.
61. Які видатки включає бюджетне фінансування підготовки кадрів?
62. Що таке державний вищий навчальний заклад? Його основні види.
63. Характеристика видів державних вищих навчальних закладів.
64. Що включається до фонду заробітної плати вищих навчальних закладів?
65. Технічний професійно-технічний навчальний заклад, характеристика й принципи бюджетного фінансування.

66. На кого покладені функції організації, планування, фінансування й координування наукових досягнень?
67. Напрямки наукових досліджень, види й характеристика.
68. Способи бюджетного фінансування науки.
69. Групи видатків бюджету на фундаментальні дослідження й сприяння науково-технічному прогресу.
70. Через кого і яким чином здійснюється фінансування науково-дослідних організацій?
71. Що таке "установи охорони здоров'я"?
72. На яких показниках ґрунтується кошторисне фінансування медичних установ?
73. На чому базується планування мережі поліклінік і амбулаторій?
74. Місце у фінансуванні медичних установ видатків на харчування, медикаменти й перев'язні матеріали, розрахунок потреби в них.
75. Установи, що здійснюють політику соціального захисту населення.
76. Особливості фінансування будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів, а також дитячих установ-інтернатів.
77. Заходи соціального захисту й соціального забезпечення.
78. Чим обумовлені видатки на фінансування заходів щодо соціального захисту?
79. Типи військової доктрини.
80. Що містять у собі видатки на національну оборону?
81. Утримування військових частин, основні статті видатків та їх планування.
82. Чим визначається фінансування придбання зброї й військової техніки?
83. Фінансування видатків на управління. Основні напрямки.
84. Державне управління, напрямки видатків.
85. Міжнародна діяльність, напрямки витрати бюджетних коштів.
86. Правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави, напрямки витрати коштів.

Тести для самоперевірки знань за модулем 3

1. Бюджет як економічна категорія – це:

а) план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади України,

органами влади Автономної Республіки Крим та місцевими органами самоврядування;

б) загальнодержавний фонд коштів, з якого органи державної влади отримують кошти для матеріального опосередкування свого функціонування;

в) відносини щодо формування на загальнодержавному і регіональному рівнях централізованих фондів, призначених для реалізації функцій держави;

г) загальне можливе обчислення майбутніх видатків та очікуваних для їх покриття доходів держави з підведеним балансом для певного майбутнього періоду часу.

2. Період дії бюджету (бюджетний період) в Україні встановлено на строк:

а) з 1 квітня по 31 березня;

б) з 1 липня по 30 червня;

в) з 1 січня по 31 грудня;

г) з 1 вересня по 31 серпня.

3. Бюджет держави є складовою ланкою:

а) загальнодержавних фінансів;

б) місцевих фінансів;

в) державних фінансів;

г) міжнародних фінансів;

г) державного кредиту.

4. Які основні функції бюджету держави:

а) перерозподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу;

б) контроль за формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів;

в) фінансове забезпечення соціальної політики;

г) фінансування національної економіки;

г) державне регулювання і стимулювання економіки;

д) забезпечення виплати заробітної плати працюючим у виробничій сфері?

5. Бюджет як фінансовий план – це:

а) встановлений нормами закону, прийнятого Верховною Радою, або рішеннями місцевих Рад план формування і використання централізованого фонду коштів, необхідного для здійснення їх завдань і функцій держави в цілому та органів місцевого самоврядування;

б) розпис доходів і видатків держави, який затверджується органами законодавчої і представницької влади у вигляді закону;

в) план формування централізованого фонду коштів та його використання, що відображає економічну, соціальну, оборонну та міжнародну політику держави.

6. Які показники характеризують стан бюджету як фінансового плану:

а) профіцит, баланс, надлишок, дефіцит;

б) бюджетний дефіцит, баланс бюджету, профіцит, надлишок;

в) бюджетна рівновага, дефіцит, надлишок;

г) рівновага доходів і видатків бюджету, бюджетний дефіцит, бюджетний надлишок;

г) баланс бюджету, бюджетний дефіцит, надлишок?

7. Як розрізняється бюджетний дефіцит відповідно до форм прояву:

а) активний, пасивний;

б) вимушений, свідомий;

в) відкритий, прихований;

г) негативний, позитивний?

8. Якими є джерела покриття бюджетного дефіциту:

а) державний кредит, податки, прибуток, інвестиції;

б) державна позика, грошова емісія;

в) надзвичайний податок, комерційний кредит, амортизаційні відрахування;

г) міжнародний кредит, валютний фонд держави, монетарні метали;

г) євровалюта, промислове золото, діаманти, національний дохід?

9. Бюджетні асигнування – це форма:

а) колективного капіталу;

б) покриття витрат за рахунок позичених коштів;

в) покриття витрат за рахунок власних коштів;

- г) державного фінансового забезпечення;
- г') державного кредитування?

10. Яким чином поділяються бюджетно-правові норми з урахуванням часу дії:

- а) матеріальні та процесуальні;
- б) постійні та періодичні;
- в) юридичні та процесуальні;
- г) періодичні та фінансові;
- д) попередні, поточні та наступні?

11. У яких розрізах розглядається структура бюджету держави:

- а) бюджетний устрій та бюджетна система;
- б) бюджетний процес та бюджетний устрій;
- в) горизонтальний і вертикальний;
- г) склад і питома вага?

12. Які є види бюджетів:

- а) державний бюджет і місцеві бюджети;
- б) центральні та місцеві бюджети;
- в) централізовані та децентралізовані бюджети;
- г) державний бюджет, регіональні та місцеві бюджети?

13. На які види поділяються регіональні бюджети:

- а) обласні, міські, районні, селищ і сіл;
- б) обласні, районні, міські, районів у містах, селищ і сіл;
- в) централізовані та децентралізовані;
- г) республіканський АР Крим, обласні, районні, міські, районів у містах, селищ і сіл?

14. Які є принципи розподілу видатків бюджету:

- а) функціональний, економічний і відомчий;
- б) відомчої підпорядкованості і територіального розташування об'єктів фінансування;
- в) поточний і розвитку;
- г) поточний і капітальний?

15. На які види розподіляються доходи бюджету:

- а) податкові та неподаткові надходження;
- б) податкові і неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, офіційні трансферти;

- в) закріплені і регулюючі доходи;
- г) загальнодержавні податки та місцеві податки і збори?

16. Які є види бюджетного субсидування:

- а) субсидія, субвенція, дотація;
- б) субсидія, субвенція, дотація, вилучення коштів, бюджетна позичка;
- в) субсидія, субвенція, дотація, взаємні розрахунки;
- г) бюджетна субвенція, державна субсидія, державна дотація;
- г) бюджетна субвенція, бюджетна дотація, бюджетна субсидія?

17. До бюджетної системи України належать:

- а) державний бюджет України і місцеві бюджети;
- б) центральні та місцеві бюджети;
- в) державний бюджет України, Республіканський бюджет АР Крим та місцеві бюджети;
- г) центральний і регіональні бюджети?

18. Яким чином поділяються місцеві бюджети, виходячи з рівнів адміністративно-територіального поділу:

- а) обласні, міські, районні, селищ і сіл;
- б) обласні, районні, міські, районів у містах, міст, селищ і сіл;
- в) централізовані та децентралізовані;
- г) республіканський бюджет АР Крим, обласні, районні, міські, районів у містах, міст, селищ і сіл?

19. Якими є методи формування доходів бюджету:

- а) вилучення доходів з державного сектора економіки; одержання доходів від державних угідь; податковий;
- б) отримання доходів від державних угідь, майна і послуг; перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків; залучення позик;
- в) отримання доходів від державної власності; фіскальний; залучення позик;
- г) пряме вилучення доходів з державного сектору; отримання доходів від державних угідь, майна і послуг; перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків та зборів; залучення позик?

20. Які є джерела формування доходів бюджету:

- а) міжнародний кредит, національне багатство, національний дохід;
- б) створений валовий внутрішній продукт і національне багатство;
- в) валовий національний продукт, державний кредит, емісійний дохід;
- г) податкові та неподаткові надходження?

21. Яким чином поділяються неподаткові надходження бюджету:

а) доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні штрафи та санкції; плата за навчання іноземних громадян у навчальних закладах; інші надходження;

б) надходження від штрафів та фінансових санкцій; доходи від власності та підприємницької діяльності; інші неподаткові надходження;

в) доходи від власності та підприємницької діяльності; доходи від некомерційного та побічного продажу; надходження від сплати штрафних санкцій; інші неподаткові надходження;

г) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; доходи від власності та підприємницької діяльності; надходження від штрафів та фінансових санкцій; інші неподаткові надходження?

22. Яким чином поділяються доходи бюджету від операцій з капіталом:

а) надходження коштів від реалізації безхазяйного майна; доходи Державного комітету України з матеріальних резервів; надходження від продажу землі;

б) надходження коштів від реалізації майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави; надходження від продажу державних запасів товарів; надходження від продажу землі;

в) надходження від продажу основного капіталу; надходження від продажу державних запасів товарів; надходження від продажу землі та нематеріальних активів;

г) надходження від продажу державних запасів товарів; надходження від реалізації безхазяйного майна і майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави, та скарбів; надходження від продажу землі та нематеріальних активів?

23. Яким чином поділяються відповідно до джерел доходи бюджету, що мають вигляд офіційних трансфертів:

- а) поточні та капітальні офіційні трансферти;
- б) натуральні та грошові трансферти;
- в) дотації та субвенції, одержані з Державного бюджету України; з недержавних джерел; з-за кордону;
- г) від органів державного управління інших рівнів; з недержавних джерел; з-за кордону?

24. За якими ознаками класифікуються видатки бюджету:

- а) роль у відтворенні виробництва; суспільне призначення; цільове призначення;
- б) галузі економіки і соціальної сфери; рівні бюджетної системи; форми бюджетного фінансування;
- в) суспільне і цільове призначення; роль у відтворенні виробництва; галузі економіки і соціальної сфери; рівні бюджетної системи; форми бюджетного фінансування;
- г) роль у процесі відтворення; суспільно-цільове призначення; галузі національної економіки; рівні бюджетної системи; форми бюджетного фінансування?

25. Як поділяють видатки бюджету за формами бюджетного фінансування:

- а) постатейне, глобальне та змішане фінансування;
- б) проектне та кошторисне фінансування;
- в) бюджетні кредити та бюджетні трансферти;
- г) проектне і кошторисне фінансування, бюджетні трансферти;
- г) бюджетні кредити, бюджетні трансферти, проектне і кошторисне фінансування?

26. Як поділяються видатки бюджету за суспільним призначенням:

- а) виробничі та невиробничі;
- б) економічні, соціальні, управлінські;
- в) обслуговування державного боргу, економічні, соціальні, управлінські;
- г) соціальні, управлінські, економічні, оборонні?

27. Якими є групи видатків бюджету за економічною структурою:

- а) поточні видатки і видатки розвитку;
- б) поточні і капітальні видатки;
- в) видатки на товари і послуги; виплата відсотків; субсидії і поточні трансфертні виплати; створення державних запасів і резервів; придбання землі і нематеріальних активів;
- г) поточні і капітальні видатки, кредитування без погашення?

28. Які показники покладено в основу складання кошторису видатків лікарні й амбулаторно-поліклінічного закладу:

- а) кількість лікарських відвідувань;
- б) рівень захворюваності в районі;
- в) кількість лікарських посад;
- г) кількість ліжок;
- ґ) кількість працівників закладу;
- д) контингент медичного персоналу;
- е) кількість днів функціонування ліжка кожного профілю;
- є) кількість ліжко-днів;
- ж) структура штатного персоналу;
- з) чисельність населення в районі діяльності закладу?

29. Як розраховується середньорічна кількість ліжок по лікарні:

- а) сума кількості ліжок на початок і кінець планового року, поділена на два;
- б) сума кількості ліжок на початок планового року і половини наново введених ліжок;
- в) сума кількості ліжок на початок планового року і середньорічної кількості наново введених ліжок (обчислюється діленням на 12 кількості введених нових ліжок, помножених на число місяців їх функціонування);
- г) з суми кількості ліжок на початок планового року і середньорічної кількості наново введених ліжок віднімається середньорічна кількість ліжок, що вибувають;
- ґ) до кількості ліжок на початок року, помножених на кількість місяців їх функціонування, додається кількість ліжок на кінець року, помножених на кількість місяців їх функціонування, і отримана сума ділиться на 12?

30. Який показник характеризує забезпеченість населення стаціонарними лікувальними закладами:

- а) кількість лікарень на даній території;
- б) рівень госпіталізації населення;
- в) кількість лікарів у лікарнях на 1 000 населення;
- г) кількість лікарняних ліжок на 1 000 населення?

31. Який показник використовується у плануванні амбулаторно-поліклінічної мережі:

- а) лікарська посада;
- б) лікарське відвідування;
- в) норма прийому хворих на годину;
- г) забезпеченість лікарями на 1 000 населення?

32. Виходячи з якого показника встановлюються у стаціонарі норми витрат на харчування і медикаменти:

- а) лікарської посади;
- б) одиниці медичного персоналу;
- в) ліжка;
- г) ліжко-дня?

33. Як розраховується кількість лікарських відвідувань по поліклініці за рік:

- а) множенням кількості лікарських посад на кількість календарних днів і норму прийому хворих на день;
- б) множенням кількості лікарських посад на кількість робочих днів і норму прийому хворих на день;
- в) множенням середньорічної кількості лікарських посад на кількість робочих днів і норму прийому хворих на день?

34. Як розраховується середня ставка заробітної плати лікаря:

- а) місячний фонд заробітної плати по закладу ділиться на кількість лікарів;
- б) місячний фонд заробітної плати по закладу ділиться на кількість лікарських посад;
- в) місячний фонд заробітної плати по групі лікарів ділиться на кількість лікарських посад;

г) місячний фонд заробітної плати (з урахуванням усіх доплат) по групі лікарів ділиться на кількість лікарів?

35. За якими принципами нормуються видатки на харчування:

- а) в однаковому розмірі на всі ліжка;
- б) диференційовано за видами ліжок;
- в) диференційовано за профілем ліжок;
- г) диференційовано залежно від підпорядкованості лікарні;
- г') диференційовано залежно від місцезнаходження лікарні?

36. Які види грошових ресурсів держави використовуються для фінансування видатків медичних установ:

- а) бюджетні асигнування;
- б) прибуток підприємства;
- в) кредити банку;
- г) частина коштів заохочувальних фондів підприємств та організацій;
- г') кошти населення?

37. Джерела фінансування державних видатків на освіту:

- а) бюджетні асигнування;
- б) виручка від реалізації продукції та послуг;
- в) кошти заохочувальних фондів підприємств та організацій;
- г) кошти населення;
- г') кошти колективних і кооперативних підприємств та громадських організацій?

38. Види кошторисів, що складаються у закладах освіти:

- а) індивідуальний;
- б) зведений;
- в) видатків на централізовані заходи;
- г) загальний?

39. Показники, покладені в основу складання кошторису видатків у школі:

- а) кількість класів;
- б) кількість класів і контингент учнів;
- в) кількість класів, контингент учнів, кількість педагогічних ставок;

г) кількість класів, контингент учнів, кількість годин за навчальним планом;

г') контингент учнів і кількість педагогічних ставок?

40. Яким чином можна визначити кількість педагогічних ставок, що припадають на один клас:

а) поділити загальну кількість ставок на кількість класів;

б) зіставити фактичне навантаження з плановим;

в) поділити кількість годин за навчальним планом на нормальне навантаження вчителя;

г) на основі даних, що містяться у тарифікаційному списку;

г') загальна кількість годин (включаючи додатково оплачувані), що передбачена для кожного класу за навчальним планом, ділиться на планову норму навчального навантаження вчителя?

41. Назвіть види норм за економічним змістом:

а) матеріальні, факультативні, обов'язкові;

б) матеріальні, фінансові, бюджетні;

в) матеріальні, індивідуальні, комбіновані;

г) фінансові, комбіновані, укрупнені;

г') бюджетні, індивідуальні, факультативні?

42. Відмінності бюджетної норми від фінансової:

а) жодних;

б) за величиною;

в) за джерелами забезпечення;

г) бюджетна норма менша за фінансову;

г') фінансова норма поряд з бюджетними асигнуваннями забезпечується також іншими джерелами?

43. Фактори, під впливом яких відбувається зміна (перегляд) розрахункових норм:

а) зміна матеріальних норм;

б) збільшення (зменшення) фінансових можливостей відповідного бюджету;

в) зміна цін на товари, які включені до переліку обов'язкового придбання;

- г) зміна структури видатків за кошторисом;
- г') зміна умов функціонування закладів освіти?

44. Умови, від яких залежить індивідуальна ставка заробітної плати вчителя:

- а) освіта;
- б) стаж педагогічної роботи;
- в) фактично відпрацьовані згідно з навчальним планом години занять;
- г) предмет, що викладається;
- г') група класів (1-4, 5-9, 10-11), де проводяться заняття?

45. Види надбавок до заробітної плати вчителя, що включаються до основної ставки та відносяться до додаткової оплати:

- а) за науковий ступінь;
- б) за класне керівництво;
- в) за перевірку зошитів з предмету;
- г) за звання "Заслужений вчитель";
- г') за кваліфікацію (методист, старший вчитель і т. п.);
- д) за завідування навчальним кабінетом;
- е) за завідування шкільним навчально-дослідним кабінетом?

46. Визначити середню ставку заробітної плати вчителя на місяць можна, якщо:

- а) поділити загальний фонд заробітної плати по школі на кількість викладачів;
- б) поділити загальний фонд заробітної плати, обчислений за тарифікацією, на загальну кількість викладачів;
- в) поділити місячний фонд заробітної плати вчителів, обчислений за тарифікацією, на загальну кількість педагогічних ставок;
- г) поділити фонд основної заробітної плати вчителів (включаючи надбавки за перевірку зошитів), обчислений за тарифікацією в розрізі груп класів, на кількість педагогічних ставок за відповідною групою класів;
- г') поділити фонд основної заробітної плати вчителів (без урахування надбавок за перевірку зошитів), обчислений за тарифікацією у розрізі груп класів, на кількість педагогічних ставок за відповідною групою класів.

Рекомендована література

1. Конституція України. – К.: Парламентське вид., 1996. – 50 с.
2. Закон України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121. – С. 378 – 390.
3. Закон України "Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби" від 15 вересня 1995 року № 329/95-ВР (зі змінами і доповненнями) // У кн.: Податкове законодавство України. Бібліотека офіційних видань. – К.: Парламентське вид., 1998. – С. 144 – 150.
4. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про систему оподаткування" від 18 лютого 1997 р. № 77/97-ВР (зі змінами і доповненнями) // У зб.: Податкова система. Хрестоматія. Збірник систематизованого законодавства. – К.: "Бліц-Інформ". – 2006. – Вип. 1. – С. 13 – 17.
5. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)" // Закони України: В 11 т.– К.: Верховна Рада України. Інститут законодавства, 1997. – Т. 10. – С. 249 – 261.
6. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону УРСР "Про освіту" // Закони України: В 11 т.– К.: Верховна Рада України. Інститут законодавства, 1997. – Т. 10.– С. 168 – 192.
7. Закон України "Про державну підтримку малого підприємництва" від 19 жовтня 2000 р. № 2063-III // Урядовий кур'єр. – 2000. – 22 листопада. – С. 4 – 7.
8. Закон України "Про державну податкову службу в Україні" від 4 грудня 1990 року № 509-XII // У зб.: Систематизованого законодавства "Податкове адміністрування". – Бухгалтерія. – 2002.– №16. – С. 14 – 24.
9. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" (в редакції Закону України від 22 травня 1997 р. № 283/97-ВР зі змінами і доповненнями) // У зб.: Податкова система. Хрестоматія. Збірник систематизованого законодавства. – К.: "Бліц-Інформ". – 2006. – Вип. 1. – С. 72 – 122.
10. Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 року № 889-IV (зі змінами та доповненнями) // У зб.: Податкова система. Хрестоматія. Збірник систематизованого законодавства. – К.: "Бліц-Інформ". – 2006. – Вип. 1. – С. 125 – 157.

11. Закон України "Про податок на додану вартість" від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР (зі змінами і доповненнями) // У зб.: Податкова система. Хрестоматія. Збірник систематизованого законодавства. – К.: "Бліц-Інформ". – 2006. – Вип. 1. – С. 28 – 56.

12. Закон України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" від 21 грудня 2000 р. № 2181-III (зі змінами і доповненнями) // Урядовий кур'єр. – 2001. – 21 лютого. – С. 5 – 8

13. Указ Президента України "Про внесення змін до Указу Президента України від 3 липня 1998 р. № 727/98 "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 28 червня 1999 р. № 746/99 // Урядовий кур'єр. – 1999. – 13 липня. – С. 3.

14. Декрет Кабінету Міністрів України "Про акцизний збір" від 26 грудня 1992 року №18-92 (зі змінами і доповненнями) // У зб.: Податкова система. Хрестоматія. Збірник систематизованого законодавства. – К.: "Бліц-Інформ". – 2006. – Вип. 1. – С. 57 – 60.

15. Алісов Є. О. Фінансове право: Підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко; [Керівник авт. колективу і відп. ред. Л. К. Воронова. – Харків: Фірма "Консум", 1998. – 496 с.

16. Базилевич В. Д. Державні фінанси: Навч. посібн. / В. Д. Базилевич, Л. О. Белострик; [За заг. ред. В. Д. Базилевича, Л. О. Белострик. – 2-ге вид, перероб. і доп. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

17. Бескид Й. М. Державний бюджет України: Методичні рекомендації. – Тернопіль: ТАНГ, 1996. – 78 с.

18. Білик М. Д. Податкова система України: Навч.-метод. посібн. / М. Д. Білик, І. А. Золотко – К.: КНЕУ, 2000. – 190 с.

19. Бюджетний кодекс: офіц. видання. – К.: Вид. дім "Ін Юре", 2001. – 152 с.

20. Василик О. Д. Державні фінанси України: Навч. посібн. – К.: Вища школа, 1997. – 384 с.

21. Василик О. Д. Державні фінанси України: Підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: НІОС, 2002. – 608 с.

22. Величко О. Бюджетне фінансування соціальної інфраструктури. – К.: Вища школа, 1997. – 318 с.

23. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV //Голос України. – 2003. – 14 березня.

24. Государственные финансы: Учебн. пособие / Под ред. В. М. Федосова, С. Я. Огородника, В. Н. Суторминой. – К.: Лыбидь, 1991. – 276 с.
25. Государственный бюджет: Учебн. пособ. / Под общ ред. М. И. Ткачук. – Мн.: Высшая школа, 1995. – 240 с.
26. Губський Б. Концепція реформування податкової системи України / Б. Губський, В. Альошин, І. Белоусов. – К.: Наука, 2000. – 50 с.
27. Деркач М. І. Бюджет і бюджетний процес в Україні: Навч. посібник / М. І. Деркач, Л. П. Гордєєва. – Дніпропетровськ: Пороги, 1995. – 256 с.
28. Діденко В. М. Загальна теорія фінансів / В. М. Діденко, В. Д. Попова, В. В. Прядко. – Чернівці: Ратуша, 2000. – 638 с.
29. Дікань Л. В. Податкова система / Л. В. Дікань, Т. С. Воїнова. – Харків: Вид. ХДЕУ, 2002. – 252 с.
30. Дробозина Л. А. Общая теория финансов: Учебник / Л. А. Дробозина, Ю. Н. Константинова, Л. П. Окунева; [Под ред. Л. А. Дробозиной. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 256 с.
31. Єпіфанов А. О. Бюджет і фінансова політика в Україні: Навч. посібн. / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало, І. І. Д'якотова. – К.: Наукова думка, 1997. – 304 с.
32. Іванов Ю. Б. Альтернативні системи оподаткування: Монографія. – Харків: ХДЕУ – Торнадо, 2003. – 518 с.
33. Іванов Ю. Податкова система / Ю. Іванов, А. Крисоватий, О. Десятнюк. – К.: Атіка, 2006. – 920 с.
34. Іванов Ю. Б. Система оподаткування в схемах і таблицях. Ч 1. Загальнодержавні та місцеві податки і збори в Україні: Навч. посібн. – Харків: ВД "ІНЖЕК", 2004. – 416 с.
35. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 80732-Х // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
36. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навч. посібн. – К.: Т-во "Знання", КОО, 1999. – 488 с.
37. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади України. – Основи теорії і практики. – К.: НДФІ, 1997. – 534 с.
38. Крисоватий А. І. Податковий менеджмент: Навч. посібн. / А. І. Крисоватий, А. Я. Кізим. – Тернопіль: "Карт-бланш", 2004. – 304 с.
39. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

40. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія): Навч. посібн. – К.: КНЕУ, 1999. – 164 с.
41. Основы налогового права / Под ред. проф. Н. П. Кучерявенко. – Харьков: Логос, 2003. – 384 с.
42. Павлюк К. В. Фінансові ресурси держави. – К.: "НІОС", 1998. – 420 с.
43. Пасічник Ю. В. Бюджетна система: Навч. посібн. – Черкаси: Відлуння, 1999. – 376 с.
44. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посібн. – К.: Знання-Прес, 2002. – 496 с.
45. Податкова система України: Підручник / За ред. В. М. Федосова. – К.: Либідь, 1994. – 464 с.
46. Соколовська А. М. Податкова система України: теорія та практика становлення. – К.: НДСІ, 2001. – 372 с.
47. Стельмах В. С. Грошово-кредитна політика в Україні / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, Н. І. Гребенник, В. І. Міщенко; [За ред. В. І. Міщенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Тов. "Знання"; КОО, 2003. – 420 с.
48. Суторміна В. М. Держава, податки, бізнес / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко; [За ред. В. М. Федосова. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
49. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій: Навч. посібн. / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, Н. С. Рязанова; [За ред. В. М. Федосова. – К.: Либідь 1993. – 248 с.
50. Родионова В. М. Финансы: Учебн. пособ. / В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Л. Й. Гончаренко; [Под ред. В. М. Родионовой. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 432 с.
51. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. Л. А. Дробозиной. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1999. – 528 с.
52. Фінанси: Навч. посібн. / За ред. С. О. Булгакової, Л. І. Василенко. – К.: Вид. Наука, 1999. – 174 с.
53. Шаблиста Л. М. Податки як засіб структурної перебудови економіки. – К.: Прогрес 2000. – 218 с.
54. Юрій С. І. Державний бюджет України: Навч. посібн. / С. І. Юрій, Й. М. Бескид. – Тернопіль: ТАНГ, 1998. – 362 с.
55. Structures of the taxation systems in the European Union. Data 1995-2002. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004. – 238 p.

Зміст

Вступ	3
Модуль 1. Державні фінанси	4
Тема 1. Система державних фінансів України	4
1.1. Сутність державних фінансів	4
1.2. Правові й організаційні засади державних фінансів	8
1.3. Поняття фінансових ресурсів держави	9
Тема 2. Роль і місце бюджету у державному фінансово-кредитному механізмі	13
2.1. Складові елементи фінансового механізму	13
2.2. Бюджетне регулювання	16
Тема 3. Фонди фінансових ресурсів загальнодержавного значення	21
3.1. Роль та призначення цільових фондів загальнодержавного значення	21
3.2. Позабюджетні цільові фонди	22
Тема 4. Управління державними фінансами	37
4.1. Суб'єкти і об'єкти управління державними фінансами	37
4.2. Права і обов'язки органів виконавчої влади та управління щодо оперативного управління фінансами	39
Тема 5. Державний кредит	51
5.1. Економічна сутність державного кредиту	51
5.2. Державні позики	53
5.3. Державний борг	56
Тема 6. Державний фінансовий контроль	59
6.1. Сутність та форми державного фінансового контролю	59
6.2. Суб'єкти державного фінансового контролю	66
Модуль 2. Податкова система України	70
Тема 7. Сутність та види податків. Податкова система	70
7.1. Податок як економічна категорія	70
7.2. Елементи податку	81
7.3. Класифікація податків і зборів	89
Тема 8. Пряме оподаткування	95
8.1. Податок на прибуток підприємств та спрощена система оподаткування суб'єктів малого підприємництва	95
8.2. Оподаткування доходів фізичних осіб	116
Тема 9. Непрямі податки	124
9.1. Податок на додану вартість	124
9.2. Акцизний збір та інші непрямі податки	134
Тема 10. Податковий менеджмент	142
10.1. Порядок узгодження та погашення податкових зобов'язань	142

10.2. Відповідальність платників податків	150
Модуль 3. Бюджетна система України	156
Тема 11. Сутність, призначення та роль бюджету	156
11.1. Бюджет як економічна категорія	156
11.2. Бюджет як фінансовий план	159
11.3. Роль бюджету у фінансово-кредитному механізмі	161
Тема 12. Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи України	162
12.1. Основи бюджетного устрою	162
12.2. Побудова бюджетної системи України	166
Тема 13. Система доходів бюджету	168
13.1. Методи та джерела формування доходів бюджету	168
13.2. Склад і структура доходів бюджету України	170
Тема 14. Система видатків бюджету	172
14. 1. Класифікація видатків бюджету	172
14. 2. Склад і структура видатків бюджету України	175
Тема 15. Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку	178
15.1. Видатки на економічну діяльність	178
15.1.1. Фінансування промисловості	181
15.1.2. Фінансування сільського господарства	183
15.1.3. Фінансування транспорту та зв'язку	185
15.2 Видатки на науку	186
Тема 16. Видатки бюджету на соціальний захист населення та соціальну сферу	188
16.1. Склад видатків на соціальний захист і соціальну сферу	188
16.2. Основи кошторисного фінансування	189
16.3. Фінансування освіти	191
16.4. Фінансування охорони здоров'я	198
16.5. Фінансування культурно-освітніх закладів	200
16.6. Фінансування закладів соціального забезпечення	201
Тема 17. Видатки бюджету на оборону й управління	203
17.1. Видатки на оборону	203
17.2. Видатки на управління	204
Тема 18. Державний кредит і видатки бюджету на обслуговування державного боргу	206
18.1. Сутність, чинники та форми державного кредиту	206
18.2. Державний борг та видатки на його обслуговування	208
Перелік запитань для здачі модуля 3	211
Тести для самоперевірки знань за модулем 3	214
Рекомендована література	226

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Іванов Юрій Борисович
Аведян Людмила Йосипівна
Кабанець Анатолій Григорович

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск **Шемаєва Л. Г.**

Відповідальний редактор **Сєдова Л. М.**

Редактор **Дуднік О. М.**

Коректор **Дуднік О. М.**

План 2008 р. Поз. №63-П.

Підп. до друку Формат 60 × 90 1/16. Папір MultiCopy. Друк Riso.

Ум.-друк. арк. 14,5. Обл.-вид. арк. 18,13. Тираж прим. Зам. №

Видавець і виготівник — видавництво ХНЕУ, 61001, м. Харків, пр. Леніна, 9а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

Дк №481 від 13.06.2001 р.